ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

Գրեց՝ Բ. Ա. ԿԷՕՋԻՒՊԷՕՅԻՒՔԵԱՆ

ԳԱՀԻՐԷ
Տպարան Զ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
1926

493
A II/57269

281.6
4-42
J 72869

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հանգրուանէ հանգրուան կը փոխադրուի հայուն բաղդը, մին քան զմիւսը եղերական։ Թզուկ մարգարէներ պատգամներ կը բարբառին, ու ձայներուն արձագանգին հետ իրենք ալ կորսուած են կամ քշուած։ Դեմոսթենէս դարձած քաղաքագէտի մը ոսկեհուռ ճառը տխրաւաչ բարբանջանքի մը կը վերածէ ժամանակին մայրական հոսանքը, որ կ՚ընթանայ, կարկեցնելով ամէն անհեթեթութիւն, ու լռութեան դատապարտելով ամէն չփացած տղայ։ Մայր ժամանակն իր փէշերով կը ծածկէ ալ բարեբաղդաբար այդ խեղճերուն յիշատակը, չամօթելու համար զանոնք չարաչար։

Մին կը պատգամէ «Արշալոյսը մօտ է», և ահա գիշերուան մթին վհին մէջ կը գլորուի ազգը ու այդ մութին մէջ մարգարէն արդէն կորսուած է։ Մին պատմութիւնը կը վերլուծէ և իր ուղեղին սահմանափակ լարերուն զուգորդութեամբն յուսալիր վաղորդայնը կ՚աւետէ, իր ըսած խորունկ բաներէն ինքն ալ զգլխած.... Ազգը կ՚ունկնդրէ, մեքենականօրէն կը ծափահարէ, հոգ չէ թէ պատմագէտ հայրենասէրին եզրակացութեան ճիշդ հակառակը բերէ ապագան։

Կառչինք Արեւելքի Հզօրին — ո՛չ, Արեւմուտքի Առաքելին, բնա՛, այլ Անդրովկէանեան Բարի Ազգին — և ահա խուճապը անցած է — երբեմնի յոյսերուն տեղ մակարդութիւն — մինչ պոռնիկները տակաւին կ՚աքացեն զոհը գաղտնօրէն, որ արիւնլուայ է, ուժաքամ և գետնատարած։

Զատիկներ կը յաջորդեն իրարու։ Եպիսկոպոսներ յառաջիկայ Զատիկը Մասեաց ստորոտը տօնելու աժան նիւթը կը գտնեն քարոզի, շահագործելով ի սպառ կուրացած ժողովրդեան սխալանքն, մինչ շատ չանցած Պուէնոս Այրէս կամ Պոլիվիա գաղթելու համար աղաչանքներ ու դիմումներ իրարու կը յաջորդեն։

Բայց ուր որ ալ երթանք քաղցկեղը մէջերնիս է, հիւանդութիւնը միասին կը տանինք։ Չի բաւեր հազար անգամ հարուածուիլ, հարիւր հոլիզոն հեռուն նետուիլ, օտար

ափունքներէ մերժուիլ. կը բաւէ որ հուսկ ուրեմն անկիւն մը գտնուի ժամանակ մը եւս տնտնալու երկրի վրայ, և ահա սխալանքի անվրէպ աքլորները կ'արթննան իրենց նոր թառին վրայէն, հին ցնորքները երգելու, և եթէ ալ բան չկայ ընելու գէթ կուսակցական աքլորամարտը վերսկսելու։ Ազգը անդին՝ ենթական ու հանդիսատեսն է իր մարմնոյն մէջ իսկ կատարուող յիմարութեանց, ճիշդ ինչպէս յուսահատ հիւանդ մը պաղ աչքերով կը դիտէ իր անդամներուն վրայի այն վէրքերն որոնք քիչ ատենէն զինքը պիտի մահացնեն։

Եկեղեցին լուռ է. չկայ. վաղուց թերացած է իր դերին մէջ և տիրական ու առաջնորդող իր դերը տուած է թշնամւոյն. հիմա միայն իր թշնամիէն գերի բռնուած թագաւորի մը պէս յաղթական չԱրքային կը խնկարկէ — քարոզները ազգայնացնելով, աւետարանը քաղաքականութեան պատշաճեցնելով, և ինքզինքը ընելով պատրաստակամ ազդակ մը ազգային կորստական ցնորքներու։

Ժամանակէ մ'ի վեր կարծես Հայ Ազգը դատապարտուած է տարբաղադրուելու. ահա կը խմբուին վերստին, կը կազմաւորուին շատ քիչ ատենէն իսկ ցրուելու, փոնտուելու կրկին ու երեքկին ու չորեքկին։ Արսլանպէկէն Տէր Զօր, Տէր Զօրէն Արսլանպէկ, կռիւ, Նահանջ, յաղթանակ, Արսլանպէկ, պարտութիւն՝ Հայաստան, փախուստ, Պոլշեւիկ, կրկին Արսլանպէկ, փախուստ Թրակիա, պարպում՝ Պուլկարիա, արտաքսում՝ Ցունաստան, . . . հրաւէր մեկնելու Ռուսիա . . . ։ Ինչ որ Արսլանպէկցիներուն վիճակուած է բաղդն է բոլոր Հայերուն։

Բաղակցութեան զօրութենէն զրկուած մարմին մ'ըլլայինք կարծես, որ դատապարտուած է ստորաբաժնուելու, մասնիկներ ժայթքելու որոնցմէ կը ժայթքին նոր մասնիկներ ու յաջորդաբար, մինչև որ ցնդի այդ մարմնոյն յետին շամանդաղն յոչինչ։

Ինչեր որ ալ ըսուին իբր ներբող այս ազգին իր հալածական կեանքին մէջ ի յայտ բերած զօրութեանց ու կարողութեանց մասին, ոճիր պիտի ըլլար չտեսնել թէ տակաւին կը հալածուի ու տակաւին կը գործեն իր մէջ այն քանդիչ ու տարբաղադրիչ զօրութիւններն որք առաջնորդեցին զինքը այս վիճակին, ու չի գործեր կենսածնող, միաւորող ու դիմակալող զօրութիւն մը, որ պատկառանք ազդէ ճա-

կատագրին ու փոխէ ամէն բան։

Հայութեան կենսունակութեան իբր նշան ցոյց կուտան իր հալածական վիճակին մէջ իսկ անոր ցոյց տուած տենչն ամէն կերպ մշակոյթի հանդէպ։ Ահա Հայոց խլեակ մը օտար ափանց վրայ ու ահա անպակաս վարժարանը անոր ծոցին, ահա երիտասարդաց միութիւն մը, ահա թատերասէրներու միութիւն մը, ահա գրական պարբերաթերթ մը, ահա հանդէս։ Միթէ ազգ մը իր գոյութեան իրաւունքը ցոյց տալու համար աւելի՞ ցայտուն ապացոյցի պէտք ունի. ահա բոլոր ազդակներն քաղաքակրթեալ կեանքի, ահա բոլոր ձեւերն մշակոյթի։

Բաց աստի, ամէն Հայ գերագանց պատրաստակամութիւնն ունի նոյնհետայն թռչելու Հայրենիք, սկսելու վերաշինութեան գործին, շէնցնելու ծաղկեցնելու զայն, ամէն կատարելութիւն հոն կիրարկելու, իտէական վայր մը դարձնելու իր Հայրենիքն։ Ահա և Հայրենասիրութիւն, և ամէնէն տենդավառն, անշէջն ու յամառը։ Ինչո՞ւ ուրեմն ճակատագիրն կը զլանայ մեզ իբր ազգ ապրելու սփոփանքն ու վայելքը։ Բարէ՛, և կը զլանայ իբր անհատ իսկ ապրելու կարելիութիւնն։

* * *

Պատճառը շատ պարզ է։ Երկար ատենէ ի վեր Հայութիւնը իր հաւը կորսնցուցած է, իր գոյութեան պատճառն ու իրաւունքը կորուսած է։ Թեթեւսոլիկութեամբ ու աղմըկելով ազգ մը չապրիր։ Թատրոնը, գրականութիւնը, դըպրոցը, գիտութիւնը ազգի մը ապրելու իրաւունք չեն տար։ Ազգ մը ազգ ըլլալու համար անհրաժեշտ է որ իր զաւակներուն սրտին խորը իրենց Երկնաւոր Հօրը սէրը թագաւորէ։ Սոդոմ Գոմորի կործանման ատեն այդ քաղաքներուն խընայելու համար չհարցուեցաւ քանի քաղաքագէտ կայ հոն, քանի քերթող կամ աշուղ կայ հոն, քանի գիտնական կայ հոն, այլ հարցուեցաւ քանի արդար կայ հոն. այսինքն մարդեր որոնք բոլորով սրտիւ կը սիրեն իրենց Աստուծոյն Սուրբ Կամքն։

Դժբաղդաբար ամէնքս ալ գիտենք թէ մեր սերունդին մէջ բոլորով սրտիւ իրենց Երկնաւոր Հայրը և Յիսուս Որդին

սիրող Հայեր չունինք։ Ունինք հայագէտ և բանասէր Եպիսկոպոսներ, որոնցմէ և ոչ մէկուն սրտին խորը Յիսուսի հաւատքն ու Անոր սիրոյն բոցը կը տիրեն։ Սարսափելի բան է խորհիլ թէ մէկ Եկեղեցական իսկ չունինք որ Յիսուսի խորհուրդին համար հառաչէ, որ բանը գործը ձգած մարելու վրայ եղող Քրիստոնէական հաւատքը վերարծարծելու նկրտի, որ Հայութիւնն իբրև որդի վերընծայէ Սիրոյ Հօրն որ Երկինքն է ու այլայլէ սատանին յաջողութիւններն ու տիեզերքին մէջ Նոր Դուռը բանայ։ Չունինք Եկեղեցական մը որ իր անգործութեանը համար զղջումի գայ, բարի Հովուապետին վերջին պատուէրին հաւատարիմ մնայ, Բարութեան Հոգին՝ Յիսուսը գիտնայ գերադասել ամէն բանէ վեր, ու զԱյն զգենու իր վրայ, Անոր շնորհներն մատակարարելով իր որդւոցն համօրէն։

Տափակ տռամ մը բեմադրելով և թեթեւօրէն ծափահարելով ա՞զգ կ՚ապրի․ կնոջ մարմին նկարագրելով ա՞զգ կ՚ապրի միթէ․ ընկերական հարցերու մասին բանախօսելով ա՞զգ կ՚ապրի միթէ․ հանդէսով, երեկոյթով, պարահանդէսով ա՞զգ կ՚ապրի միթէ․ ուսմամբ ա՞զգ կ՚ապրի միթէ։ Երբե՛ք։

Տիեզերքին Աստուածն անտեսող ազգին գլուխը կը ճզմուի, համը կորսնցուցած աղը ոտքի տակ կը կոխկռտուի։ Մահուան հրեշտակը կը հալածէ, կը հնձէ ամէն բան. կը սոսկայ միայն այն հոգիէն ուր Քրիստոսի սիրոյն անճառելի լոյսը կը պլպլայ «Որ ի ծագել անստուեր նշուլից ողորմութեան քո փառաց — հալին մեղք, հալածին դեւք...։»

Ազգ-օյինի խաղալու, վարչապետներ, նախարարներ, փառլամէնտներ ու կուսակցութիւններ ունենալու, ջրանցքներ բանալու, կօօպներ հիմնելու, խպլիկ խամաճիկներ խաղցնելու ապուշ հաճոյքը տրուած չէ Հայուն։ Հայուն ճակատագիրը լուրջ է, վասնզի անոր վաղորդայնը Երկինքն է Երկրի վրայ։

Ե՞րբ պիտի սորվի այս ազգը թէ Աստուած կայ, թէ Անոր սէրն ու Անոր պատուիրաններուն փարումը օրհնութեան կ՚առաջնորդեն ազգ մը․ թէ զԱյն անտեսելն աղէտի միայն կ՚առաջնորդէ։ Ինչպէս Դաշնակցականները կարծեցին թէ Հայրենիք մը կը կերտեն և բոլորովին անտեսեցին Յիսուսը և ի վերջոյ լեղապատառ փախան, նոյնպէս և ոճրածին Պոլշեւիկները պիտի խեղդուին Աստուծոյ զայրոյթին

տակ, քանզի առանց Աստուծոյ ազգ չաղախել կը խորհին և նոյնիսկ զԱստուած ընդունելու յանդգնութիւնը կ'ունենան։ Միթէ չե՞նք յիշեր Հայուն անհաւոր պատուհասները, կը մոռնա՞նք թէ Աստուծոյ հետ թեթեւութեամբ վարուիլը ի՜նչ անագորոյն բաղդի մը կ'առաջնորդէ զմեզ։

«Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ և առանց նորա եղև և ոչինչ որ ինչ եղեւ» — Ամէն կիրակի մեր Հրեշտակ Եկեղեցին Պատարագի աւարտումէն վերջ Յովհաննու Աւետարանին առաջին գլխոյն այս մասը կը կարդայ ու յաւիտենապէս կը յիշեցնէ մեզի թէ «Ամէն բան Յիսուսով եղաւ և եղածներէն բան մը առանց Անոր եղած չէ։» Չկայ քահանայ մը, վարդապետ մը, Եպիսկոպոս մը կամ Պատրիարք մը որ բացատրէ այս մեծ ճշմարտութիւնը ժողովրդին — այս մեծ և աւագ ու միակ ճշմարտութիւնը, թէ ամէն ինչ Յիսուսով միայն կանգուն կը մնայ։ Ա՞զգ ես. ազգ պիտի մնաս Յիսուսով։ Խորհէ անմիջապէս թէ Յիսուսը սիրող հոգիներ կա՞ն այս ազգին մէջ. եթէ չկան, մարգարէ ըլլալու պէտք չկայ գուշակելու համար թէ քիչ ատենէն պիտի կազմալուծուի, տարրաղադրուի, ցնդի ու կորնչի այս ազգը, քանզի կենարար Շաղախը, Հոգին, այդ կազմաւորութենէն ելեր է։ Երբ հոգին կ'ելլէ, մարմինը կ'սկսի տարրալուծուիլ, տարրաղադրուիլ ու հուսկ ուրեմն նեխիլ ու ոչնչանալ։ Ճշմարտութեան հոգին Յիսուսն է. երբ ան ելած է ազգէ մը, այդ ազգը չորս հովերուն խաղալիք է. զօրութեան խարիսխ չունի որ ելլէ պայքարի ճակատագրին դէմ ու ինք իշխէ անոր։ «Ով որ իմ խօսքերս մտիկ կ'ընէ ու կը կատարէ զանոնք, իր շէնքը ապառաժի վրայ շինած է։» Մենք կը կարծենք թէ կենսունակ է այս սերունդը, թէ կեանք ունի իր մէջ. մինչ իր ամբողջ հանած աղմուկը իր հոգեվարքի տգեղ հռնդիւններն են միայն։ Կեանքը Յիսուս է։ Ինք իսկ ըսած է «Ես եմ ճանապարհ և ճշմարտութիւն և կեանք» այլուր ըսած է «Ես եմ յարութիւն և կեանք», Յովհաննէս ըսած է «Նովաւ էր կեանք, և կեանքն էր լոյս մարդկան։» Կ'ուզե՞նք կեանք ունենալ, Յիսուսը գտնենք շուտով, եթէ ոչ կը մնանք շնչաւոր մեռելներ, զորս արդէն իրը կը սեպէ Մահուան Հրեշտակը։

Որքան ալ գեղեցիկ քերթուած մը գրես, մեռել մըն ես եթէ Յիսուսը չունիս հոգւոյդ։ Նարեկացին կ'ըսէ «Ոչ տեղծաբանութեամբ բանի կաշառիս» այսինքն բանաստեղծու-

թեամբ կամ գեղեցիկ խօսքերով չես կաշառուիր։ Աստուած չի լսեր մեր քերթուածները։ Կը փնտռէ միայն խոնարհ հոգիները, բարի ու բեկեալ սրտերն և աղօթող հոգիներն։

Եթէ կ'ապրիս համայնքի մը մէջ, անմիջապէս խորհէ թէ այդ համայնքին մէջ Յիսուս կա՞յ. համայնքին վարիչը Յիսուսը կը սի՞րէ և համայնքը կազմողները Յիսուսը շատ կը սիրե՞ն։ Եթէ ոչ, անիծեալ[*] է այդ համայնքը. պիտի ցըրուի, կործանի, կազմալուծուի. վասնզի գոյութեան պատճառ կամ իրաւունք չունի։ Քրիստոսի Լոյսովն յայտնուած մեր Աստուածը հոյակապ իրականութիւնն է, արժանեաց ոսկեհուր վառարանն է, միակ Սրբութիւնն է, գեղեցկութեան հրդեհն իսկ է։ Հետեւաբար երբ Աստուած բաւարար ժամանակ կուտայ ազգի մը կամ համայնքի մը որ գտնէ զինքը, օծուի Իր յաւերժական շնորհովն և այդ ազգը կամ համայնքը թերացած կ'ըլլայ իր միակ դերին մէջ, կը խլուի, կը ջընջուի, յիշատակն իսկ կը կորսուի։ Այս է ամբողջ պատմութեան փիլիսոփայութիւնը և մարդկութեան օրէնքը։ Մեր կարճատես աչքերը տեսնեն կամ ոչ, մեր աղկաղկ մտքերը բովանդակեն թէ ոչ, այս է խորհուրդը։ Սունտար Սինկ, Հնդիկ Քրիստոնեայ առաքեալը, այն մարմնաւոր հրեշտակը, կ'ըսէ «Քրիստոնէութիւնը փաստարկութեամբ ապացուցանելի չէ, այլ փորձառութեամբ»։ Ով փորձառապաշտ դար (empirique), ինչո՞ւ ամէն բանի մէջ փորձի և փորձառութեան վրայ կ'ուզես հիմնել դատողութիւններդ և այս կէտին մէջ չես ըներ։ Բա՛ց աչքերդ տեսնելու համար թէ զԱստուած անտեսելով մահուան միայն կը մօտենայ Ազգ մը և զԱստուած փնտռելով՝ կեանքի։

Բաւարար տուիքներ չունինք վերլուծելու մեր Ազգային Պատմութեան ամէն մէկ շրջանն և ապացուցանելու այս ճշմարտութիւնը թէ ամէն անգամ որ զԱստուած մոռնանք կը հալածուինք. արդէն ո՞վ կրնայ քննել սրտերն, և այդ ալ անցեալին մէջ։ Սակայն կրնանք մեր ժամանակակից պատմութիւնն վերլուծել և տեսնել ամէն բան։

---

[*] Ճիշդ այս տողերը գրուած ատեն [illegible] օրը [illegible] [illegible] մը [illegible] [illegible] [12 Յուլիս 1924]։

Թերեւս կարելի է ըսել որ աշխարհ իր հաստատումէն մինչև 19րդ դարու սկիզբը այնքան յառաջ գացած չէր քաղաքակրթապէս, որքան այդ միակ դարուն մէջ մանաւանդ անոր վերջին կիսուն։ Իսկապէս կարելի է այդ դարուն ըսկիզբներէն հաշուել Աստուածաշնչի ակնարկած «վերջին ժամանակներն»։ Այդ վերջին դարուն կարծես սատանան իրեններուն և Աստուծոյ Հրեշտակներն իրենց գնդով մրցումի ելան։ Գիւտ նոր, հնարք նոր, զարգացում նոր, յառաջդիմութիւն նոր. սատանան գործածեց այս բոլորը իր սպականութիւնը տարածելու։ Աստուծոյ Հրեշտակներն գործածեցին այս բոլորը կենարար ճշմարտութեան Աւետիսը, Յիսուսը, տարածելու։

Շոգենաւ, շոգեկառք, ինքնաշարժ, հեռագիր, անթել հեռագիր, ընդծովեայ և այլն — աշխարհ իրար խառնուեցաւ, մարդոց մէջ երկրային կենցաղի, հեշտութեան, մանաւանդ սին հետաքրքրութեան բնազդներն սաստկացան։ Ժամանակին՝ ծուխը խաղաղ կը բարձրանար շինականաց խըրճիթներէն, պարզուկ ու անխարդախ աշխատութեան կը յաջորդէր երեկոյեան աղօթքի ու ներամփոփման պահը, Աստուծոյ օրհնութեան զեղումն ու հաղորդութիւնն։ Հիմա, յետին գիւղն իսկ կապուած է աշխարհի չորս կողմին, աչքերն ու ականջներն դուրս են, լարուած՝ լուրի կ'սպասեն ու նորութեան։ Հետաքրքրութեան աղեղը դուրս ուղղուած է հոգիներէն, փոխանակ ներս ուղղուելու։ Այո՛, սատանան յաջողած է իր մեծ դերին առաջին և կարևորագոյն քայլին մէջ. Ան լաւ գիտէ թէ Աստուծոյ ճանապարհն մեր ներսիդին է. Յիսուս ըսած է «Երկնքի Թագաւորութիւնը ձեր ներսիդին է.» սատանան բիւր հրապոյրներով յաջողած է այս եղծ սերունդներն զրկել ներհայեցողութեան ու ինքնամփոփման կեանքէն, ամէն օր սնամէջ լուրերով կարթելով հետաքրքրութիւնն, ճամբորդութեան, յառաջդիմութեան, նորութեան ու վայելքի հեռանկարներով հոգւոյն աչքերն դուրս պահելով իր ներսիդիէն, այն ներսիդիէն ուր սրբութեան ու խաղաղութեան մէջ պարուրուած՝ կը մնայ վարագուրեալ Երկնարանն Արքայութեան, ուր Քրիստոս ի զուր կ'սպասէ Հոգւոյն գալստեան։ Սատանային ամէնէն սարսափած վայրն է այդ սրբարանն, մի գուցէ պահ մը հոն իջնէ հոգին ու Տէր Յիսուսը տեսնէ ու փոխակերպուի ի լոյս անմահութե-

ղութեան, ու խպառ իր ձեռքէն ազատի իր ոսկերէն մին։ Յիսուս մեծ Առաջնորդն է այդ ներքին աշխարհին ու ինքն իսկ է այն խոնարհ դուռը հոգւոյն ներքնամասին, զոր բաղխողը արդէն իսկ երկնայնոց սիրոյն կը պարուրուի, կը հիւրընկալուի։ Երանի իր ներսիդին նայող Հոգւոյն։

Բայց չկարծէք որ Քրիստոսի հրեշտակներն նուազ գործունեայ են քան սատանին գործակալները։ Շոգենաւերու օրհնաբեր գալուստին ու շոգեկառքերու պաշտելի շտապին հետ քալեց ու տարածուեցաւ ի սփիւռս աշխարհի, Հրեշտակական կրօնն, Քրիստոնէութիւնը։ Հրեշտակները շատ բան ըրին։ Անոնք սպասարկեցին Աւետարանչութեան մեծ գործին, Մարմնաւոր Հրեշտակներ ծովեր կտրեցին, անմարդաբնակ ու վայրենի երկրամասերէ անցան, Յիսուսը ընծայելու համար զարմանալի Խափշիկին, ահաւոր մարդակերին, Չինացիին թէ Ճաբոնին։ Ափրիկէի խորը՝ ծունկի վրայ աղօթքի դիրքին մէջ մեռած գտնուեցաւ բազմավաստակ Livingstoneը, Հրեշտակապետի աշխատութեամբ անցնելով Սրբոց Դասն։ Ու հիմա խաւարակուռ Ափրիկէի ծառախիտ ու խորհրդաւոր ծոցերէն Յիսուսի սիրական ու միամիտ Խափշիկներու երգերն ու աղօթքներն կը բարձրանան ամէն կիրակի։ Այո ամէն կիրակի, երբ մենք մեր սատակման հաւաքոյթներն կ'ունենանք Քլիւպներու մէջ, թէ սրճարաններու, կամ պիղծ պղերգութեան մէջ անշարժացեալ, մինչ անդին Լուսաւորչի գլուխն ի վար մարգարիտ կը թափէ Եկեղեցիներու Թագուհին, Հայուն Հրեշտակը։ Յիսուսի զինուորները ամբողջ Ափրիկէ մը կը շահին իրենց Տիրոջ։ Մատուռներ ու աղօթատեղիներ կ'աստղնտեն այդ վայրենութեան երբեմնի արձակարանը։

Հայը բաժին չունի այդ գործերուն մէջ։ Խորթացեալ անդրանիկն է ան, աւա՜ղ Եսա՞ւը արդեօք որ վերջին վայրկեանին իր յաւերժական երանութիւնը վրայ կուտայ, աշխարհային ազատութեան ոսպնաթանին փոխարէն։

Ահա շոգեշարժ տպագրութիւնը կը հնարուի և սատանան թերեւս առաջին իսկ րոպէին կը յափշտակէ մամուլը ու կ'արշաւէ խայտառակ գրականութիւնը ցրուելու ծագաց ի ծագս աշխարհի։ Բայց Հրեշտակներն աւելի վայելուչ ու խաղաղ մարզիկներու պէս կը մասնակցին մեծ դրօշարշաւին։ Անոնք ալ կը խլեն մամուլը ու կ'արշաւեն, այն ինքնավստահ

մարզիկին պէս որ հոյակապ կը վազէ, առանց աջ ձախ աղմըկելու։ Եւ ահա Բրիտանի լուռ ծառաներն հրաշքներ կ'արտադրեն․ վեց հարիւր լեզուներու թարգմանած են Աւետարանը և ամէն տարի տասնեակ մը նոր լեզուի կը թարգմանեն զայն։ Մրցանիշը Աւետարաններն է։ Աշխարհիս ամէնէն հետաքրքրական գիրքն անգամ Աւետարանին մէկ հինգերորդին չափ լեզուներու թարգմանուած չէ։ Յայտնի է որ Հրեշտակները շահած են Դրօշարշաւը։

Վիքթօրիա Նիանզա լճին ափերուն վրայ գտնուող 250 հազար Պանթու սեւամորթներուն համար Հայա բարբառին կը թարգմանուի Աւետարանը, 1920-ին։

Պելճիական Քօնկօյի մէջ, Լօլօնկօյի ափերուն վրայ խօսուող Էլէճու բարբառին կը թարգմանուին Ղուկասու և Յովհաննու Աւետարաններն 1920-ին դարձեալ։

Հարաւային Նիկերիոյ մէջ Իկաւօ ցեղին համար Իզօքօ բարբառին կը թարգմանուի Մարկոսի Աւետարանը, Նոյն տարին։

Երբեմնի «Արեւելեան Գերմանական Ափրիկէ»ի Լեռնցիներուն լեզուին՝ Պենա բարբառին կը թարգմանուի Նոր Կտակարանը։

Հարաւային Մարօքի Պէրպէրիներէն Շիլահ ցեղին երեք գաւառաբարբառներուն կը թարգմանուի Ղուկասու Աւետարանը։

Չինաստանի Ֆուքիէն նահանգի Թինկչօւ բարբառին կը թարգմանուի Մատթէոսի Աւետարանը։

Սօլօմօնեան կղզեխումբէն եղող հրաբխային կղզեակին՝ Վէլլա Լավէլլայի բնիկներուն համար Պիլուա բարբառին կը թարգմանուի Մարկոսի Աւետարանը։

Արժանթինի, Րիօ Պէրմէժօ գետին ափանց վրայ բընակող Հնդիկներու Մաթաքօ բարբառին կը թարգմանուի Մարկոսի Աւետարանը։

Կրօէլանտայի, Պաֆֆինի և Լապրատորի բնիկներուն լեզուին Աւետարանը թարգմանուելէ վերջ, 1920-ին կը թարգմանուի նաեւ աշխարհի հիւսիսագոյն բնակիչներուն՝ Քօրօնէշլըն Կըլֆի եզերքը բնակող Եսքիմացիներուն եւս բարբառին։

Եւ կը շարունակուի այս մեղուաջան ու լուռ գործը։ Ջուլալ սրտեր Յիսուսը կ'սկսին սիրել — Յետինները առա-

ջին կ'ըլլան ու առաջինները յետին։ Այսօր Ափրիկէ, Չինաստան կամ Ճափոն պէտք է վազենք, Քրիստոսի արօտին ոչխարներն գտնելու։ Ճափոնի փառլամէնթին մէջ 21 Քրիստոնեայ երեսփոխաններ կան. Շինթօյականները, աշխարհայնութեան, դրամապաշտութեան մէջ թաթխուած Ճափոնցիները արժանի կ'ըլլան Յիսուսի ու համալսարանական ուսանողներ Սուրբ Հոգւով կը լեցուին։

Աւելի քան վեց հազար Քրիստոնեայ Միսիոնարներու բանակ մը սփռուած կը գործէ Չինաստանի մէջ։ Չինու բարձրագոյն զօրականը Քրիստոսի ծայրագոյն սիրահար մ'է ու իր բանակէն ամէն առաւօտ Խաչեալ Քրիստոսի երգերն կը բարձրանան։

Սունտար Սինկ, Քրիստոսի համբուրելի դրօշակիրը, արգիլուած Թիպէթը կը մտնէ։ Լամաները ձմրան գիշերները մինչեւ լոյս աւետարան կը կարդան։ Լամաները Տէր Յիսուսը կը սիրեն։

Հապա Քորէա՞ն — խնջոյքի սեղան Քրիստոսի։

Ահա Հրեշտակաց գործունէութիւնն։ Ջեռքէ ձեռք կ'անցնի Սուրբ Աւետարանն ու սրտէ ի սիրտ կ'արշաւէ Տէր Յիսուս, մեծ Զօրագլուխը։

Այո, 19-րդ դարը կարելի է կոչել Սատանին և Հրեշտակաց մրցումին մեծ դարը։ Կարծես երկուքին ալ լսուած ըլլար «Վերջին շրջանն է»։ Երկարատեւ վազքերու մէջ, երբ մարզիկները բազմաթիւ շրջաններ կ'ընեն դաշտին շուրջը, որպէսզի միգուցէ մոռնան շրջաններուն թիւը, վերջին շրջանին սկիզբը պաշտօնատար մը ատրճանակ մը կը պայթեցնէ, մարզիկներուն յիշեցնելու համար թէ վերջինն է։

Կարծես այդ ատրճանակը պայթեցաւ այդ դարուն, երբ մարդկային միտքը գերագոյն թափ մ'առաւ և զարգացական բիւր ազդակներ հնարեց։ Այդ ազդակներն ըստ ինքեան ոչինչ ունին բարոյական կամ ոչ-բարոյական։ Սակայն այս աշխարհի իշխանը, սատանան, սարսափելի և ահարկու ճիգ մըն է որ ըրաւ զմարդիկ աւինքնելու և մեղցնելու համար։

Աշխարհը լեցուց վաւաշոտ գրականութեամբ, անբարոյ վէպերով, գռեհիկ գրքերով, անխոստովանելի ագեղութեամբ քարթ-փօսթալներ, պատկերներ տարածեց սփռեց ամէն կողմ։ Սինէմաները հնարեց, որով մարդոց պարապոյ միակ պահերն ալ գրաւեց, որպէսզի մարդիկ ամէն բանով զբաղին,

բայց միայն ժամանակ չունենան առանձնանալու, ինքնամփոփուելու, լրջանալու և իրենց սրտին խորը իջնելու, ուր Յիսուս, Փրկութեան Իշխանը, կը գտնուի։ Սատանան գիտէ, կը ճանչնայ իր միակ թշնամին. գիտէ որ անկէ միայն կը յաղթուի և չարաչար կը սատակուի. ուստի, սրտին այդ աննիւթական տաճարէն դուրս պահելու համար հոգին, ամէն ջանք թափեց։

Խորտակեց, կոտրեց պարկեշտութեան շղթաները։ Վերջին շրջանն է. մրցումը կորսնցնող վազողի մը պէս կատղիլ սկսաւ։ «Սատանան առիւծի պէս կը մռնչէ և կը փնտռէ թէ ո՞վ կլլէ» կ՚ըսէ Պետրոս սիրելի առաքեալը։ Եւ արդարեւ խորտակեց ամէն բան։ Կին արարածը, իր առաջին գործիքը դարձեալ ձեռք առաւ. մերկացնել սկսաւ զայն իր շնորհաց հանդերձանքէն ու շունի վերածեց զայն։ Աչքերը սկսան կայծկլտալ, նուաղիլ. ծարիրն ու շպարը փախցուցին մեռոնը, հագուստները տակաւ սկսան բացուիլ, հրէշ աշխարհն է որուն մէջէն ծերացած սատանան կլլել կ՚ուզէ մարդիկ, անուշիկ պատանիները և անփորձ երիտասարդները։ Եւ ի՜նչ մեծ է իր զոհերուն թիւը. կարծես միահեծան կ՚իշխէ այս աշխարհին վրայ, գոռոզ ու անպարտելի արքայի մը պէս։

*
* *

Բայց տեսնենք թէ ինչ ըրաւ Հայ Ազգը այդ դարուն։

— Աւաղելի կերպով խոտորեցաւ դէպի աշխարհ։ Ռուսինեաններ, Օտեաններ, եւրոպական քաղաքակրթութեան ծանօթ հայ մտաւորականներ, յօրինեցին Ազգային Սահմանադրութիւնը, տուին գրական ճաշակ, նորագոյն գիտութիւն, ամէն բան, բայց միայն Յիսուսը։ Արեւմտեան քաղաքակրթութեան սէրը գրաւեց Հայոց սիրտը. սերունդներով ամբողջ՝ լուսեղէն կիսաստուածներ կարծուեցան Անգլիացիք, Ֆրանսացիք. և Հայը հառաչեց անոնց ազատութեան, անոնց ցանկալի քաղաքակրթութեան կարօտէն։ Ու տակաւ սաստկացաւ այս տենչը. մինչեւ որ մոռցուեցաւ այն անխարդախ ու միակ սուրբ սփոփանքն զոր Յիսուսի Հրեշտակն, Հայաստանեայց Եկեղեցին կրնար տալ միայն։ Կեանքը Թուրքիոյ մէջ անտանելի թուեցաւ. Հայը ինքզինքը գերի նկատեց, բաղձաց Արեւմտեաններու լուսեղէն ազատութեան, ընդվզե-

ցու ագիտութեան և յառաջդիմութեան մղձաւանջին դէմ, որ էր Թուրքիան։ Մոռցաւ Աւետարանին պատուէրը «Իշխանութեան հնազանդ ըլլալու»։ Իր ցանկալի բարեկամները նկատեց այդ երանելի ազգերը։ Ու տակաւ, ազգին անԱստուածութիւնը, իր եղերական վէրքերը դուրս տուաւ։ Տուայտեալ, տառապեալ ու անընդհատ հիւանդը, փոխանակ իր Մօրը մատուցած կենարար ու բուժիչ դեղը ըմպելու, երես դարձուց Անոր, Բելիարին դաշնակցեցաւ, անոր զէնքերն ու անոր դեղերը փոխ առաւ, դարման ճարելու իր վիճակին։ Ու մարմին առաւ Յեղափոխական կուսակցութեանց Աստուածընդդէմ սխալանքն։

Մինչ այն, գիտութիւն կոչուած ագիտութիւնը իր փառաց գագաթնակէտին հասած էր, ու գրեթէ վստահ կը կարծուէր որ անոր արշաւին առջեւ, տեղի պիտի տար Յիսուսի բարի այլ առասպելական հէքեաթը, ինչպէս պիտի ըսէր Ռընան։

Օր ըստ օրէ իրարու յաջորդող գիտական նուաճումներուն դէմ, կը պապանձէին Կրօնի պաշտօնեաները։ Աշխարհ նոր կրօնք մը ունէր այլեւս, — ամենաքնին գիտութիւնը, ամէն բան վերլուծող, ամէն գիւտ հնարող, հրաշքներ գործող գիտութիւնը։ Միթէ կարելի՞ բան էր մարդկային մըտքին այս աննախընթաց խոյանքին գերադասել դարեր առաջ Հրեայ մարգարէի մը քարոզութիւնը։

Վերջապէս, հիանալի գործ տեսած էր Սատանան։ Հետախուզող, քննող մտքին՝ ան կը ճակատեցնէր գիտութիւնը. ընկերական, տաքարիւն և բարի հոգիներուն ան կը մատակարարէր Ազգային Ոգի կամ հայրենասիրութիւն կոչուած պատրանքը։ Աւետարանը կը սորվեցնէ թէ Սատանան մինչեւ իսկ Լուսաւոր Հրեշտակներուն կերպարանքը կը մտնէ, հոգիները մոլորեցնելու համար։ Եւ արդարեւ, ամբողջ վերջին յիսուն տարիներու հայ կեանքը կարելի է բնորոշել սապէս — Սատանան Անկախ Հայաստանի չքնաղ կերպարանքը մտնելով յաջողած է Հայութիւնը ուծացնել Յիսուսէն։ Մարդիկ, զԱստուած մոռցած, Հայաստան կ'երազէին. քանի շնորհաց հոգին, Յիսուս, կը բաժնուէր հայ կեանքէն, այնքան մակերեսային, ամբոխային, մոլեգին ու դիւահար կը դառնար Հայ Ազգը։ Կը ծափահարէր ինչ որ իր ապուշ, նեղմիտ ու եղծ ազգայնամոլութիւնը կը փքուէր։ Կը խորշէր ու կը զըզուէր այն ամէն բաներէն որք կը ձգտէին մղել զինքը

լրջութեան, խոկման ու կրօնի։

Վերջապէս գիշերաշրջիկ Հայութիւնը բանդագուշանք-ներէն մէկուն մէջ գնաց կոխել Պանքան, Հայաստանը ձեռք բերելու անդր-տղայական թշուառութեամբ, և այդ արարքը գործողները կոչուեցան Հայրենասէր։ Իզուր Հայոց վերջին կրօնաւորը Աշըքեան Սրբազան կը ջանար ազգը մղել Քրիս-տոնէական գիտակցութեան. սատանան խրացուցած էր Հայ Ազգը. գինով հրէշներ դարձուցած էին բոլորը. կը ծափա-հարէին Վարժապետեանները, յոյս կ'սպասէին Խրիմեանի առաքելութենէն, Յեղափոխականներու անուններ դիցաբա-նական սրբութեան մը պէս կը մրմնջուէին մեր շրթներէն, «Դրօշակ» թերթը հայրենասիրութեան անմատչելի սրբու-թեանց սրսփումը ունէր իր վրայ։ Հայուն Աստուածը Ազատ և Անկախ Հայաստանն էր, անոր բագինին վրայ պատրաստ էր զոհուելու։

Ո՞վ կրնար դիմադրել այս հոսանքին։ Եկեղեցին տեղի տուաւ. Կրօնաւորները եղան ազգային գործիչներ. արդէն իրենց վարչական պարտականութիւնները բաւական բան պակսեցուցած էին անոնց հովուական հանգամանքներէն, իսկ այս հոսանքին առջև բոլորովին կերպարանափոխ եղան, դասալիք եղան կեղծաւորները։ Հէք Աշըքեան Քրիստոսի հօտին հովիւներ պատրաստելու մտօք դպրեվանք հաստա-տելու ճիգեր ըրաւ և արդարև հաստատեց ալ. բայց իզուր։ Այդ հովը հոն ալ փչեց, Արմաշու Կրօնը եղաւ Հայաստան և անոր Սուրբ Գիրքը՝ ազգային մատենագրութիւն։ Ամենայն հաւանականութեամբ Քրիստոս պաշտելի Թագաւորը օր մը չայցելեց այդ դպրեվանքէն ներս, ուր իրմէ զատ ամէն բան կար ու կ'ուսուցուէր, հաւաբուծութենէն, սիրամարգաբու-ծութենէն մինչև Ուլնան։ Եւ ի՞նչ կ'սպասուէր այդ երկչոտ հովիւներէն. անո՞նք էին որ ախտաժէտ ազգայնամոլութեան թափը պիտի կոտրէին և հոգիները պիտի մղէին «Ներքին Կեանք»ին, Սրտի Կեանքին ուր միայն կը պարզուէր Երկնքի Հորիզոնն, և ուր միայն կարելի էր ողջագուրուիլ սիրոյ ան-նման Թագաւորին՝ Յիսուսի հետ։

Չունեցանք Քրիստոսակրօն հովիւներ։ Եւ ազգ մը երբ իր հոգեւոր դաստակերտէն կ'սկսի եղծանիլ, անոր վա՜յը մօտ է։ Իսրայելացիք անապատին մէջ կը կռուէին, մինչ իրենց Առաջնորդը՝ Մովսէս բազկատարած կ'աղօթէր լերան վրայ։

ՖՈՆՏԱՄԵՆՏԱԼ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Ամէն անգամ որ թեւերը յոգնելով վար իջնային, Իսրայէլ կը պարտուէր, ամէն անգամ որ կրկին բարձրանային Մովսէսի թեւերը, Իսրայէլ կը յաղթէր, մինչեւ որ Իսրայելացիք Մովսէսի թեւերը վեր բռնող երկու քահանաներ գտին անոր քով ու յաղթեցին։

Այս պատմութիւնը խոր ու յաւերժական դաս մը կը պարունակէ իր մէջ. սա. թէ ազգի մը Հոգեւոր Պետը ցորչափ սուրբ հաղորդութեան մէջ է Աստուծոյ հետ, օրհնութիւն կը շաղի այդ ազգին գլխուն, երբ դադրի այդ յարաբերութիւնը, աղէտներն ու պատուհասներն շանթերու պէս կը խաչաձեւեն ու կը խոցեն այդ ազգը։ Ինչպէս որ թրամուէյին վերի ձողին ծայրը մայր հոսանքին հետ յարաբերելով շարժումն ու յառաջդիմութիւնն կ'ստեղծէ հանրակառքին եւ որ եթէ իյնայ, ամբողջ մարմինը կ'անշարժանայ, նոյնպէս եւ ազգի մը Հոգեւոր Հայրը, թէեւ մէկ փոքրիկ անհատ մը, տուփ մը գանկ է, սակայն եւ այնպէս ազդարարն է ամբողջ օրհնութեան, լուսամուտն է դէպի երկինք, շնչարանն է վերին անապական ու կազդուրիչ օդին։

Հարկ կա՞յ ըսելու թէ վերջին կիսադարեան շրջանին «Աղխեալ» էին այդ «Ազդարան»ները։ Երանելին Նարեկացի «Աղխեալ Ազդարան» կը կոչէ իր հոգին որ համակ թրթիռ է ու խօսնակ արքայութեան։ Կ'երեւի ինք գաղափար չունէր թէ որ աստիճան աղխեալ կրնային ըլլալ հոգեւորականի մը զգայարաններն։

Անգամ մը Գում Գափու՝ բարեկամի մը տունը, սեղանակից կ'ըլլայինք խիստ բարձրաստիճան հայ եկեղեցականի մը։ Առիթէն օգտուելով կը յարէինք Նորին Սրբազնութեան թէ ի՞նչ մեծ եւ պատուական առիթ մ'ունէինք որբերու հսկայ սերունդ մը մեր ձեռքին տակ ունենալու եւ կրթելու զանոնք Աստուածպաշտութեամբ։

— Այսչափ տարի ի՞նչ շահեր ենք զԱստուած պաշտելով... Ահա Եկեղեցւոյ Իշխանին պատասխանը որ ջարդարարի մը թակին պէս կ'իյնայ մեր եւ սեղանակից մի քանի վարդապետներուն գլխուն, որոնք իսկ կը գայթակղին այս պատասխանէն։ Ծանօթ ճշմարտութեան ահաւոր յայտնութիւնը։ Հայ ազգին Հոգեւոր Պետը չէր տեսներ զԱստուած. փակեալ է Լուսոյ ուստի եւ Յուսոյ դուռը։ Եւ խաւարը կը

տիրէ, մորիկը կը գոռայ, գայլերը կը յարձակին, կր յօշոտեն փարախը, ու ցիրուցան կ'ըլլայ Հայուն Հօտը։ Բնական չէ՞ միթէ։

Այո՛, այդ հէք եկեղեցականը Յիսուսի մասին բան չէ սորված Արմաշու մէջ. չեն սորվեցուցեր իրեն. ինք ալ անկեղծութիւնը չէ ունեցեր անդրադառնալու թէ իբր որո՞ւ պաշտօնեայ կը մեկնի Վանքին հսկայ դռներէն։

Աւա՜ղ, որքան շատ են մեր հաւատազուրկ եկեղեցականները։ Մին Նարտի վարպետ եպիսկոպոս մը կ'ըլլայ, միւսը գինով վարդապետ մը, անխոստովանելի ներքին կեանքով, ուրիշ մը առեւանգումով կը փախչի գլխարկ դրած։

Խոշոր եպիսկոպոս մը չորս զաւակաց տէր այրի մը առած կը փախչի Հարաւային Ամերիկա։ Էջմիածնական մը կը խայտառակէ ազգը Լոնտոնի մէջ, կարծես մրցանիշը ուրիշի մը չտալու համար. կը տեսնենք քահանայ մը որ փողոցը կռուի բռնուած է և սքեմը կ'ալեծփի իր կռուագանի շարժումներէն. ահա՛ քահանայ մըն ալ որ Քրիստոսի երկրորդ գալստեան ակնարկելով կ'ըսէ «Անգամ մը եկաւ աշխարհը տակնուվրայ ըրաւ, դարձեա՞լ պիտի գայ»։

Կատարեալ աւազակախումբ մը որ յանուն Քրիստոսի կողոպուտի ելած են։ Քրիստոս ըսած է արդէն «Յափշտակիչ գայլեր պիտի մտնեն ձեր մէջ»։ Բարեբաղդաբար, տակաւին հայուն Մայրենի Հրեշտակին, Ս. Եկեղեցւոյ օծումէն ու շնորհքէն բան մը կը մղէ զմեզ յարգել իրենց մէջ գտնուող հոգեւոր հօր հանգամանքը, ըստ Աւետարանին, որ կը պատուիրէ այդպիսիներուն կոչումին անսալ քան թէ անոնց կեանքի օրինակին հետեւիլ։

Ինչ մխիթարութիւն, որ եթէ ոչ հաւատաւոր ու հըրեղէն, գէթ անբասիր եկեղեցականներ դեռ ունինք. որք մեր յոյսն են. աղօթենք որ Տէրը անոնց սրտին անբծութեան շուշանը հրդեհէ իր Որդւոյն սիրովը։

Երբեմնի աւագելի արքեպիսկոպոսի մը հետ միասին կը գտնուէինք անգամ մը Բերա, լուսանկարիչ բարեկամի մը աշխատանոցը։ Յիշեալը որ Քրիստոսի սքեմը վրայէն հանած էր, տակաւին Արքութեան տիտղոսը կը պահէր իր անուան վրայ։

— Սրբազա՛ն, կ'ըսէին իրեն, Նազովրեցի Յիսուսը կը սիրե՞ս։

— Այո, Նազովրեցի Յիսուսը կը սիրեմ, բայց ոչ Աստուծոյ Որդին։

Խոսակցութեան մնացեալ մասը կարեւոր չէ այժմ։ Տարաբաղդ մարդը բազմաթիւ հայ եկեղեցականաց հոգւոյն մէկ վէրքը կը յայտնէր իր այդ մէկ խոստովանութեամբ։ Ահա այդ է որ հոգեւոր զօրութենէ զրկած էր բոլոր հայ կղերականները։ Եթէ հայ եկեղեցականները հոգւով սրտով հաւատային թէ Քրիստոս ոչ թէ բարոյախօս մը, կրօնքի հիմնադիր մը, մեծ մարդ մը, այլ ուղղակի մեր Երկնաւոր Հօրը Միածին Որդին և Ամենասուրբ Երրորդութեան մէկ Անձն էր, այն ատեն միթէ այսպէ՞ս կուրծք կուտային օրուան հոսանքին, արդիականութեան և ողորմելի գիտութեան թափին ու սատանին վայրի նիւթականութեան, մեղքի և հեշտամոլութեան հեղեղին։

«Եթէ Աստուած ի մեր կողմ է, ո՛վ իցէ մեր հակառակ» կը գոռայ Պօղոս Մարտիկը։ Ան գիտէ թէ իր քարոզած Յիսուսը Տիեզերքի Օրէնքն է. անոր մէջ կ'ապրինք, կը շարժինք ու գոյութիւն ունինք և թէ Անոր դէմ գործել անհնար է. խթանին դէմ կից չի զարնուիր։

Տիեզերքը կառավարող սկզբունքը այն շնորհաց հոգին է որով Տէրն մեր Յիսուս, Որդին Աստուծոյ, կը վերաբերի Իր Հօրն հանդէպ։ Քրիստոսի առ Աստուած ունեցած որդիական անպատմելի աղերսն, օրէնքն է որով «Ամենայն ինչ եղեւ և առանց որոյ եղեւ և ոչինչ որ ինչ եղեւ։» Ամէն հիւլէ ու տիեզերաց յետին շամանդաղն այդ օրէնքը կը պատմեն. Տէրն մեր զայս գիտնալով, կ'ըսէ «Եթէ անոնք լռեն, այս քարերը պիտի աղաղակեն։» Անոր համար է որ Քրիստոսի հաւատացող մը՛ անպարտելի անվեհերութիւն մ'ունի. գիտէ թէ յաղթանակը իրն է անպայման և թէ որքան ծանր ըլլայ ժամանակաւոր պարտութիւնը, նոյնքան և աւելի փառայեղ է վերջնական յաղթութիւնը։

Այո՛, Յիսուս Որդւոյն կապն Իր Երկնաւոր Հօրն հետ սկզբունքն է տիեզերքի գործունէութեան և Հօր Աստուծոյ սէրն հանդէպ Իր Որդւոյն՝ պատուանդանն է տիեզերքին, երաշխիքն անմահութեան ու փրկութեան։ Եւ Սուրբ Հոգւոյն վկայութիւնն բեղմնաւորումն է Տիեզերքին, որով

մարդկութեան վրայ եւս կը շաղի Ամենասուրբ Երրորդութեան լոյսն եւ կը հարսնանայ Եկեղեցին դարերու մէջէն, կրթուելով ու դաստիարակուելով այն Սուրբ Հոգիէն, այն մեծ Դաստիարակէն որ յերկնից գտնուող Հայր Աստուծոյ ու Որդւոյն Աստուծոյ գիտութիւնը կը սորվեցնէ «անբարբառ հեծութիւններով։»

«Սուրբ Հոգին, զոր Հայրը իմ անունովս պիտի ղրկէ, Անիկա ձեզի բոլորը պիտի սորվեցնէ, եւ ինչ որ ձեզի ըսի, միտքերնիդ պիտի բերէ։» «Ճշմարտութեան հոգին, զոր այս աշխարհը չկրնար ընդունիլ, վասնզի չտեսներ զանիկա ու չճանչնար զանիկա. բայց դուք կը ճանչնաք զանիկա, վասն զի ձեր քով կը բնակի եւ ձեր մէջ պիտի ըլլայ»։

Ամենասուրբ Երրորդութեան անճառելի, երկրպագելի եւ յաւիտեան համբուրելի Խորհուրդը մատչելի է միայն այն սրտերուն որոնց կը յայտնէ զայն Հայրն Աստուած, Սուրբ Հոգւով մկրտելով այնպիսինները որդեգրութեան Ս. Խորհուրդին մէջ ի Քրիստոս Յիսուս։

Մարդ արցունքներով կ'զմայլի երբ կը խորհի թէ Հայութիւնը, Հայոց հրեշտակը որպիսի անքակտելի հաւատարմութեամբ փարած է Ամենասուրբ Երրորդութեան Խորհուրդին, դարերու ընթացքին։ Ի զուր չնչաւորի իմաստութեամբ Արիոս արշաւած է աշխարհ, կլլելով լափելով կայսրեր, պատրիարքներ, ժողովուրդներ։ Հայութեան համար կեանք չկայ արտաքոյ Ամենասուրբ Երրորդութեան. իրեն համար անդր քան բնական է այդ Խորհուրդը, կարծես իր հայրենի բնակարանն է այդ Խորհուրդը։

Երբ Քրիստոսի քաջամարտիկ զինուորին՝ Աղեքսանդրիացի Աթանասի հանգանակը կուգայ Հայաստան, Եկեղեցին կը պատասխանէ «Իսկ մեք փառաւորեսցուք որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիր պագանելով Սրբոյ Երրորդութեան եւ Միոյ Աստուածութեան Հօրն, Որդւոյն եւ Սուրբ Հոգւոյն...»։

Կարծես ըսել կ'ուզէ թէ մենք որ արդէն կասկած չունինք Ամենասուրբ Երրորդութեան մասին եւ խռոված իսկ չենք անհաւատից ժխորէն, չարունակենք պաշտել զԱյն զոր ի բնէ ու ի սրտէ կը ճանչնանք ու կը սիրենք։

Կը պատմուի թէ երբ Մեծն Ներսէս Բիւզանդիոն եկաւ, հոն կայսեր որդին հիւանդ էր։ Խնդրուեցաւ իրմէ որ աղօթէ անոր բժշկութեան համար։ Ներսէս Հայրապետ պայման

գրաւ որ կայսրը ընդունի ուղղափառ դաւանանքը «Հօրն Որդւոյն և Սուրբ Հոգւոյն» և 15 օր պայմանաժամ տուաւ։ Կայսրը մերժեց և 15 օր վերջը տղան մեռաւ և Ներսէս հալածուեցաւ։ Այս պատմութիւնը վաւերական ըլլայ կամ ոչ, կամ ուրիշ նմանօրինակ դէպքի մը հետ շփոթուած ըլլայ կամ ոչ, սա կը մնայ ճշմարիտ թէ մեր Եկեղեցականք և Ս. Հայրապետներն անպատմելի հաւատարմութեամբ լցուած էին Երկնաւոր Հօրն, Յիսուս Որդւոյն և Ս. Հոգւոյն հանդէպ և ամէն զրկանք ու չարչարանք կրելով հաւատարիմ մնացած էին Լուսոյ Խորհուրդին։

* * *

Իսկ ա՞յժմ։ Ո՞ւր են խորունկ սրտերն կարենալ հաւատալու համար Ամենասուրբ Երրորդութեան։ Գրեթէ առանց վարանելու կրնանք ըսել թէ ամբողջ սերունդը ծանծաղամիտ եղած է. մէկը չկայ որ իրերուն խորը, մանաւանդ և իր սրտին խորերը խուզարկէ։ «Երկնքի Թագաւորութիւնը կը նմանի մարգարիտի մը» կ՚ըսէ Յիսուս, — Այո՛ — և մարգարիտները խորունկ ովկէաններուն յատակէն կ՚որսացուին։ Կա՞յ հայ մը որ իր սրտին խորքին մէջ այդ մարգարիտը որսայ իր հառաչանաց կարթերովը և իր գլխիրաշան աղօթքներովը։ Աւա՜ղ, չկայ։

ՀԱՒԱՏՔ

Դարուս տարաբաղդ զաւակները, ափսո՜ս, չեն այն պատուական հնամենի որակէն, որ կարող ըլլան հաւատալ Աստուծոյ և Քրիստոսի։ Հոգւոյ մը բարձրագոյն կարողութիւնն Քրիստոսի և Աստուծոյ հաւատալն է։ Երբ մարդ մը հաւատք չունի, կը նշանակէ թէ այդ մարդը իր հոգւոյն ծոցին մէջ պարունակուած բոլոր զօրութենական ոյժերը չէ գործածած դէպի այդ աւագ խորհուրդը։ Մարդկային սիրտը ովկեանոս մ՚է զոր պարտի պեղել ամէն պատուական մարդ, ի գիւտ այն գանձին, որուն վրայ խօսեցաւ Սուրբ Փրկիչը։ Այդ գանձը Աստուծոյ Թագաւորութիւնն է, որուն համար Յիսուս ըսաւ «Ձեր ներսիդին է»։ Ինչպէս կ՚երգէ Շնորհալին ևս.

«Գանձդ Ողորմութեան
Գանձիդ ծածկելոյ
Գտող զիս արա»:

Առաքեալները կը պապակէին այդ հաւատքին և օր մը աղաչագին Յիսուսի կ՚ըսէին «Տէ՛ր, աւելցուր մեր հաւատքը»։

Ինչո՞ւ սակայն կ՚աղերսէին հէք առաքեալները հաւատք ունենալու համար։ Վասնզի այդ աննման հոգիները կ՚զգային թէ ինչ ողորմելի և նոյնիսկ սարսափելի բան է Աստուծոյ և Քրիստոսի չկարենալ հաւատալը։

Մեր կարծածէն շատ աւելի սարսափելի բան է Աստուծոյ և Քրիստոսի չկարենալ հաւատալն։ Աստուծոյ չհաւատացող հոգին կրնայ ըսուիլ թէ գոյութիւն իսկ չէ առած դեռ։ Կը նմանի ներարգանդեան վիճակի մէջ գտնուող մանկիկի մը։ Ինչպէս որ չծնած մանկիկը արգանդին մէջ անհասկնալի, չփոթ ու խաւար գոյութիւն մ՚ունի և ինքնութիւնը չէ ստացած, այնպէս և անհաւատ հոգին։ Այնպէս որ երբ հոգի մը անհաւատ կը մեռնի, կրնայ ըսուիլ թէ վիժեցաւ, այսինքն չծնած մեռաւ։ Անոր համար է նաև որ անհաւատ հոգին չհաւատար հոգւոյ անմահութեան. մանաւանդ և չկրնար հաւատալ, վասնզի հոգեւոր և յաւիտենական կե-

նաց հաւատալու համար, Նախ հոգեպէս պէտք է ծնած ըլլալ ի կեանս։ Անմահութիւնը անոնց համար է որ «կեանք»ը ստացած են իրենց աչքերը փակելէն առաջ. «կեանք»ը, այսինքն Յիսուսը՝ կազմաւորման վիճակի մէջ եղող մանկիկէն կ՚սպասուի որ ժամանակի լրումին ծնանի ի լոյս աշխարհ. կեանք ստանայ։ Նոյնպէս և մարդ էակէն կ՚սպասուի որ իր ֆիզիքական, մտաւորական և հոգեկան կազմաւորումը աւարտածին պէս կեանք ստանայ, այսինքն բացուի ի լոյս Աստուածճանաչութեան, մէկ խօսքով ծնի հոգեպէս։ «Ճըշմարիտ ճշմարիտ կ՚ըսեմ ձեզի, եթէ մարդ վերստին չծնանի, չկրնար Աստուծոյ Թագաւորութիւնը տեսնել» կ՚ըսէ սիրելի Յիսուս։ Եւ մեր մէջ քանիներ կան որոնց կեանքի արեւը կ՚անցնի Զենիթէն ու մայրամուտը կ՚երեւայ աչքերուն մէջ, ու ոչ մէկ խռովք կը մղէ զիրենք ըղձալու, տենչալու հոգեւոր տուընջեան, Աստուծոյ Լոյսին։ Ապացուցանելու պէտք չկայ թէ անաստուած հոգի մը որպիսի խղճալի վիճակի մէջ է։ Երանի թէ բոլոր անհաւատ և Աստուծոյ լոյսէն զրկուած հոգիներն անկեղծութեան հրեղէն լեզուներ ունենային, և պատմէին այն վիճակը որուն մէջ կը թապլտի իրենց տուայտեալ հոգին։ Առաւօտուն երբ կ՚արթննայ անհաւատը, ի՞նչ է իր հոգւոյն հրեղէն սիւնը, ո՞րն է փրկարար խորհուրդը որուն կառչի, որուն յենու և ելլէ գործէ խանդագին։ Կոյր մեքենայ մ՚է խեղճը, որուն ողորմելի զսպանակներն են դրամ, հաճոյք, երկիւղ և փառասիրութիւն. ի մի բան իր ողորմելի «Ես»ը։ Եւ այս կորստեան մեքենան այսպէս կը գործէ մինչեւ որ աւրուի օր մը և իյնայ ճամբուն եզերքը։

Այս է մարդոց անհուն մեծամասնութիւնը կազմող որակը։

ԱՆԿԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Բայց կայ նաեւ «անկեղծ» անհաւատներու դասը, այն պատուական հոգիներու դասը, որոնք կարծես ադամա-մութը կ'ապրին տուայտելով. բայց Տէրը գիտէ թէ չքնաղ արշալոյսը մօտ է անոնց։ Այո՛, ոչ ոք հաւատացեալ կը ծնի. բայց Աստուծոյ Լոյսէն զրկեալ այդ սկզբնական շըրջանին, անկեղծ հոգեւոյն յատկանիշն այն է որ, ան չկրնար հաշտուիլ իր շուրջի աշխարհին հետ, չկրնար և չուզեր քայլ առնել, մինչեւ որ Լոյսը ծագի. մինչ եղծ հոգին իր պատանութենէն արդէն յայտնի կ'ընէ թէ խաւարընտել է ու այս աշխարհին վարպետներէն։ Հարազատ հոգին չհաշտուիր ոչ մէկ բանի հետ, կը գործէ պարզ ուղիղ, բայց անսահման խռովք մը, լուռ մռունչ մը կը դղրդէ հոգին. «Ճշմարիտը — Ճշմարտութիւնը — Բացարձակ Լոյսը»։ Հոգին կ'զգայ որ իր կեանքը հակասութիւն մ'է, և ո՜հ, կեղծիք մ'է, ցորչափ կը գործէ առանց գիտնալու հուսկ վերջնական, պատուական և ճշմարիտ շարժառիթը։ Կեղծ հոգիները կը ջանան խեղդել հոգեւոյն այս մռունչը և ականջներն այլուր կը դարձնեն չլսելու համար զայն. մինչ ընդհակառակը, հարազատ հոգին կը սաստկացնէ այդ մռունչը, մինչեւ որ ինք համակ մռունչ ու պաղատանք, կը պլլուի Աստուծոյ իր պայքարին մէջ, պահանջ դնելով Անոր վրայ կարծես երբեմնի երանելի Յակոբին պէս «Մինչեւ որ զիս չօրհնես չեմ թողուր զքեզ»։

Այսպէս է որ երանելին Սունտար Սինկ, 16 *տարեկան հասակին մէջ պայման կը դնէ Աստուծոյ ըսելով. երեք օր պայմանաժամ, կամ թող յայտնուի ինծի ճշմարտութիւնը կամ առաւօտեան ճեպընթացին տակն եմ։ Վերջին գիշերը մինչեւ լոյս չի քնանար. արշալոյսէն քիչ առաջ, երբ ծունկի եկած կ'աղօթէ, լոյս մը կը լնու սենեակը — Յիսուսն է։ Այո՛, այն ոսկեղէն Յիսուսը որ կը ձեւակերպուի սրտի մը խորքին վրայ, երբ այդ սիրտը համակ ոսկի կտրի։ Դիտ-*

ուած է որ Աստուած կը յայտնուի հոգւոյ մը, անոր անկեղծութեան ու տքնութեան վերջին կայլակին սպառումին հետ միաժամանակ։ Ո՜հ, ի՜նչ յուզիչ ու սրտագրաւ պատկեր է հոգի մը որ իւր նիւթեղինութեան չարաչուք բանտին խորին նստած կը հառաչէ ու կ'արտասուէ իր Արարչին համար։ — Ինծի համար կեանք չկայ առանց Քեզի, ո՜վ ծածկեալ ու վարագուրեալ խորհուրդը սրտիս։ Որքան ալ գրկեալ ըլլան աչքերս, հոգիս զՔեզ պիտի խոկայ, զՔեզ միայն պիտի յիշէ, Քեզի ու Քեզի միայն պիտի անդրադառնայ միշտ, անարժան այլ անվանելի տարփաւորի մը պէս, ո՜վ սիրելի Աստուած։ Ձե՞ս յայտներ սիրտդ ինծի. ես ալ իմ բոլոր աղկաղկ բարութեանս անգոսնելի դրամագլուխը հաւաքած Քեզի կ'սպասեմ, սրտիս ամբողջ կնդրուկը. զմուռսը և ոսկին ծրարած կ'սպասեմ որ զիս ալ պատուես Քու աննման այցելութեանդ լոյսովը, բարերար Աստուած։

Այս է անբարբառ հառաչը զԱստուած չգտած հարազատ հոգիին, որուն սիրտը վիրաւոր է իր Տիրոջ յայտնութեանը ուշանալուն համար, որուն համար կեանքը ու անոր հրապոյրները որեւէ ախինքնում-չունին, քանի չունի տեսիլը Անոր, որուն մերձաւորութեան գիտակցութիւնը սակայն կը լնու ու կը պատառէ հոգին, որ կ'զգայ թէ իր սահմաններուն մէջ է, հասանելի է Ան, Ի՛նն է ըստ ամենայնի, այլ զոր դեռ չէ գտած։ Եւ Տէրը այսպիսի պատուական, հառաչաւոր հոգիներուն է որ կը յայտնուի և իրաւամբ։ Երեմեայ մարգարէութեան մէջ Տէրը կ'ըսէ «Զիս պիտի փընտռէք ու գտնէք, վասնզի ձեր բոլոր սրտովը պիտի խնդրէք զիս։» Ըսել է Տէրոջը յայտնութեան պայմանն է բոլորանուէր կարօտ մը Իրեն։ «Երանելի է այն մարդը որ գիշեր ցերեկ Տէրոջը օրէնքին վրայ կը մտածէ», կ'ըսէ Սաղմոսերգուն։ Արդարեւ բնական և հիանալի բան է որ Աստուած ինքզինքը կը յայտնէ ամէն անոնց որոնց կեանքին մէջ անկեղծութեան հառաչ մը կայ, որոնք տխուր են կեանքի բանալին գտած չըլլալնուն համար և կ'ամչնան որ իրենցինին պէս սիրտ մը պիտի գործէ կեանքի մէջ այլոց պէս աննպատակ ու անրեւեռ, հողաբոյր հաճոյքներու խթանովը մտրակուած օրէ օր։

Այո՛, այսպիսիներուն Աստուածն է Զօրաց Տէրը. ադամանդավառ անկեղծութեան խորհուրդը հանդերձն է Իր

որբոց բանակին։ Յիսուս շողոքորթ ու ծանծաղ հոգիներէն չախորժիր։ «Տէր, Տէր» կանչողներէն շատերուն կը պատասխանէ «Չեմ ճանչնար զձեզ, ո՞վ էք դուք։» Մինչ մխացող ու այս տափակ աշխարհին ընտելանալ չկրցող հոգին կը սեպհակացնէ իրեն, անոր կեանքին մէջ իջնելով օր մը, լուսոյ օր մը, ու օթեւանելով անոր սրտին մէջ, բնակակից ընելով տառապեալ հոգին երկնային լոյսերուն և որդեգրութեան խորհուրդին մէջ մկրտելով զայն իր Սուրբ Հոգւովը, մինչ հոգին իր ցայնվայր ունեցած անաստուածութեան ամօթը կուլայ ու Տիրոջը սիրոյն թաթաւումէն կ'արտասուէ, կ'արտասուէ քանի անմեղութեան աղաւնին իր սրտին մէջ թեւ կ'առնէ ու Հայր Աստուծոյ պաշտելի ձայնն կը լսուի սրտին գաւիթներուն մէջ «Եթէ Դա է Որդի իմ սիրելի»։

* * *

Ամէնէն համբուրելի խորհուրդներէն մին սա է թէ Յիսուս գործ չունի ծանծաղ ու շողոքորթ հոգիներուն հետ։ Հարիւրէն հարիւր անկեղծ սիրտը կը զատէ, կը նայի հայրաբար, ի՛ր դէմ մարտնչող անկեղծ հոգիին ու կ'արծես կ'ըսէ անոր, «Իմս ես դուն, ալ կը բաւէ որքան նեղեմ զքեզ. ես **Ան** եմ որմով կը խօսիս, յանուն որու կը մարտնչիս, ես գիտեմ քու սիրտդ, ու ես անոր թագաւորն եմ։» Միամիտ ու նախանձայոյզն Պօղոս բանը գործը ձգած Դամասկոս կ'երթայ Քրիստոնեաներն ձերբակալելու, իր հայրենի կրօնին անարգանք մը եղող այդ աղանդը բառնալու, մաքրելու։ Կէս օրուան մօտ յոգնած, պարտասած ու ով գիտէ ինչպէս մխրճած իր սրտին վիհերուն մէջ, ձայն մը կը լսէ «Սօղոս Սօղոս, ինչու զիս կը հալածես:» Յիսուսն է որ անոր կը բացատրէ թէ պատրանք մըն է որ կը հետապնդէ, և թէ որն է լուսեղէն ու միահեծան իրականութիւնը տիեզերքին։ Այսպէս Քրիստոսամարտն Պօղոս կ'ըլլայ Անոր ոտքերուն առջեւ ծնկաչոք գառնուկ մը։

Անկեղծն Նաթանայէլ ծաղրանքով կ'ընդունի Մեսիային լուրը «Միթէ Գալիլիայէն լաւ բան կ'ելլէ՞» ըսելով։ Բայց Տէրը անկեղծ սիրտը կը ճանչնայ, գիտէ թէ դիմացինը իրն է «Ահա Իսրայէլացի յորում նենգութիւն ոչ գոյ» և ծաղրող Նաթանայէլի սրտին աչքերն կը բացուին ու բովանդակ

մարդկութեան մէջ առաջին անգամ իրեն կը վիճակի Տիրոջ երեսն ի վեր աղաղակելու «Ռաբբի, Դուն ես Աստուծոյ Որդին, Իսրայէլի Թագաւորը»։

Սունտար Սինկ հրեշտակը, քանի անգամ Աւետարանը կը պատռէ ու անգամ մը Քրիստոնեայ Միսիոնարի մը շուքը իր վրայ ինկած ըլլալուն համար ժամերով կը լուայ հագուստին այդ մասը, այդ պիղծ կրօնին արատը վրայէն լուալու համար, — որպէսզի օր մը Հիմալայաններուն վրայ 19000 ոտք բարձր (Մեծ Մասիսէն 2000 ոտք աւելի բարձր) գտնուող սառնարաններէ ելլէ Թիպէթ մտնելու, նոյն այդ Յիսուսը քարոզելու, ոճրապարտներու գուբը նետուելու և փտած մեռելի միսերու վրայ Տէր Յիսուսի սէրէն չբաժնուելու և Հնդկաստանէն Ճափոն, Չին, Եւրոպա, Ամերիկա, Աւստրալիա ու Եգիպտոս (Գահիրէ), Երուսաղէմ, Շուէտ վազելու, Տէր Յիսուսի սէրը պատմելու։

Յախուռն Օգոստինոս Միլանոյ տաճարը կը մտնէ Սուրբ Ամբրոսիոս Հայրապետին ճարտասանութիւնը մտիկ ընելու ու թերեւս ինքնիրեն քննադատելու զայն. իբր Սուրբին հոգեկից շրթներէն վերին ամբրոսը կը հոսի երկնասարդ Օգոստինոսի հոգւոյն մէջ ու գերի կը բռնուի Յիսուսէն։

Ահա այսպէս Յիսուս ի խնդիր է պատուական ու անկեղծ հոգիներուն. Անոր փաղանգին մէջ մէկ հոսսէր, քծնող և ստրուկ հոգի չկայ. ամէնքն ալ ամէն բանէ առաջ անկեղծ են ու ոսկիի պէս անկեղծ. կրնայ ըսուիլ թէ Քրիստոսի բանակը կազմուած է գրեթէ ամբողջապէս իր դէմ կռուող բանակներու գերի բռնուած թագաւորներէն. արդարեւ արքունի անկեղծութեամբ օծուած սրտերը կը գտնէ Յիսուս։ Իր բանակին յետին հետեւակն իսկ թագաւոր մ'է, որով ինք իրաւունք ունի կոչուելու «Թագաւոր Թագաւորաց»։

Գօլէճական պատանի մը անգամ մը իր օրագրութեան մէջ սա իմաստով կը գրէր «Ինչ ընեմ երկու հազար տարի առաջ եկած Հրեայ մարդու մը քարոզութիւնը. ես անկեղծ հոգի մ'եմ, ճշմարտութիւնը կը փնտռեմ, եթէ կայ տիեզերքին մէջ ճշմարտութեան ախոյեան Տէր մը, թող տեսնէ թէ ես անկեղծութեամբ ճշմարտութիւնը կը փնտռեմ. և թող յայտնէ զայն ինծի։» Կ'երեւի Յիսուս վերէն կ'ըսէր «Ապրի անկեղծութիւնը սրտիդ. դուն իմիններէս ես և օր մը ինձմով պիտի լցուիս» ու այդպէս եղաւ։

Ի մի բան անկեղծութեան սիրահարն է Յիսուս և այդ անկեղծութեան առուգանիշն է այն խռովքը զոր ցոյց կու- տայ, հարազատ հոգին դեռ զլատուած չզտած։

Հետևաբար երբեք պէտք չէ հարցնել թէ ինչ ընեմ որ հաւատք ունենամ։ Խռովէ՛, եթէ ալ բան չես կրնար ընել, գէթ ընդունէ որ կեանքդ իր խորքովը ոչինչի վրայ կեցած է, խարիսխ չունի. ողբա՛ վիճակդ, անհանգիստ եղիր ու Աս- տուծոյ հետ գօտեմարտէ՛ հոգւոյդ խաղաղութիւնը ձեռք բե- րելու համար. մի վերջացներ պայքարը և սիրտդ իր էու- թեամբը պիտի վկայէ թէ յաղթանակը քուկդ է։ Բայց երբ բռնի կը խեղդես այդ խռովքը հոգւոյդ, կ'ուզես մոռնալ զայն, չլսել այն ներքին ձայնը թէ «Չես գտած դեռ ճշմար- տութիւնը» այն ատեն կ'ըլլաս ու կը մնաս տափակ հոգինե- րէն որք երբեք չպիտի ծնանին ի լոյս Աստուածգիտութեան, այսինքն վիժած ու կոյր պիտի խառնուին մահուան այլա- կերպ կարաւանին։

Տե՛ս, պաշտելին Յիսուս չի վախնար քու կռուփներէդ. մարտնչէ իրեն հետ, հոգւոյդ ներաշխարհին մէջ. հոգ չէ, անգոսնէ՛ զինքը. ծաղրէ զինքը, անկարելիութիւն մը նկատէ զինքը, և սակայն ո՛գորէ, հառաչէ՛. դասալիք մի ըլլար. Ան հայր է ու քու հարուածներէդ չի վիրաւորուիր ու կը խայտայ քու ոգորումներդ տեսնելով և երբ ալ ուժաթափ ըլլաս, խելքդ դառնայ, դանդաչես, չուարիս, իր գիրկին մէջ կ'ընդունի զքեզ, ու դուն քու իսկ սրտիդ սպառած ան- կեղծութեանը մէջ կը տեսնես «Որդին Աստուծոյ»։

ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ

Անկեղծութիւնը արդարեւ պատուական հոգիներուն ստուգանիշն է և Յիսուսի փնտռած առաջին առաքինութիւնը։ Յիսուս ամէնուն հետ ապրեցաւ. առածի կարգ անցաւ իր մտերմութիւնը անարգ մարդոց հետ. բորոտներուն, հիւանդներուն, կոյրերուն սիրելին էր այս բարի մարգարէն։ Պոռնիկներն իսկ մաքրեց, վերստեղծեց խունկն Յիսուս։ միայն կեղծաւորին հետ չկրցաւ հաշտուիլ. կեղծաւորը սաստեց, դիմակը վար առաւ, կարծես ըսելով «Կեցի՛ր, դուն մարդ չես. զիս չես կրնար խաբել. դուն սատանայ ես մարդակերպ։» — Դուք ձեր հօրմէն սատանայէն էք ըսաւ այնպիսիներուն՝ Յիսուս։

Սակայն և այնպէս անկեղծութիւնը դժուար տիրանալի և դժուար ճանաչելի առաքինութիւն մ'է։ Հոգի մը ի՞նչպէս պիտի գիտնայ թէ ինք բոլոր սրտիւ անկեղծ է։ Կրնայ ըսուիլ թէ սիրտը կը վկայէ և կ'զգայ թէ ինք անկեղծ է. սակայն և այնպէս սրտին ինքնադատութեան չափանիշը ուղի՞ղ է. մի գուցէ այդ դատողութիւնն ընող հոգւոյն աչքը կուրացած ըլլայ, կատարեալ չկարենայ դատել և չփոթ ըլլայ։ Անկեղծութիւնը որովհետեւ ըստ ինքեան առաքինութիւն մը չէ, այլ աւելի խոր առաքինութեան մը փայլը։ Առանց այդ խոր առաքինութեան, անկեղծութիւնը կը դադրի պատուական բան մը ըլլալէ և կ'ըլլայ նոյն իսկ հակառակը, լրբութիւն։ Միլիոն մը հայեր սպաննող Թալէաթին եթէ հարցունես «Դուն սպաննել տուիր այս Հայերը» և ան պատասխանէ — Այո՛ — այդ անկեղծութիւնը անէծքն ու ճիւաղայնութիւնն իսկ է, անկեղծութեան բառը պէտք է հեռանել այդ սխալ դիրքէն, վասնզի թէեւ ըստ երեւոյթին ճշմարիտը խօսեցաւ, ուստի և անկեղծ է, սակայն այնպէս դեւ է ու ճիւաղ այդ անկեղծութեանն համար իսկ։

Բուն և ոսկեղէն անկեղծութիւնը անմեղ ու սուրբ սրտին մանկունակ քաջութիւնն է, ներքին սրբութեան լոյսն է, ի

մի բան սրբութեան քաջութիւնն է։ Հետեւաբար և անկեղծ սիրտը իր խորքովը սուրբ եղող սիրտն է և երբ կ՚ըսենք թէ Աստուծոյ հաղորդութիւնն ձեռք բերելու, Տէրը ճանչնալու, Յիսուսը գտնելու առաջին պայմանը անկեղծութիւնն է, ըսել ուզած կ՚ըլլանք հոգիի սրբութիւնն է։ Առանց սըրբութեան ընդունայն է, ի զուր է յուսալ Աստուծոյ յայտնութեան։ Ոչ ոք կրնայ գօտեմարտիլ Աստուծոյ հետ և պահանջել որ Ան յայտնուի իր սրտին մէջ, երբ ինք սրտով մաքուր չէ։ «Երանի այնոցիկ որք սուրբ են սրտիւք, զի նոքա տեսցեն զԱստուած։» Սրտով Սուրբերը միայն պիտի տեսնեն զԱստուած։ Օր մը երբ Յիսուս լերան մը կողին վրայ նըստած իր Սուրբ Կրօնին մարգարիտները կը յանձնէր մարդկութեան, կը սորվեցնէր թէ իր Հայրը տեսնելու միակ կերպը սրտով սուրբ ըլլալն է։ Աստուածային իմանալի լոյսը մաքուր սրտերուն մէջ միայն կը փայլի, արդարեւ «Նորաստեղծեալ»ին մէջ ամէն կիրակի կ՚երգենք Շնորհալւոյն հետ «Զի լոյսն անտես իմանալի, մաքուր հոգւոց տեսանելի։» Ամէն ոք որ զԱստուած գտած չէ պէտք է իւրովի խորհի ու հառաչէ թէ ինք արդեօք մաքուր չէ՞ սրտով որ զրկուած է Աստուածագիտութեան լոյսէն, իր Երկնաւոր Հօրը դէմքը տեսնելու անճանաչելի պարգեւէն։

Աստուած Սրբութիւնն իսկ է. իրեն հետ հաղորդութեան մէջ մտնելու համար անհրաժեշտ է իրեն պէս ըլլալ։ Բոլորովին սուրբ պէտք է ըլլալ Տէրը տեսնելու համար։ Սրտի մը սրբութիւնը կը ցոլայ ապրուած կեանքի մը բարութեանն ու հեզութեան, խօսուած խօսքի մը մաքրութեանն ու ճըշմարտութեանն ու մարմնոյն ժուժկալութեանն ու տաճարացմանը մէջ։ Երբ մարդ ինքզինքը քննէ սրբութեան տեսակէտով, պէտք է այս երեք ուղղութիւններով քննէ։

Ինչպէ՞ս կրնայ մէկը համարձակիլ Տէրը տեսնելու, երբ նախանձոտ է, երբ սէրը չըղխեր ինքնահոս աղբերակի մը պէս իր սրտէն։ Ինչպէ՞ս մէկը կրնայ տեսնել զԱստուած երբ ինքզինքը բանի մը տեղ դրած է։ Քանի քանիներ մեր մէջ իրենց ողորմելի համբաւին պարսպովը զատուած են Աստուծմէ։ Երկու ոտանաւոր և մէկ յօդուած գրելով լրագրի մը մէջ գրագէտ եղողներ, հրապարակագիրներ, ազգային մեծ դէմքեր, ժողովականներ, բրօֆէսէօրներ, հարուստներ, ամէնքն ալ դիրք մը, անուն մը, համբաւ մը շինած են իբր

այսինչեան և այդ իսկ եղած է իրենց Աստուածը։ Կենաց Տէրը տեսնելու համար այսպիսի հոգի մը պէտք է ընդունէ այդ պատուարը. կից մը զարնելով պէտք է փլցնէ իր ողորմուկ եսին չինած վաղանցուկ համբաւին խրճիթը, որպէս զի տեղը յաւիտենական տաճար մը կանգնի և Երկնից և Երկրի Արարիչը իջնէ հոն բնակելու։ Այդպիսի հոգի մը պէտք է անմիջապէս ինքզինքին խոստովանի թէ ինք զէրօ մըն է, թափառական, անբեւեռ ու մոլար և իր ողորմելի համբաւը այդ զէրօն կազմող շրջագիծն իսկ է։ Եսին կեղեւը ճայթեցընելով դուրս պէտք է խոյանայ հոգին, ի խնդիր ճշմարտին և «Ես» յորջորջէ Սրբութիւնը միայն, Տէրը միայն, այնքան որ անո՛ր խորհուրդը, անոր կամքը պէտք է լեցնէ իր հոգին։ Քանի քանիներ իրենց այդ ողորմուկ համբաւը իրենց «Ես»ը կը նկատեն, մինչ սրտի մը «Սրբութիւն Սրբոց»ը, Եսին խորանն ու նշանաբանը Եկեղեցին կը սորվեցնէ թէ ինչ պէտք է ըլլայ։ «Միայն Սուրբ, Միայն Տէր, Յիսուս Քրիստոս ի Փառս Աստուծոյ։»

Այո, ինքզինքը բանի մը տեղ դնողը թող երբեք չյուսայ զԱստուած գտնել. ինք իր հպարտութեանն ու համբաւին սահմաններուն մէջ բանտուած հէք զէրօն դատապարտուած է մնալու։

ԶԱստուած գտնելու համար ծունկի վրայ պէտք է գալ. ան որ տակաւին կը վարանի իր «Ես»ին աշտարակը փլցնելու Տէրոջը առջեւ, մէջքէն կոտրելու և երկուքի վիրածելու զայն, ան թող չյուսայ Տէրը տեսնել։ Հոգ չէ թէ գտած ըլլաս դեռ Տէրը, գէթ զանկեղծութիւնն Աստուած պաշտած եղիր չուառական Եսիդ վրանը փլցնելով, լարերը քակելով և քուրջի մը պէս իյնալով Անոր առջեւ։ Մինչեւ խոնարհութեան գոմ մը ու մսուր մը չըլլայ հոգին, Տէրը չծնանիր հոն. իսկ երբ ծնանի, այդ մսուրը կ'ըլլայ Տիեզերաց Սըրբավայրն և Ուխտավայրն։

* * *

Ինչպէ՞ս մէկը կը յուսայ բարբառիլ Տիրոջն հետ, ձայնել Անոր, կանչել զինքն, երբ ինք աղտոտ լեզուի և պիղծ շըրթունքներու տէր մէկն է։ Տէր Յիսուս կը կարծէ՞ք թէ չափազանցեց երբ ըսաւ «Ով որ իր եղբօրը պարապ տեղը յի-

մար ըսէ, Գեհենին կրակին պարտաւոր պիտի ըլլայ։» Յի-սուս երբեք չի չափազանցեր, խօսքը չենք ըներ անլուր և սոսկալի հայհոյանքներուն. հայհոյանքը սարսափելի դատապարտութիւն մ՚ունի Քրիստոնէական կրօնին մէջ. բայց Աստուծոյ սէրը ճաշակելէ առաջ թող ամէն մարդ իւրովի խորհի թէ ինք ատելութեամբ լեցուած և անիրաւ հոգւով ապո՛ւշ, յիմար և այլն կ՚ըսէ՞ շարունակ։ Քաղցրութեան խորհուրդը ինչպէս կրնայ յայտնուիլ սրտի մը մէջ ուր մաղձ ու դառնութիւն կա՛յ։ Անհնարին բան է։

Բայց ոչ միայն չար խօսքերն զմարդ կը զրկեն Տէր Աստուծոյ Սուրբ Հոգւոյն հաղորդութենէն, այլ և զրախօսութիւնը, շատախօսութիւնը։ «Ձեր բերնէն ելած ամէն մէկ դատարկ խօսքի համար հաշիւ պիտի տաք» կ՚ըսէ Տէրը։ Ի՜նչ խիստ և միևնոյն ատեն ի՜նչ հիանալի պատուէր։ Ճշմարիտ Քրիստոնեան փորձով կը տեսնէ թէ թեթևսօլիկ շատախօսութենէն վերջ չկրնար աղօթքի կենալ Աստուծոյ առաջ։ Յաճախ մենք մեր ընտանեկան և ընկերական կեանքին մէջ խօսքի կը բռնուինք և համով համով կը խօսինք, բերնիրնուս լարը թուլցած, առանց անդրադառնալու որ մի քանի բարեկամ չարախօսեցինք, մի քանի անվայել նմանաբանութիւն ըրինք ակամայ և մի քանի հոգիի սիրտը վիրաւորող կատակներ ըրինք։ Տէրը չուզեր որ իր դէմը իբր բարեկամ, սրտակից ու հոգեկից կեցողը անշնորհ ու խեղկատակ ներկայանայ իրեն ու Սուրբ Հոգին չընդունիր զանիկա և միայն շատախօսութեան համար մարդ կը զրկուի Աստուծոյ ճաշակէն։

* * *

ԶԱստուած տեսնելու համար խիստ կարևոր է նաև խօսքով և գործքով ուղիղ ըլլալ։ Ստախօսին հետ գործ չունի Աստուած։ Մէկը որ առևտուրի մէջ կը խարդախէ թող երբեք չյուսայ իր Երկնաւոր Հօրը դէմքը տեսնելու. այնպիսին իր սիրտը խստացուցած է արդէն և տեսնելու փափաք ալ չունի։

Քրիստոնէական ուղղամտութիւնը շատ խորունկ է սակայն. Սուրբ Հոգին չի խաբուիր։ Աստուծոյ հետ դէմ յանդիման հոգեկան տեսիլ չկրնար ունենալ մէկը որ հաշիւ կը

ծախէ, որ ծխախոտ կը ծախէ, որ լօթարիա կը ծախէ որ գինետուն կը բանեցնէ, որ անշնորհ պատկերներ և առարկաներ կը ծախէ, որ մանրքիւռի գործիք կը ծախէ կամ որեւէ բան ի վնաս իր ընկեր արարածներուն։ Անկեղծ և ուղիղ հոգին պատրաստ պէտք է ըլլայ անօթի մեռնելու, իր Տիրոջ լոյսէն չզրկուելու համար. անգամ մը որ մարդ իր սիրտը, իր խիղճը խստացնէ ընդդէմ Աստուծոյ, իրեն համար այնուհետեւ կը մնայ տարտարոսին խաւարը. մահը իր մտերիմ-թշնամին կ՚ըլլայ ու ահաւոր դրացին։

* * *

Հարկ կա՞յ ըսելու սակայն թէ զմարդն Աստուծոյ հաղորդակցութենէն զրկող ամէնէն ակներեւ պարագան, սեռային անմաքրութիւնն է։ Կին էակը կերպով իմն ընծայումն է Ս. Հոգւոյն գեղեցկութեան, և պատկերն իսկ է այդ Ս. Հոգւոյն դաստակերտը եղող Հարսին՝ Սուրբ Եկեղեցւոյ Խորհուրդին. մէկը որուն հոգին լրբութիւնն ունի կնոջ մը հետ անշնորհ վերաբերուելու, կին մը ճամբան անցած ատեն դիւային քմծիծաղով ակնարկութիւններ ընելու, և կանխամտածօրէն շահագործելու այդ էակին տկարութիւններն եւ այլն; ան ոչ միայն թող չյուսայ Հօրը Հոգին զգալու, Յիսուսը գտնելու այլեւ թող վստահ գիտնայ թէ չանթ ու պատուհաս կը դիզէ իր գլխուն։ Յոյս կայ այն էակէն որուն հոգին Աստուածատուր ամօթխածութիւնն ու մաքրութիւնն տակաւին պահած է աղջկանց, կանանց հանդէպ։ Աստուծոյ Հոգւոյն ամէնէն խորշելի բանը անբարոյութիւնն է. Աստուծոյ սիրտը քանդելու համարժէք է կին մը սրբութենէ տարբեր աչքով նըկատելը։ Սեռային անշնորհ զգայնութիւն մը անմիջապէս կը փախցնէ Ս. Հոգին Աստուծոյ, դիւայնութիւնը կը յաջորդէ հրեշտակայնութեան։

Իսկ տիեզերքին մէջ կը պակսի որեւէ որակական ածական այն աղջկանց ու կանանց համար, որք Աստուծոյ պարգեւած խնկեղէն խորհուրդը, իրենց իգութիւնն կամովին կը վերածեն խոզավաճառութեան։ Այն աղջիկը կամ կինը որ իր թեւերն ու կուրծքը մերկ և հոլանի կը պտտի այր մարդոց մէջ, ան կամայ ակամայ, գիտութեամբ կամ անգիտութեամբ զարշելի պոռնիկ մ՚է, ո՛վ կ՚ուզէ ըլլայ, սրիկայ մ՚է,

Աստուծոյ Հոգւոյն վրան խնդացող, Տէրը հեգնող, Յիսուսը քթին տակէն ծաղրող և անհնարին լրբութեամբ զինուած սատանայ մ՚է, կին չէ անիկա. անոր ներսիդին գնչու մը կայ, զոր Աստուած նոյնհետայն կը սատկեցնէր եթէ չըլլար իր անչա՜փ ողորմութիւնն ու համբուրելի երկայնամտութիւնն։

Արդէն Աստուծոյ սիրոյն ու Քրիստոսի անճառ շնորհին նուաղումը կ՚սկսի այն թուականէն երբ կին էակը անհաստանելի լրբութիւնն ունեցաւ իր մարմինը մերկացնելու։

Այսպիսի հոլանի կին մը ոչ մէկ օրհնութիւն թող չյուսայ Աստուծմէ, ոչ իր աղօթքը ընդունելի է, ոչ իր գործքերն օրհնուած. Տէրոջը ատելին է անիկա. աղէտները իր մրցանակներն պիտի ըլլան և դժոխքը իր բնակարանը։ Ինք արդէն ոտքի վրայ կեցած գերեզման մ՚է. չարժուն թակարդ մ՚է մահուան։ Այսպիսիները երբեք չպիտի բացուին ի լոյս Աստուածգիտութեան։ Այս աշխարհի վրայ պոռնիկ կը ճանչցուին կառավարութեան տոմարին մէջ իբր այն արձանագրուածներն, մինչ երբ Աստուծոյ տոմարը բացուի, պիտի տեսնուի թէ պատուաւոր յորջորջուած բազմաթիւ օրիորդներ և կիներ պոռնիկ են իրենց սրտին խորհուրդով, ինչպէս արդէն կը տեսնենք թէ են իրենց հագուստովն ու վարմունքովն։

Մինչ, իր ամօթխածութեան ու անմեղութեան շնորհին մէջ մնացող կին մը ոսկի քնար մ՚է Աստուծոյ և պատկեր փրկութեան։

* * *

Բայց չկարծուի թէ մարմնաւոր սրբութեան հարցը կը վերջանայ սեռային հարցով. ան արդարև գլխաւորն է և սակայն կան նաև ուրիշներ որք նուազ վճռական չեն ճըշդելու մէջ մարդու մը հաղորդութիւնն Աստուծոյ հետ։ Որկրամոլութիւնն մին է անոնցմէ։ Տէրոջը հետ սուրբ հաղորդութեան մէջ մտնելու համար հարկ է որ մարմինն անխականութեան մէջ կրթուած ըլլայ. հետևաբար և «Ես»ին կլափը փակուի պահ մը. Ծոմն ու պահքը զոր մեր Եկեղեցին նուիրագործած է, պիտանի հոգևոր վարժութիւններ են։ Հոգևոր կեանքի մէջ քչիկ մը փորձառութիւն ունեցող ան-

ձեր արդէն գիտեն թէ տկար ստամոքսով օրհնութիւն
չակնկալուիր։ Արեւմտեան ազգերու մէջ կին տարածին
ստացած անհանդուրժելի աներեսութիւնն եւ անամօթու-
թիւնն եւ խոզաճարակութեան անսահման ընդհանրացումն
արդէն իսկ բաւարար ապացոյց են այդ ազգաց հոգեկան ան-
պիտանութեան։ Այս գրքին մէջ նպատակ չունինք աւելի
ծանրանալու այս հարցերու մանրամասնութեանց մասին,
միայն կը յիշենք եւ կ՚անցնինք, ընթերցողին անձնական
փորձառութեան եւ խոկման յանձնելով իւրաքանչիւր թելադ-
րանք։ Հետեւաբար երկու կէտ եւս յիշելով կը փակենք
սրբութեան մասին մեր հարեւանցի խորհրդածութիւնները։

Առանցմէ մին է ոգելից ըմպելիի գործածութեան հար-
ցը։ Գինի բուրող կամ օղի բուրող բերանը ինքնին կ՚ստեղծէ
արդէն դիւային մթնոլորտ մը որմէ շատ հեռու խոյս տուած
կ՚ըլլայ Հոգին Սրբութեան։ Ոչ ոք թող չյուսայ հոգեւոր
կեանք ճաշակել ոգելից ըմպելիէն չհրաժարած։ Ասիկա այն-
քան ակներեւ է որ չարժեր աւելի շեշտել։

Իսկ ուրիշ վարժութիւն մը որ զմարդ Աստուծոյ սուրբ
սրտին ընտանութենէն կը զատէ եւ որուն ոչ ոք անդրա-
դարձած է, ծխելու վարժութիւնն է։ Ով որ կը ծխէ, ան
Յիսուսի դէմ խստացուցած է սիրտը։ Ըսէ ինծի թէ կը ծխէ
այսինչ անձը, ըսեմ քեզի անմիջապէս, թէ այդ անձը Քրիս-
տոնէական հոգեկան կեանքին դեռ չէ բարձրացած։ Արդէն
մեր եկեղեցականներուն բոլորովին անՅիսուս ըլլալը անկէ
յայտնի է որ գրեթէ բոլորն ալ կը ծխեն թշուառօրէն։

Երբ պատանիի մը համար կը լսենք թէ սկսած է ծխել,
կը սարսափինք, վասնզի սրիկայի հոգեբանութեան ախտա-
նիշն է ատիկա։ Ապա ուրեմն ինչո՞ւ ծխեն մեծերը, քանի որ
Յիսուս յայտնապէս շեշտած է թէ իր սիրելիներն մինչեւ
վերջը «մանուկ»ի հոգւով պիտի մնան։ Երկնքի թագաւո-
րութենէն ներս մտնելու համար, մանուկներու պէս հոգի
պէտք է ունենալ կ՚ըսէ Յիսուս։

Ծխելը ունայնութեան մէջ կը պնդացնէ հոգին եւ երիցս
դատապարտելի է, վասնզի մինչ միւս մոլութիւններն ար-
դարանալի մեկնակէտ մը ունին գէթ. վասնզի բնական պէտ-
քերու չարաչար գործածութիւններն են, ասիկա անբնական
եւ արուեստական մոլութիւն մ՚է որուն գիտակցօրէն կ՚են-
թարկէ անհաւատը ինքզինքը։

Մարդ մը որ իր Արարիչը տեսնելու, Անոր սիրոյ հոգին զգալու համար սիկարէն ալ չկրնար բաժնուիլ, անիկա արդարեւ անարժան է Աստուծոյ Որդին տեսնելու եւ Անոր ընտրեալ սրտերէն ըլլալու։

Ծխողները պարապ մնալէն կը սարսափին. չծխեն եւ ի՞նչ ընեն, սարսափելի կը նեղանան, ինչ ընելնին չեն գիտնար, վերջապէս մխիթարութիւն մը, ինքնամոռացութիւն մ'է ծխելը, կը տրամաբանեն եւ կը ծխեն։ Ո՜վ սատանայ, ի՜նչ անմեղունակ երեւոյթով տրամաբանութիւններ ունիս. սակայն կրնա՞ս քու վաղեմի նենգութիւնդ ծածկել Յիսուսի զինուորներուն աչքերէն։ Հոս ես կը գործածես այն ծանօթ նենգութիւնդ զոր շեշտեցինք այս գրքին առաջին գլուխին մէջ. այսինքն կը սարսափիս որ մարդ պարապ մնալով կրնայ խոկման, ներհայեցողութեան մղուիլ, սրտի կեանքով զբաղուիլ ու թերեւս, ո՜վ գիտէ, Յիսուսի մասին խորհիլ եւ Անոր սիրոյ բազուկները տեսնել, ու ո՜վ գիտէ, թերեւս աղօթել։ Որպէսզի այս բանը չպատահի ու դուն չսարսափիս, զբաղ կը պահես հէք որսդ, անոր ձեռքը տալով պզտիկ սիկար մը որ ան օրօրուի եւ օրօրուի ու ձեռքէդ փախչելու ու Յիսուսի ծոցն ապաստանելու առիթը չունենայ, որպէսզի որոշած ժամուդ յարձակիս վրան ու խեղդես հէք զոհդ անՅիսուս։

Արդարեւ զարմանալի է. Քրիստոնեան հարիւր տարի մինակը սենեակին մէջ կրնայ մնալ առանց ձանձրանալու, վանքի անապատ, քաղցր ու սուրբ խորհրդածութեանց եւ պաշտաման առարկայ մ'ունի զոր որքան ալ ճաշակէ դարձեալ կարօտ կը մնայ անոր. մինչ հէք անհաւատը պարապ մնալով կը շուարի, մոլեգին ու եղերական գաղափարներ միտքը կուգան ու կը դիւահարի թերեւս. սիկար մը պէտք է եւ սատանան սիկար մը կը հրամցնէ ամենայն սիրով...։

Այո՛, Աստուծոյ սիրոյն համար եթէ ալ բան չենք կրնար ընել, միայն եթէ սիկարը ձգենք, Աստուած անտես չըներ այդ փոքրիկ զոհողութիւնը. համբուրելու կ'ընդունի այդ սիրոյ արտայայտութիւնը եւ թերեւս այդքան չնչին բանի մը փոխարէն անմահութեան դռները բանայ Իր հէք ծառային առջեւ. ինչպէս կը վայլէ արդէն Իր հայրական սրտին ամենասուրբ բարութեան։

*
* *

Անա տեսանք թէ զԱստուած տեսնելու համար սուրբ ըլլալ պէտք է. և մեր Իրեն հանդէպ ունեցած կարօտին անխարդախութիւնն ու ջերմութիւնը չափելու համար Աստուած սրբութեան օրէնքներ ու կանոններ դրած է, զորս անպայման պարտինք յարգել։ Կը կրկնենք թէ Հայր Աստուծոյ հոգւովն լցուիլ անկարելի է առանց սրտի բարութեան ու հոգւոյ հեզութեան, խօսքի ճշմարտութեան և մաքրութեան, մարմնոյ ժուժկալութեան և տաճարացման։

Այս առաքինութիւններն մերժող և իր «Ես»ին աղտոտ ճահիճին մէջ թաթխուած մէկը որ «Աստուած չկա՛յ» կը պօռայ, կը նմանի մէկու մը որ իր աչքերը ցեխով ծեփած է և կը պոռայ «Լոյս չկա՛յ»։

Ով մարդ, լուա՛ հոգւոյդ աչքերն բարութեան արցունքներով, ու Տէրոջը քաղցր լոյսը պիտի տեսնես։ Տէրոջը սիրոյն խաղաղարար ու սուրբ մեղեդին, ի վերջոյ, հեռուներէն չէ որ պիտի լսես, այլ ուղղակի այս կաւեղէն մարմնոյդ նուագարանին վրայ։ Կը մոռնա՞ս թէ քո՛ւ սրտիդ ու քո՛ւ մարմնոյդ տաւիղին վրայ է որ Հայր Աստուած Իր բարութեան հոգեւոր երգերը պիտի նուագէ։ Զքեզ Իրեն պէս բարի ու Իրեն պէս մաքուր ընելով է որ Ի՛ր բարութեան ու Իր սրբութեան ճաշակներովը պիտի մարզէ զքեզ։ Եթէ կ՚ուզես որ Երկնաւոր Հօրդ սէրը ճաշակես պահիկ մը գէթ կեանքիդ մէջ, պարտիս կարօտի հեկեկանքներով ու անարժանութեանդ արցունքներովն լուալ տգեղ «Ես»իդ արատները, լցուիլ սիրով ու խոնարհութեամբ, դաշնաւորել հոգւոյդ ու մարմնոյդ քնարը Իր պատուիրաններուն սեղմումներով, ու սպասել ի համբոյր Իր հրեշտակաց մատներուն որք քեզմով պիտի տաւղեն Աստուծոյ սիրոյն հրաշքը։ Այո՛, դուն պիտի ըլլաս տաւիղ մը ուր Նոր Աստուածորդւոյ մը, Քրիստոսի Նոր մէկ եղբօր սէրը պիտի երգեն հրեշտակներն, մինչ անճառելի Հօրդ բազուկներուն մէջ կը հանգչի հոգիդ տառապեալ։

Իսկ եթէ Հայր Աստուծոյ մօտենալու պահուդ, հին մեղքերդ ցեցի պէս փակչին վրադ, ամօթալի կերպով պժգալի դարձնելով զքեզ, տես քու փրկիչդ խաչէն կախուած, ոչխարի մը պէս մորթուած քու սիրոյդ։ Լիապէս և առատապէս ներած է քեզի Հայրը Իր անսահման սիրովն։ Ան իր խոցոտեալ սրտովն քեզի սպասաւորելու և ի սպաս լուալու

եկած է։ Քու տեղդ Անիկա մնացած է արդէն։ Դուն միայն նայէ նորոգեալ սրտիդ. տես թէ ինչպէս լուաց զայն ի սպառ։

Ամենուրեք է Աստուած. Իր հոգին կը լնու տիեզերքն համօրէն։ Եւ սակայն Անոր ներկայութեան մեղեդին կ'սկսի լսուիլ այն վայրկեանին միայն երբ տաճարացեալ մարմին մը, սուրբ սիրտ մը ու ոսկի նուագարան մը կայ։ Քրիստոնէին մարմինը այն ոսկի նուագարանն է որ ազդումներն կ'ընդունի անտեսանելի Աստուծոյ երգերուն։ Այո՛, Աստուած կը լնու տիեզերքն Իր անպատում ներկայութեամբ, սակայն խոզացեալ սիրտ մը, իր հոգեւոր զգայարաններն փակած «աղխեալ ազդարան» մը չզգար այդ ներկայութիւնն, այդպիսի երաժշտական գործիք մը դադրած է երաժշտական գործիք ըլլալէ, ու վերածուած է փայտէ սնտուկի մը, ծառի կոճղի մը։ Իրեն համար չեն ալ վերին երգերն հոգենուագ։

Գիշերային մթութեան մէջ, յանկարծ կանաչորակ շողիւններ կը փայլատակեն գրահաւորի մը կայմին գագաթէն։ Հսկայ առտանին մարմինը խորհուրդ կ'զգենու կարծես. կը բարբառի փառաւոր հեռաւորութիւններէն զինքը կոչող մտերիմ նաւու մը հետ։ Աներեւակայելի է երկուքը իրարմէ բաժնող անջրպետն. մինչդեռ ալիքներ պիտի պարտուէին, հովերն իսկ պիտի յուսահատէին անոր հետ չափուելէն, քանի լե՛րկ հրուանդաններ վկաներն են այդ անպարագրելի ու կախարդական հեռաւորութեան որուն եզրին անտեսանելի տիտան մը կը ծփայ ու կը ծխայ առաքելով պատգամներ, որք շուրջանակի կը ծաւալին ու կը լնուն մթնոլորտն համօրէն։ Ոչ մէկ նշան, ոչ ուրեք։ Խուլ են լեռներն, աշտարակներն, ծառերն ու հրուանդաններն։

Ափին սակայն նաւահանգստին բազմաթիւ նաւերուն մէջ գրահաւոր մը ահա, որուն գլուխը կ'առկայծի, հրաշէկ գոգցես, կը փայլի ու կ'զգլխի, կրկին ու կրկին։ Կ'ողջունէ ու կ'ողջունուի իր հեռաւոր մտերմէն։

Գիտութիւնն ամբողջ պատկերն է աստուածգիտութեան։ Ողջոյնին հաղորդ է այն նաւն միայն որուն անթելի գործիքն լարուած է ճիշդ այն համեմատութեամբ, որով միայն կրնան ընդունուիլ իր մտերիմ նաւէն բղխած եթերի ալիքներն։ Պատճառն այն է որ երկու գործիքներն նոյն լայնքով ալիքներ արտադրելու և ընդունելու համար լարուած են։

Ուրիշ նաւեր ալ ունին անթիւ հեռագիր, սակայն իրենց գործիքներն դաշնաւորեալ չեն այդ թրթիռներն ընդունելու, որոնց համար հնարաւորութիւն չկայ սեղմելու, պատշաճելու, ընդունելու այն գործիքներուն վրայ, լարուած տարբեր ալեաց համար։ Այսպէս և Խորհուրդն ու Հոգին Աստուծոյ կը լնուն Տիեզերքն համօրէն. Իր սիրոյն գողտր ալիքներն կը բաղխին ամէն սրտի, որոնցմէ շատերն սակայն անհաղորդ են այդ սուրբ ներգործութեան և լարուած են ու քաջ կը գործեն ի պատասխանի աշխարհային տգեղ ու սնոտի ներգործութեանց։

Երանի այն սրտին որուն հառաչանաց լարերն միմիայն Աստուծոյ ձայնին ի լուր կ՚արձագանգին — Հօրը սիրոյն միայն կը պատասխանեն խանդագին։ «Ես եմ Բարի Հովիւը ու կը ճանչնամ իմիններս ու կը ճանչցուիմ իմիններէս... (անոնք) իմ ձայնիս պիտի լսեն։» Տիեզերաց Բարի Հովուին հրաւէրը կը լնու աշխարհն ու խոնարհ սրտերն անմիջապէս կը ճանչնան թէ Յիսուս կը ձայնէ ու կ՚արթննան ի սուրբ զգաստութիւն ու յաղօթս, մինչ եղծանած սրտերն մահաբոյր քնոյ հեշտանքին մէջ չեն լսեր փրկութեան ձայնը։

«Սուրբ եղէք, ինչպէս ես սուրբ եմ», ահա պատուիրանը։ Ահա պայմանը Արարչին հետ հաղորդութեան։ Որքան ալ անթափանց կարծուի զմեզ տիեզերաց խորհուրդէն բաժնող պատուարն, ահա սակայն օրէնք մը որուն կիրառմամբ այս աշխարհիս մէջէն իսկ կը համբուրուինք մեր Տիրոջ սիրոյն հետ։ Ինչքա՜ն չքնաղ կերպով երգած է այս խորհուրդը օրհնեալ Նարեկացին, գոչելով. «Անմերձենալի հեռաւորութիւն, և անընդմիջելի մերձաւորութիւն։»

* * *

Երբ մարդ իր հոգին կը զննէ անկեղծ ներհայեցողութեամբ, յաճախ կը տեսնէ թէ մարդն Աստուծմէ բաժնող պատուարներէն զերծ է ինք, հազիւ անոնցմէ մին կը բաժնէ զինքը Աստուծմէ։ Այսպիսի մարդ մը անմիջապէս պէտք է խորհի թէ ամէն մարդ ալ այնպէս է։ Ոչ ոք ծանրաբեռն է բոլոր մոլութիւններով. մին ըստ ամենայնի կատարեալ մարդ է սակայն կը ծխէ, ուրիշ մը միայն քիչ մը փառասէր է, երրորդ մ՚ալ միայն լեզուով աղտոտ է եւայլն։ Այսպիսի հո-

գեկան հարցերու պատասխանն ոչ ուրիշ է այլ Աստուածաշունչ մատեանին մէջ։ Հայր Աստուած կը հրամայէ մեզ կատարեալ ըլլալ «Եղիրուք դուք կատարեալ, որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է»։ Մարդ կ'այլայլի առաջադրութեան վսեմութենէն։

Այս կաւեղէն արարածը կը հրաւիրուի Տիեզերաց Արարչին պէս բարի, Անոր պէս խոնարհ, Անոր պէս սուրբ ու սիրալիր ըլլալ։ Այո՛, այս է հրաւէրը։ Աննախանձ Աստուած զմեզ Իրեն գոյակից ըլլալու կը հրաւիրէ։ Մեզ կը մնայ միայն հնազանդիլ մեր Տիրոջ սուրբ հրամանին և սկսիլ ըլլալ Աստուած։ Հեզ Անոր պէս որ չերևիր, որ ա՜յնքան խնկաբոյր է իր հեզութեամբն, որքան անտեսանելի և անմատչելի՝ իր էութեամբը, նման բուրիցս բարեբար հոգւոյ մը, որուն ի պատիւ սարքուած հանդէսի մը մէջ կը փնտռեն զինքը, ու չգտնուիր...։ Երանի՜ հեզերուն։

Այն մարդը որ կը կարծէ թէ միակ տգեղ թերութիւն մ'ունենալով սրբագրութեան չկարօտիր, ան չարաչար կը սխալի։ Մարդ կրնայ ըստ ամենայնի առողջ ըլլալ, նոյնիսկ առողջագոյն և սակայն փոքր սկրթուք մը ոտքին մէկ աննշան անկեան վրայ կրնայ յաճախ մահ պատճառել, մանրէներու մտից դուռ ծառայելով և ահաւոր septisémie-ի մը յաջորդութեամբ։ Այսպիսի օրինակներ բժիշկներ միշտ կը տեսնեն իրենց առօրեայ փորձառութեանցը մէջ։ Նոյնն է նաև հոգևոր աշխարհին մէջ։ Բարոյական մահը կրնայ գալ երբ անհատը բազմաթիւ առաքինութիւններ կը կարծէ թէ ունի։

Աշխատասէր, ազգասէր, ընկերական մարդ մը երբ կնամոլ է և տգեղօրէն վաւաշոտ, ան կրնայ բարոյական ընդհանուր սատակման հասնիլ, երբ դեռ միւս առաքինութիւնները կան ու կը տիրեն։ Դիազննութեան ատեն յաճախ կը գտնուի մաքուր և կատարեալ լեարդ մը, առողջ և զօրաւոր սիրտ մը, բնականոն ստամոքս մը և կատարեալ երիկամունք և աղիք. բժիշկը անգամ կը շուարի և չկրնար ախտաճանաչութիւնն ընել. հազիւ ի վերջոյ ուղեղը բանալով կը տեսնէ մանակի արեան համախռնում մը որ մահուան պատճառ եղած է։

Աստուած մարմնոյն բարօրութեան համար պայման դրած է կատարեալ առողջութիւն. Նոյնպէս և հոգեկան մարզին

մէջ, կեանք ունենալու և հոգեւոր մահուընէ ազատելու համար հրամայուած է սուրբ ըլլալ ու կատարեալ, ճիշդ Իրեն պէս։

Առաքեալը ըսած է «Ով որ բոլոր օրէնքը պահէ, ու մէկ բանի մէջ յանցաւոր ըլլայ, անիկա ամէնուն պարտական կ՚ըլլայ. վասնզի ան որ ըսաւ թէ շնութիւն մի՛ ըներ, ըսաւ ալ թէ մի՛ սպաններ»։ Խնդիրը Աստուծոյ կամքն ընդունելու և Սուրբ Հոգին փախցնելու վրայ է։ Հոգ չէ թէ ստախօսութեամբ թէ ոխկալով, ցանկական աչքերով թէ ինքնահաւանութեամբ, գինիով թէ աղտոտ լեզուաւ կը մեղանչես, սա որոշ է որ այդ կերպով մեղանչած ատենդ Ս. Հոգւոյն յուսեղէն զրահը, շնորհաց օթոցը վրադ չէ. հետեւաբար ենթակայ ես ձաղկուելու սատանայէն որ միշտ պատրաստ է կեանքէդ ներս սպրդելու։

Մնաց որ շատ աւելի դիւրին է բոլորով սրտիւ հետեւիլ Աստուծոյ ճամբաներուն քան կիսատ սրտով։ Կարծես բոլոր դժուարութիւններն տեղի կուտան, փուշերն վարդի կը փոխուին երբ մարդ մէկ հզօր հոգեւոր ճիգ մը կ՚ընէ Աստուծոյ բոլորովին հաւատարիմ մնալու։ Եւ ահա այս է այն գաղտնիքը որ կարելի կը դարձնէ Սրբոց անօրինակ ու աստուածային վարքը և միեւնոյն ատեն այնքան դժուարին կը դարձնէ միջակ Քրիստոնէից կեանքը, որք միշտ աշխարհային իմաստութեան զիջողութիւններ կ՚ընեն, ի վնաս վերին իմաստութեան։ Եթէ կայ պահ մը ուր մարդ բոլորովին չզիջող և անողոք ըլլալու է, անիկա Աստուծոյ պատուիրաններուն հաւատարիմ մնալու պահն է։ Սատանան հազար ու մէկ քաղցրիկ փաստեր մէջ կը բերէ գէթ քիչ մը պատշաճելու աշխարհին, ի սէր ծնողաց, ի սէր Ազգին, ի սէր բարեկամութեան, ի սէր նշանածիդ եւայլն, եւայլն։ Երանի այն հոգիին որ այդպիսի պահերու, պատարագիչ քահանային պէս, խոնարհած է իր սրտին խորանին առջեւ ու կ՚երգէ անբարբառ. «Միա՛յն Սուրբ, Միայն Տէր, Յիսուս Քրիստոս, ի փառս Աստուծո՛յ, ամէն»։

Կարծես այն ատեն է որ Գողգոթան կը վերածուի Ձիթենեաց լերին ու տագնապի կարճատեւ ճգնաժամէ մը վերջ, այս աշխարհի իշխանը կ՚ստիպուի թողուլ որ իր յաղթականը լքէ իր կայքերն ու բարձրանայ յերկին։

Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ երբ Քրիստոս մահուան հետ

կ՚ոգորէր, Գիրքը կ՚ըսէ թէ քրտինքը արեան կաթիլներու պէս կը հոսէր ճակտէն։ Եւ երբ կ՚որոշէր գառնուկի մը պէս յանձնուիլ մահուան, ի սէր Աստուծոյ կորսուած սիրելիներուն, և կ՚ըսէր «Ոչ թէ իմ կամքս, այլ քուկդ ըլլայ», այն ատեն հրեշտակ մը կ՚երեւէր Անոր ու երկինքէն տեսիլներ ու զօրութիւններ կը բերէր մարդացեալ Փրկչին։

Երբ կ՚որոշենք մինչեւ ի մահ հաւատարիմ մնալ Աստուծոյ կամքին, այն ատեն է որ կը դիւրանայ ամէն բան։ Քարքարուտ ապառներն կը ծաղկի ի վարդ ու ի մանիշակ։ Ուրեմն երբ մարդ որոշում կուտայ առաքինութեան մը տիրանալու, պէտք է որոշէ բոլորով սրտիւ անձնատուր ըլլալ Աստուծոյ և Անոր կամքին ու Անոր բոլոր պատուիրաններուն յաւիտեան հնազանդիլ։ Միայն մէկ մոլութենէ մը ազատիլ ճգնող մարդը շատ արգահատելի է, վասնզի անհընարինը կը փորձէ։ Պէտք է կամ բոլորովին Աստուծոյ պատկանիլ, կամ սատանին։

Մեր այս խորհրդածութիւններն աւարտելէ առաջ պարտինք աւելցնել թէ մեր մարմնոյ ու կենցաղի սրբութիւնն միշտ թերի է, բայց մեր սրտին ճիգերուն է որ քայլ կ՚առնենք դէպի Աստուած։ «Մօտեցէք Աստուծոյ և Աստուած պիտի մօտենայ ձեզ»։ Եւ ո՛վ կրնայ որոշել հանդիպման պահն. այդ վերապահուած է Աստուծոյ. կան ոմանք որոնք տակաւին գիտակ իսկ չեղած իրենց հոգւոյն աշխարհագրութեան, Աստուած ընդ առաջ կը փութայ ու կ՚ողջագուրէ զանոնք. կան ուրիշներ որոնք խութէ խութ կը զարնուին տարակոյսի ծովերուն մէջ ու հուսկ ուրեմն միայն կը հանգչի իրենց տառապեալ հոգին Հօրը սուրբ բազուկներուն մէջ։

Աստուծոյ և մարդուն հանդիպումն, Սուրբ Հոգւոյն գալուստը, է ու կը մնայ խորհուրդ մը, զոր ոչ ոք կրնայ սահմանել ու սահմանաւորել։ Հօրը սիրոյն յայտնութիւնն իսկ սուրբ է ու փառաւորելի։ Զայն գտնողին կը վայելէ պաշտամունք և չգտնողին ձայն հառաչանաց ի խորոց սրտի։

Ինչ որ կենսական է գիտնալու, սա է միայն թէ Հայր Աստուծոյ անպատմելի էակիցը, Սուրբ Հոգին, թագուհին տիեզերաց, ճշմարիտ աղախինի մը պէս կ՚սպասաւորէ մեր հոգւոյն փրկութեան։ Չե՞ս կրնար հաւատալ Յիսուսի, մի՛ զարմանար. տրամաբանութեամբ և պարզ մտքով մարդը

չկրնար հաւատալ Տէր Յիսուսի։ Միայն երբ Սուրբ Հոգին մեզ սորվեցնէ, այն ատեն կրնանք գտնել Փրկիչը։ Մենք մեր ուզելովը չենք կրնար Յիսուսը գտնել։ «Մէկը չկրնար ինծի գալ, եթէ Հայրը չքաշէ» ըսած է Յիսուս։

Եւ Սուրբ Հոգին, մեր սրտերուն ամենէն մօտիկ էակն է, քնքոյշ և Սուրբ անձ մ'է ան, աղաւնի է ան, ան մեր սրտերուն դրանը անմիջապէս մօտիկը կեցած կ'ուզէ ներս մտնել մեր սրտերէն և սորվեցնել մեզ Հօրն և Որդւոյն գիտութիւնը, բայց այնքան բարի այնքան քնքոյշ է, որ հակառակ իր կամքին, չկրնար ներս մտնել և բնակիլ մեր մէջ, ուսկից մեր եսասիրութեան կոշտ զինուորները կը վռնտեն զինքը։ Մեր սրտին գաւիթը նստած կուլայ Տէրոջը հոգին. օրը տասն անգամ, քսան անգամ. Թերեւս հարիւր անգամ կ'անարգենք զայն ու կը ծաղրենք, երբեմն վայրենօրէն կը վիրաւորենք զայն։ Աւա՜ղ։

Աստուծոյ լոյսը պիտի պատմէ մեզի բարի «Սուրբ Հոգին», մէկ վայրկեան մը առանձին ունկնդրութիւն չենք շնորհեր անոր. աղօթքի չենք կենար օրուան մէջ վայրկեան մը, առանձինն, որ պատմէ մեզի։ Եւ ի՜նչ հաւատարիմ է Ան իր առաքելութեան. հո՛ն է ամէն վայրկեան. ե՛րբոր ինքզինքիդ գաս, հոն է ան, պատրաստ միշտ, մօր մը պէս, դաստիարակի մը պէս ջամբելու մեզ արտասուաց այբուբէնով — Զոհուած գառնուկին և Հօրը սէրը։ Տիեզերքի հրեղէն լեզուն մեզ սորվեցնելու կեցած է մեր մայրն ու Թագուհին։ Ընդունինք զԱյն ներս։

* * *

Բայց, անմիջապէս որ մարդ մէկզի դնէ Հոգւոյն Սրբոյ շունչովն խօսող որեւէ մատեան, բաժնուի որեւէ հոգեկան ընկերակցութենէ ու պահ մը հրեղէն թեւեր առած իր հէք հոգին վերստին կորսնցնէ տեսիլը յաւիտենական տուընջեան, մութ ամպեր անմիջապէս կը շրջապատեն զինքը ու տարակոյսի անդգորոյն սեղմումներ կ'սպառնան կոկորդին։

Ո՞վ երաշխաւորեց թէ իմ ողորմելի Եսիս մէջ յայտակերպուող քաղցրիկ խորհուրդն Աստուծոյ է արդարեւ բացարձակն տեսլերաց։ Վստահի՞մ թէ Հայր Աստուած ձեռքէս բռնած է, թէ ոչ անմրցելիին հետ է որ կը չափուիմ ու

վաղ կամ անագան պիտի լինամ ուժասպառ։ Տիեզերքն արդեօք անսահմանօրէն կը գլէ կ'անցնի՞ իմ ճղճիմ խորհուրդներուս աշխարհը, և ես՝ անծայրածիր ովկէանին ծոցը՝ տուայտեալ լողորդ՝ օրերով իսկ լողամ, հուսկ ուրեմն դատապարտուա՞ծ եմ պարտուելու ու աչքերս փակելով սուզուելու անդունդ ծովուն յատակը, անյիշատակ։ Ո՞վ է որ պիտի փրկէ զիս այս անհնարին վիճակէն։ Ո՞վ կրնայ։

— Յիսուս։

Եւ ոչ թէ ես եմ որ պիտի կորսուիմ, այլ ովկէանն է որ պիտի ցնդի, երազական պատկերի մը պէս, երբ Յիսուս քալելով անոր վրայ, գայ իմ մօտս։ Յիսուս է որ կը գլէ կ'անցնի տիեզերքն ու ոչ թէ տիեզերքն զՅիսուս — Առաջինն ու վերջինը, Ալֆան և Օմէղան է ան։ Տարրերն է որ պիտի պարտասին, յաւիտենականութեան հետ չկարենալով չափուիլ. «Այն ատեն երկինք սաստիկ շառաչիւնով պիտի անցնի ու տարերք բռնկած պիտի լուծուին»։ (Պետրոս Առաքեալ)

Ոչ ոք թող սարսափի թէ մի գուցէ իր սրտին խորքին մէջ յայտնուած Աստուածը պատահական ու ցնդական պատկեր մ'ըլլայ հոգեբնախօսական, որ ոչինչ ունի փրկական և այնքան անգոյ է արտաքնապէս որքան որեւէ մտացածին պատկեր։ Երբ Հոգին Սուրբ, արշալոյսին պէս քնքոյշ՝ կը ծագի ու կ'արփաւէտէ Քրիստոնէին սիրտը, ան վայրկենին իսկ կ'զգացնէ թէ նիւթը պարտուած է, անդր քան զնիւթն է ոլորտը ուր կը փոխադրուի հոգին։ Թող ոչ մէկ հոգեբնախօս վրդովէ մեր սրտերն պատգամելով թէ ուղեղային և բնախօսական զանազան վիճակներու արդիւնք մ'է լոկ հոգեւոր այդ փորձառութիւնը։ Հոգեբնախօսական այդ պայմաններն անհրաժեշտ են Աստուծոյ տեսիլեանն այս կաւեղէն մարմնոյն մէջ, բայց չեն սահմաներ ու սահմանաւորեր Անոր էութիւնն ու գոյութիւնը, որ անկախ է մեր գոյութենէն։ Երբ լերան մը գագաթը կ'ելլեմ և հեռուէն խաժալանջ ծովը կը տեսնեմ, կրնայ առարկուիլ թէ լերան գագաթը ելլելուս համար է որ ծովը տեսայ, բայց ոչ ոք կրնայ ըսել թէ լերան գագաթը ելլելէս կախում ունի ծովուն գոյութիւնը։

Ապա ուրեմն ի՞նչ է Աստուծոյ գոյութեան ապացոյցը, որ լիովին համոզէ զիս ու ձեռնթափ ընէ բողոքող միտքս ու

հանգչեցնէ տառապեալ հոգիս։

— Ապացոյցը միայն Աստուած ինքն է։ Երբ Իր Հոգին կը ծագի մարդկային սրտին մէջ, հէք մարդը կ՚ամչնայ որ ինք ապացոյցի վրայ խորհած է երբեմն իր զրկեալ ժամերուն։ Եւ միթէ այսպէս պէտք չէ՞ր ըլլար. Եթէ Աստուած Իր գոյութեան ի հաստատութիւն փաստերու կարօտ ըլլար, այն ատեն այդ փաստերը պիտի ըլլային Աստուած, վասնզի անոնցը պիտի ըլլար վերջին ձայնը։ Հետեւաբար մարդկային միտքը թող չփորձէ փաստերու և ապացոյցներու օղակաւորումովը յառաջանալ դէպի Աստուած, վասնզի այն ատեն այդ փաստերուն մէջ Աստուծոյ Ներգոյութիւնը ենթադրուած պիտի ըլլար։ Եթէ փաստ մը կամ խորհուրդ մը բացարձակապէս ապաւինելի է, ապա ուրեմն այդ փաստին մէջ իսկ է Աստուածայնութիւնն։ Սապէս կամ նապէս, հետեւաբար, Աստուծոյ խորհուրդը մտքին յաջորդական ճիգերովը ստանալի արդիւնք մը չէ, այլ ինքնայայտ ու ինքնաբաւ խորհուրդի մը դէմյանդիմանութիւնն է։ ԶԱստուած կրնանք կամ մէկ անգամէն գտնել, կամ բնաւ։ Անոր համար է որ անկեղծ սիրտը իր հոգւոյն խաւար խուցին մէջ նստած լոյսին ծագման կ՚սպասէ, ու մինչեւ որ արուսեակը չծագի, ոտքի չելլեր աշխատելու։ Ասոր համար է որ երբ մարդ դարձի կուգայ, Սուրբ Հոգւով կը լեցուի և զՅիսուս կը գտնէ, բոլորովին տարբեր կ՚ըլլայ ուրիշ մարդերէ, վասնզի տիրացած է խորհուրդի մը որուն ստուգութեան փորձանիշը ինքն իր մէջ է, և այդ ստուգութեան անդիմադրելի զգացումն է որ այնքան խանդավառ կը դարձնէ զՔրիստոնեայն։

* * *

Բայց շատեր տեսակ մը բարոյալքում կ՚զգան երբ կրկին ու կրկին կը շեշտուի թէ Աստուած փաստելի չէ, թէ կարելի չէ տրամաբանութեան և պատճառաբանութեան սանդուխով բարձրանալ դէպի այդ խորհուրդը և տիրանալ Անոր, թէ Աստուած յայտնութիւն մ՚է որ կը ծագի մարդկային սրտին երկնակամարին վրայ, արեւու մը պէս լուսաւորելով ամէն ինչ։

Այս յայտարարութիւնը խորթ կը հնչէ մարդոց ականջներուն, անոր համար որ կը կարծուի թէ մի՛ գուցէ յայտ-

նութեամբ ըմբռնուած Աստուածը, գերծ ըլլալով տրամաբանութեան և բանավարութեան անսխալական օղակներէն, ըստ էութեան խաբեպատիր և ենթակայական խորհուրդ մը կամ զգայնութիւն մ'ըլլայ լոկ։ Այս տեսակէտը շատերու համար անարժէք կը դարձնէ Քրիստոնէին հոգեւոր ներքին փորձառութիւնները, միսթիքական ընկլզումն յԱստուած և Ամենասուրբ Երրորդութեան մկրտող սիրոյն ներգործութիւնները։

Սակայն, այսպէս խորհելէ առաջ, պէտք չէ մոռնալ որ Քրիստոնեան ալ ունի այլոց չափ տրամաբանական և բանավարական յստակատեսութիւն, ու իր սրտին երկնակամարին վրայ յայտնուող Աստուծոյ սիրոյն, Աստուածորդւոյն շնորհին և Հոգւոյն Սրբոյ դէմյանդիմանութեան պահուն, ինք կ'զգայ թէ այդ փորձառութիւնն ոչ միայն հակասող չէ բանականութեան, այլ կը գլէ կ'անցնի զայն, ըստ էութեան անոր գերադասն ըլլալով։ Քրիստոնեան կը հաւատայ իր սրտին տեսլեանն, վասնզի այդ տեսիլքին պահուն, կը յայտնուի բուն ակը բանականութեան, մայր աղբիւրը այն բովանդակ իմացական ու հոգեկան կարողութեանց որք կը զարդարեն մարդ էակը։ Տրամաբանութեան կաղապարները, լծակներն ու յօդակապերն, Տիեզերաց Արքունական Խորհուրդին՝ Ճշմարտին՝ ոստիկանները, սպաներն ու զօրավարներն են, որք հիանալի ու անբարբառ կը գործեն յանուն Մեծ Արքային։ Մարդկային միտքը միշտ այս Զօրաց և Զօրավարաց հետ գործ ունենալով, և անոնց ներոյժ հեղինակութեան ակամայ հնազանդելով, զանոնք միայն կը ճանչնայ իբր բարձրագոյն և կտրող կապող հեղինակութիւն և ամէն բան կ'ուզէ անոնց վճռին ենթարկել ու իրաւունք ունի այսպէս ընելու, ցորչափ խնդրոյ առարկայ հարցերն հունաւոր իրաց վերաբերեալ են։ Բայց երբ մարդուս կեանքին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով Աստուած կ'երեւի հոգւոյն հորիզոնին վրայ, առաջին անգամ ըլլալով, հոգին կ'ողջունէ Խորհուրդ մը, որուն ստուգութեան երաշխիքը իր լուսոյ ծոցէն կը բղխի ու կ'ողողէ զինքը և որուն ներկայութեան, բանականութեան ամենէն տիտան խորհուրդները ձեռք կապած կը կենան երկիւղած, թագաւորին անման ներկայութեան առեն ճերմակ ձեռնոցներով արձանացած շարուած ոստիկաններու և պաշտօնատարներու նման։ Երբ

բանականութիւնը այսպէս ընդարմացած մէկդի կեցած է հոգւոյն յետսամասին մէջ, անդին, հոգին, առաջին անգամ ըլլալով, կ'ողջագուրուի իր սիրոյ Հօրը հետ, անընդմիջեալ ու երանական դէմյանդիմանութեան մէջ մկրտուելով յարտասուս։

Ոչ ոք թող խորհի թէ Աստուածային սիրոյ այս ողջագուրումն հակառակ է բանականութեան. միթէ կարելի՞ բան է լռեցնել բանականութիւնն. բանականութիւնը կը թողու՞ որ որեւէ խորհուրդ տիրական եւ արքայական դիրք ստանայ հոգւոյն մէջ, եթէ ան իրեն հակառակ է. բանականութիւնը կը թողու՞ միթէ որ հոգւոյն մարգարիտներն կողոպտուին ի զուր։ Արցունքը, կենդանի մարգարիտը, այն անգին տուրքն է կամ ընծան զոր բանականութիւնը կը մատուցանէ իր Գերագասին՝ Լուսոյ Հօրը։ Սուրբ Հոգին, որքան ալ մեղմիւ եւ քնքշութեամբ անցնի մարդուն գիտակցութեան հորիզոնէն, բանականութիւնը, այն հաւատարիմ ծառան, չվրիպիր երբեք ճանչնալու անմիջապէս թէ իր մայրն է որ կ'անցնի, ու իր մարգարիտներն անոր ոտից առջեւ կը սփռէ, ինքն անխօս բնաւին ու գետնամած։ Ամէն անգամ որ Աստուծոյ խորհուրդին ծոցն ընդունուի մարդկային միտքը, բանականութեան բիւրեղներն կը հալին եւ ուղեղին բոլոր եմակներէն կը հոսին հարկատու վտակներն, ի մեծ չիթերն արտասուաց որք կը ջրվիժին աչքերէն. ու այդ ողողման փորձառութենէն վերջ, երբ հոգին դուրս գայ վերըստին Աստուածային մկրտութենէն, բանականութեան կաղապարներն վերստին կը սառին ի բիւրեղն շնորհաց, այն աննիւթ կաղապարներուն մէջ, զորս Տէրունական ներկայութիւնը գրաւած ու կերտած էր իր վաղանցուկ բնակութեան միջոցին, մարդկային սրտին դրացնութեան մէջ։

Արդարեւ, երբ մեր երկնաւոր Սուրբ Հայրը մարդկային հէք սրտին երդիքին տակ կուգայ բնակիլ պահ մը, կ'այլայլի տանուտէրը. կը հողմակոծի հոգին ու աղիողորմ հառաչանաց ղօղանջներ կ'աւետեն Աւագատօնը հոգւոյն, վանդակին մէջ տաճարացեալ, ուր Տէրն իջած կը բնակի։

Ո՞ւր է բանականութիւնն, ո՞ւր տրամաբանութիւնն։ Այդ հիանալի պաշտօնատարներն որք անդորրութիւնն ու խաղաղութիւնն եւ բնականոն վիճակը պահելու պաշտօն ունին հոգւոյն մէջ, ինչո՞ւ չեն միջամտեր, ինչո՞ւ կը թոյլատ-

բեն յուզումը․ Պետրոսի, Յակոբոսի և Յովհաննէսի պէս, երկիւղած, ակնապիշ ու շլացեալ գետին ինկած, չուզելով բաժնուիլ այս Թափօրական պայծառութենէն, ուր հոգին, Նորագիր Որդի, կ'ընդունուի Հօրը լուսոյ բազուկներուն մէջ։

Երբ հոգին կ'այլակերպի ի լոյս Աստուածային, կը պայծառակերպի ի Քրիստոս, բանականութեան Եռապետութիւնը ծունկի վրայ է, ընդարմացեալ, երանական ու պաղատական։ Ինչպէս յամենայնի կատարեալ է ու կատարեալ կը գործէ բանականութիւնը, նոյնպէս և այդ մեծ պահուն․ և մանաւա՛նդ այդ մեծ պահուն, երբ իր անսահման Գերազասին ոտիցն առջև կը ծնրադրէ․ պաշտական սիրոյ արցունքներով լուալով Անոր ոտքերն։

Վասնզի պէտք չէ մոռնալ որ առանց բանականութեան պաշտօնատարներուն արտօնութեան, յուզման արցունք չելլեր աչքերէն, միայն մէկ երկրորդական պաշտօնէի մը վէթօն, կը բաւէ ցամքեցնելու արտասուաց ակը։ Երբ վախճանեալ սիրելիի մը յիշատակին վրայ կը խորհինք, մտաբերելով անոր հոգին, այնպէս որպէս կ'երեւի նա Աստուածային սիրոյ անմահական խորքին վրայ, հանգուցեալ ի լոյս երեսաց Տեառն, անմիջապէս կը ծորի հոյզն աչքերուն ջերմագին։ Սակայն, դիտա՞ծ էք երբեք որ երբ այդ սիրելիին մէկ թերութիւնն կամ տգեղ կողմն մտաբերուի, նոյն վայրկեանին իսկ կը ցամքի արտասուաց ակն, զի, բանականութիւնն պատրաստ է ու աչալուրջ և զմայլելի տնտեսողն է հոգւոյն գանձերուն, արցունքի շիթերուն, որոնցմէ կայլակ մ'իսկ չթողուր որ վատնուի ընդունայն։ Այս նոյն բանականութիւնն է որ իր բոլոր գեղանիւս բիւրեղներով կը հալի, լուծեալ ի ծով արտասուաց, երբ Յիսուսն անմահական կը քալէ իր վրայէն։

Երբ այս հոգեւոր Յորդանանէն կ'անցնի Քրիստոնեան, կրելով դրոշմն Անոր պատկերին, ալ կարելի՞ բան է միթէ խօսիլ անոր անհաւատութեան մասին․ կարելի՞ բան է միթէ յանուն գիտութեան, յանուն փորձառապաշտ իմաստասիրութեան կամ նիւթապաշտութեան խախտել անոր հաւատքն Աստուծոյ մասին։ Ամենայնի Տէրն է որ տեսաւ հոգին, լուսոյ աչքերով․ ալ կարելի՞ բան է միթէ բանի կուրանալ։ Բնազանցութիւնը, ինչպէս նաեւ բոլոր նիւթական գիտութիւններն կրնան հրաշալի յառաջդիմութիւններ ընել, սակայն

չեն կրնար հաւատացեալը զրկել Աստուծոյ լոյսէն։ Բարութեան տեսիլը պարզ է ու անարուեստ, այլ լուսաւոր է, պայծառ ու անընդմիջեալ։ Անոր խնդիրը հայցական հոլով է և ոչ թէ պատմական։ Աստուծոյ մասին չէ որ կը խօսի ան, զԱստուած է որ կը տեսնէ, Սուրբ Հոգւոյն մկրտութեան մէջ։ Բոլոր գիտութիւններն ու արուեստներն զնմանէ է որ կը ճառեն հեռուանց, մինչ Քրիստոս եկաւ մեզի Զինքը ցուցնելու։

Զարմանալի չէ որ հրաշալի են գիտութեան մէթոտներն։ Աստուծոյ լոյսէն զրկեալն ստիպուած է ինքզինքը գերազանցել։ Կոյրերը որ տեսանելի լոյսէն զրկուած են, զարմանալի կարողութիւններ ունին, զորս մենք չունինք, և որք կը ձգտին մեծ պակասը դարմանելու։ Օրինակի համար, անոնց հոտառութիւնն ու լսողութիւնն չափազանց զօրաւոր են, մանաւանդ անոնց շօշափման զգացողութիւնն. անոնցմէ ոմանք միայն իրենց մատներնին ժամացոյցին ապակիին վրայ դնելով, արդէն գիտեն թէ ժամը քանին է։ Այսու հանդերձ ոչ ոք պիտի ուզէր կոյր ըլլալ, տիրանալու համար այդ նոր կարողութիւններուն։

Նմանապէս և հոգեւոր աշխարհին մէջ, հիացում միայն կրնայ յայտնուիլ մարդկութեան աշխարհային ու գիտական հնարիմացութեանց. Յիսուս ըսաւ «Այս աշխարհի որդիքը լուսոյ որդւոցմէն աւելի խելացի են». բայց ամէն ոք պիտի նախընտրէր ըլլալ «Լուսոյ Որդի» փոխանակ խարխափելու խաւարին մէջ։

Երբ փոքր էինք, երբեմն կը պատահէր որ մութ սենեկին մէջ խորհրդաւոր բան մը տեսնէինք զոր գող կը կարծէինք և սարսափած գլուխնիս վերմակին տակ կը խոթէինք. կրկին կը նայէինք գաղտագողի, այո՛, գո՛ղ էր, ճի՛շդ. գլուխը առաջ ծռած, թեւը վեր բռնած, քիթը, կզակը, ամէն ինչ, հո՛ն էր, կեցած գլխերնուս վերեւ, ու արիւննիս մակարդ կը կտրէր։ Քիչ վերջը, երբ մայրիկը ճրագը առած ներս կուգար, խայտանքով կը տեսնէինք թէ գողը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ հայրիկին վերարկուն...։

Ամէն ինչ յստակող, վերէն վար շաղող հոյակապ լոյս մ՚է Աստուածգիտութիւնն, որ երբ լնու հոգեւոր աշխարհն Քրիստոնէին, ամէն ինչ իր երանգը կ՚ստանայ անկէ. անոր հետ ունեցած աղերսէն է որ կը ճշդուի իր դիրքն ու սահ-

մանը։ Երբ մայրիկը ճրագը ներս տանի և խաւարը կրկին տիրէ սենեկին մէջ, մենք որքան ալ բռնազբօսիկ ճիգ ընենք, կրկին վերարկուն իբր գող կարենալ տեսնելու, ալ անկարելի է. ալ յայտնի է որ վերարկու է։ Նմանապէս և հոգեւոր աշխարհին մէջ, երբ ամենայնի Տէրն կը տեսնէ հոգին, և Անոր Արարչական Լոյսովն կը տեսնէ ամէն ինչ, ալ կարելի՞ բան է անհաւատութեան մղուիլ, հին խաւար աչքերով տեսնել անգամ մը լուսաւորեալ իրերն։ Ո՞ր օրէնքով մարտնչիլ Անոր դէմ որ հեղինակն է ամենայնի. որուն արքունի լոյսին մէջ տեսանք թէ ինչպէս ամէն բան կը սերի Անկէ։

Այս տողերը գրողին հայրը առենօք քաջ օրէնսգէտ կը նկատուէր, երբ օրէնքները կայուն էին Թուրքիոյ մէջ։ Անգամ մը օրէնսգէտը կ'երթայ ծերունազարդ վարչապետ Քեամիլ Փաշայի քով, կարեւոր խնդիր մը բացատրելու համար և կ'ստիպուի օրինական բաւական նուրբ բացատրութիւն մը տալ, միեւնոյն ժամանակ իւրովի խորհելով թէ այս ցնդած ծերունին ի՞նչպէս պիտի ըմբռնէ այս կէտը։

— Այո, կը պատասխանէ Քեամիլ Փաշա, երբ 40 տարի առաջ այդ օրէնքը կը շինէի...։ Մեծ կ'ըլլայ այլայլումը օրէնսգէտին. ծերունի վարչապետը ոչ միայն տեղեակ է օրէնքէն, այլ ինքն իսկ շինած է օրէնքը։ Թող ներուի այդ ծերունի ու անցխուս վարչապետով լուսաբանել մարդկային մտքին դիրքն առ Աստուած. չէ՞ որ Աստուած հասարակ գործաւորի կերպարանք իսկ մտաւ ու աւազակաց հետ խաչուեցաւ։

Մեր Տէրը ոչ միայն տեղեակ է բոլոր գիտութեանց և անոնց օրէնքներուն այլ ինքն իսկ շինած է զանոնք։ Ասոր համար է որ Քրիստոնեան Տէրը տեսնելէ վերջ, ոչ միայն անայլայլ կը մնայ իր հաւատքին մէջ, այլ և կ'աճի հաւատքով, և բոլոր գիտութիւններն ու հրաշալիքներն այդ հաւատքը զօրացնելու միայն կը ծառայեն։

Երբեմն ոմանց մէջ դէպի ետ գայթում մը կրնայ պատահիլ, և թերեւս բոլորին մէջ ակնկալուէր այս վիճակը, վասնզի Աստուածային լոյսին առաջին յափշտակական վայելումը աննկարագրելի ու աննախընթաց վիճակ մ'է և չենք կրնար սպասել որ սկզբնական այդ թարմութեամբ հոգին ցմիշտ վայելէ զԱստուած. սակայն և այնպէս ամէն շրջան

իր գեղեցկութիւնն ունի, հոգին պիտի վայելէ զԱստուած նորանոր ու այլազան յայտնութիւններով։

Ձմրան տխուր օրերուն, ծառերուն չորցած ու սառած ոստերը յանկարծ կը ծլին գարնան ջերմիկ շունչին ներքեւ եւ հարսանեկան ցնծութեամբ կը տօնազարդուին փափկիկ ու քնքշաթոյր ծաղիկներով. ծառին տօնն է, բարբառն է առ բնութիւնն մայրենի, յոբելեանն է ծառին։ Ամբողջ երկար ու մռայլ ամիսներ իր ծոցին մէջ աննշմար ու անշուք սնուցած կեանքին յայտնութիւնն է գեղազարդ։ Շաբաթ մը չանցած սակայն կը թափթփին այդ անմեղունակ ծաղկանց չափրակներն եւ կարծես յուսահատութեան նոր իմն աշուն է որ կ՚սկսի. բայց գիտցողը գիտէ թէ այդ ծաղիկները լոկ զարդի ու գեղեցկութեան համար չէ որ բացուած էին, այլ իրենց փափկիկ ծոցին մէջ պտուղը պատրաստած էին, պտուղը որ փոքրիկ է, հազիւ տեսանելի եւ որ սակայն պիտի հասուննայ տակաւ եւ պիտի վերածուի քաղցրահամ դեղձին թէ հիւթեղ նարինջին եւ որ իր կարգին իր ծոցին մէջ կը պարփակէ ապագայ ծառը հովանուտ։

Որքա՜ն թելադրական է օրինակն. կարծես մին զմիւսն լուսաբանելու համար միայն ստեղծուած ըլլար. արդէն չէ՞ որ տիեզերքն համօրէն խորհրդանշանումն է Հոգեւորին։

Հոգին ալ իր անցխուս օրերու ցրտին ձմրան մէջ խորհրդաւոր ու տխրունակ երկունք մ՚է որ կ՚անցնէ. երբեմն տարակոյսի ցրտին հողմեր գրեթէ կը սառեցնեն զինքը, ու քանի արեւի կ՚սպասէ ինք, քանի Քրիստոսի լուսաւոր յայտնութեան ըմբոշխման կ՚ըղձայ, այնքան ցուրտ ու ժլխտական խորհուրդներ բաթիլ բաթիլ կ՚իջնեն վրէն, համակելով զինքը անյուսութեան միապաղաղ պատանքով մը, մինչեւ որ ինքն իսկ կարծէ թէ ալ ամէն ճիգ սառած է իր մէջ։

Բայց Տէրը, որ ծառերուն եւ հոգիներուն Արարիչն է, գիտէ որ ձիւնասպիտակ ամայութեան մէջ երկարող այդ ուրուատիպ ոստերուն մէջ կեանք կայ, կեանք ջերմիկ, կեանք խոստմնալից, ծաղիկ ու պտուղ։

Ու արդարեւ, երբ Սուրբ Հոգին կը շնչէ ընդարմացեալ եւ ուժասպառ հոգւոյն վրայ, նոր ու արփաւէտ առաւօտ մ՚է որ կը ծագի, լոյս կ՚իջնէ երկնքէն, իրերն բոլոր կը յստակին, յաւերժութիւնը կը գեղափայլի ամէն առարկայի վրայ,

Քրիստոս է որ կը տիրապետէ ամենուրեք։

Ոմանք կը կարծեն թէ յուզումնալից ու լալահառաչ դարձն հոգւոյն ի ծոց Երկնաւոր Հօրն, զուտ հոգեկան ներքին փորձառութիւն մ'է, գեղատեսիլ այլ վաղանց, տրուած մանաւանդ ջղագար հոգիներու, որոնք երբեմն այդօրինակ նոպաներու և spasm-ներու կ'ենթարկուին. շատեր նոյնիսկ այդպիսի վիճակներու ենթարկուողը անբնականոն և անհաւասարակշիռ նկատելու հէք կուրութիւնն ունին, և աւելի կը գնահատեն պաղարիւն, գործնական ու կենցաղագէտ մարդիկն, քան այսպիսի հոգեւոր ակօսումներու և փեռեկտումներու ենթարկուող հոգիներն։ Այս մասին չենք վիճաբանիր հոս, վասնզի բաւական բան ըսուեցաւ արդէն յարգանք հարկադրելու համար դարձի հոգեկան փորձառութեանց։ Մեր հոս շեշտածը այն է թէ դարձի շրջանին հոգւոյն առաջին փթթումն յերկինս, առաջին արփաւէտումն, յուռթի և արգաւանդ խորհուրդ մ'է և ոչ վաղանցուկ, անարժէք ու զգայնական ալեկոծում մը։ Այո՛, արդարեւ կ'անցնին յուզման ու յափշտակութեան սուրբ ալիքներն, հոգւոյն հրեշտակային թեւերն կ'իյնան վար, ինչպէս փափկիկ շափրակներն ծաղկազարդ նշենիին, սակայն անոնց ետին, հոգեւոր այդ ալեաց ետին, մարդը պատրաստուած է, բուն մարդը, գերմարդը, եթէ կ'ուզէք, Քրիստոնեան, որ երթալով պիտի աճի Աստուածգիտութեան մէջ, մինչեւ քաղուի հունձքի հրեշտակներէն, որք ժամանակին կ'իջնեն, ցորենը հաւաքելու վերին շտեմարանն ու յարդը տալու հովին։

Մենք ըսինք թէ Աստուած փաստերու և պատճառներու օղակաւորումովը գտնելի ճշմարտութիւն մը չէ, ինչպէս ըսած է արդէն Եաքօպի Գերման իմաստասէրը, այլ լոյսն իսկ որ հրաշափառ ծագումով կը լուսաւորէ հոգին։ Ըսինք նաեւ թէ ոչ միայն հակառակ չէ պատճառաբանութեան և տրամաբանութեան, այլ այդ բոլորին գերադասն է և այդ բոլորը կը լուսաւորէ հրաշալի լոյսով։

Կ'ըսենք նաեւ թէ երբ անգամ մը վերին լոյսը շողի ի ներաշխարհն Քրիստոնէին, բոլոր իրականութիւններն կ'ստանան իրենց բացատրութիւնն այդ լոյսովն։ Ասիկա մեծ վայելք ու կանխեալ սփոփանք է Քրիստոնէին համար։ Սակայն այդ բացատրութեանց անհաւատը եւս հաղորդակից

ընել գրեթէ անհնար է. ինչ հանճարեղ լուսաբանութիւններ ալ տրուին, բացատրող աղերսն բնազանցութեան և գիտութեանց ընդ Քրիստոնէութեան, գրեթէ անհնար կ'ըլլայ համոզել անհաւատը. ճիշդ ինչպէս անհնար կ'ըլլայ, մայրիկին ճրագը չեկած, համոզել պզտիկը թէ սոսկատեսիլ սեւ մարդը հայրիկին վերարկուն է սոսկ։ Այս մտօք պզտիկը կ'ուզէ արդէն ինքզինքը համոզել, բայց անհնար կ'ըլլայ, գողի նմանութիւններն աւելի համոզիչ են դժբաղդաբար. այսպէս և անհաւատին համար, այս տիեզերքին նմանութիւններն անհասկնալի քաոսի մը և չարագուշակ իրականութեան մը, աւելի համոզիչ են... մինչեւ լոյսին ծագումն. Հարցը սրտին լուսաւորութեանը վրան է որմէ վերջ մտքին կը մնայ միայն տեսնել համասփիւռ գեղեցկութիւնն ու վայելել։

Շուրջ տասներեք տարիներ առաջ, մեր առաջին տեսակցութիւնը կ'ունենայինք երանելի Տիրան Զրաքեանի հետ, իր Սկիւտարի բնակարանին մէջ։ Մեր երկուքին հոգւոյն մէջ ալ դէպի կրօնական իրերն մեծ մերձեցում մը խմորուելու վրայ ըլլալով, խօսակցութիւն մ'սկսաւ սա նիւթին վրայ թէ Աստուած սրտո՞վ կ'ըմբռնուի թէ մտքով, խօսակցութիւն զոր սիրելին Զրաքեան իսկոյն վերածեց կատաղի վիճաբանութեան, ըստ իր սովորութեան, և որ տեւեց երեք ժամ, մինչեւ որ հէք տիկինը նուաղեցաւ, վասն զի գիշեր էր և հիւրերը ճաշի նստած էին և տանուտէրը դեռ կը վիճաբանէր չթողլով որ իր խօսակիցը տուն մեկնի։ Զրաքեան կը պնդէր թէ Աստուած բացարձակապէս փաստելի էր գիտութեամբ, և առ այս, հազար ու մէկ օրինակներ կը բերէր իր բնապատումի անսպառ գիտելիքներէն։ Հաւկիթին դեղնուցին մէջ ձեւակերպուող վառեակին համար նախատեսուած բազմապիսի կանխահոգութիւններ եայլն մէջ բերելով և եզրակացնելով թէ բնութեան մէջ որոշապէս կը տեսնուի հանճարեղ ու հայրական իմացականութիւնն Աստուծոյ, եայլն։ Մենք կը չեշտէինք թէ այդ բոլորին համամիտ ըլլալով հանդերձ, կ'ընդունէինք թէ այդ բոլորը չեն կրնար անհաւատ հոգին առաջնորդել առ Աստուած և եթէ միայն տեսանելի և շօշափելի ապացոյցներու յենարանին վրայ է որ պիտի հանգչեցնենք Աստուծոյ գոյութեան խորհուրդը, այն ատեն կարելի է բազմաթիւ փաստեր բերել հակառակը հաստատող։ Մենք կը պնդենք թէ սիրտն է որ

նախ պէտք է թլփատուի, զի Աստուած իմացական չէ, այլ սրտերու Աստուածն է. ուրեմն սիրտն է որ պէտք է ըլլայ Թոնդրական ու սիրէ Հայրն Աստուած, որուն լոյսերումն ողողուն պիտի տեսնէ ապա տիեզերքն համայն։

Ցայսօր կը պնդենք այս տեսակէտին վրայ։ Մենք կը հաւատանք թէ Թշուառ հոգւոյն հառաչաւոր բարութիւնն հուսկ ուրեմն իր լրումը կ'ունենայ գիրկն ընդունուելով ամենաբարւոյն Աստուծոյ, իբրեւ որդի. սրտով և հոգւով լուսաւորուելէ վերջ է որ միտքը տակաւ կը տեսնէ թէ ինչպէս տիեզերքն համայն «Նովաւ եղեւ» և թէ հիւլէներէն մինչեւ համաստեղութիւններն ինչպէս կը թրթռան յաւերժական փառաբանութեամբն Ամենասուրբ Երրորդութեան։

Մենք կը հաւատանք թէ Արարչագործութեան ամբողջովին Հայր Աստուծմէ սերիլը տեսանելի է մտաւորապէս, սակայն ամբողջ դրութիւնն զօրեղապէս կ'ազդէ, իր այս հանգամանքով, միայն հաւատաւոր սրտին։ Անհաւատին միտքը որ ժխտականութիւնն իսկ է, որ խարիսխ չունի, որ ինքնաբաւ լոյսը տեսած չէ, մեծ ներգործութիւն չկրեր սոյն ճշմարտութենէն, վասնզի որքան ալ պապանձի փաստերու զօրութենէն, դարձեալ դժգոհ է, վասնզի միշտ կարօտ ունի «անընդմիջեալ ու լուսեղէն» Տեսիլին։

ՄԱՍՆ Բ.

ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ԻՆՉ ՆՈՐԱՒ ԵՂԵՒ
Յովհ. Աւետ.

* * *

Այս տիեզերքին գաղտնիքը լուծուած է այլեւս, յորմէհետէ Քրիստոս մեռաւ խաչին վրայ։ Տիեզերքը բացատրող խորհուրդը բազկատարած կեցած է Գողգոթայի վրայ։ Արարչագործութեան Հեղինակին հոգին եւ տարրերին շաղապատող սկզբունքը յայտնուած է հոն։ Ամէն բան բացատրուած է հոն։ Ամէնէն հարցասէր միտքը գոհացնող բացատրութիւն մ'է զոր Որդին Աստուծոյ տուաւ հոն իր արեան գնով։ Աստեղաց գիտութենէն սկսեալ, բնագիտութիւն, տարրաբանութիւն, կենսաբանութիւն, կենդանաբանութիւն, բուսաբանութիւն, բնախօսութիւն, մաթեմաթիք, գեղեցկագիտութիւն, մարդկային պատմութիւն, ընկերաբանութիւն, հոգեբանութիւն, տրամաբանութիւն, բնազանցութիւն, ամէնքն ալ, Խաչին լոյսով կը բանան իրենց դռները։ Այս այլազան եւ երեւութապէս բոլորովին այլասեռ գիտութիւններն անշուշտ բան մը ունին հասարակաց, քանի որ միեւնոյն տիեզերքը ունին իբր խորք։ Եւ մարդկային միտքը ի զուր կը ճգնի միութիւն մը, մեկնաբանութիւն մը գտնել այս զարմանազան յայտնութիւններուն ետին ծածկուած ճշմարտութեան մասին։ Առանց Յիսուսի անհնար է լուծում մը գտնել, իսկ Քրիստոսով, անկարելի է չտեսնել այն պարզ, մեկին ու հոյակապ խորհուրդը որուն փառքը կ'երգեն տարրերն համօրէն։

Նախ բացատրենք թէ ի՛նչ է այն լուծումը զոր Քրիստոս բերաւ ամենայնի մասին, եւ վերջը տեսնենք թէ ո՛ր աստիճան բաւարար է այն, բացատրելու ամէն ինչ։ Յիսուս բերաւ մեզի Ամենասուրբ Երրորդութեան Խորհուրդը եւ Անոր ծոցին մէջ թագաւորող Լոյսը — Հօր Աստուծոյ սէրը, Յիսուս Որդւոյն շնորհը, եւ Սուրբ Հոգւոյն զօրութիւնը — այն զոր Պատարագի ատեն քահանան հանդիսաւոր սրբութեամբ կը յիշէ — Շնորհ, Սէր եւ Աստուածային Սրբարար Զօրութիւն։ Ահա այս երեքսրբեան խորհուրդին գիտութիւնն է զոր Յիսուս վերստին բերաւ երկնքէն, կուրացեալ ու վտարանդի մարդկութեան, եւ որ իր մէջ կը պարունակէ ամբողջ տիեզերքի բացատրութիւնը։ «Երրեակ եւ մի» Աստուած. սիրոյ,

շնորհի և որդութեան հաւասարապատիւ ու լուսազեղ փառքին մէջ՝ Տիրական, Հայրական ու Արարչական։ Ահա աղբիւրը ամբողջ արարչագործութեան, ահա վսեմ Նախատիպարը ամէն բանի որ գոյութիւն ունի կամ գոյութիւն կրնայ ունենալ։ Աստուածութեան ներքին լոյսին բացատրութիւնը, այսինքն ուղղակի Աստուածութեան գաղտնիքը բերաւ պարզեց մեզի Տէր Յիսուս, Հօրն ու Որդւոյն սէրը, որուն հաղորդ ըրաւ և մեզ Սուրբ Հոգւոյն՝ Հայր Աստուծոյ անպատմելի էակցին լոյսովը։

Ամենասուրբ Երրորդութեան Խորհուրդը, առանց բացատրութեան, ամէն բանի բացատրութիւնը կը բովանդակէ իր մէջ և ոչ միայն մեր սրտերն այլ և մեր մտքերն կը լուսաւորէ լիապէս ու հրաշալիօրէն։

Այս բացատրութիւնները հասկնալի են սրտով զԱստուած սիրողներուն և Անոր բարութեան շնորհը ընդունողներուն, սակայն և այնպէս փորձ մը պիտի ընենք դեռ անհաւատ այլ շատ անկեղծ սրտերուն ևս բացատրելու Ամենասուրբ Երրորդութեան տիրական հանգամանքն նիւթական մտաւոր ու հոգեկան ամէն մարզի մէջ։ Բայց որովհետեւ չափազանց երկար կ'ըլլայ կեանքի բոլոր փուլերն վերլուծել և ամէն բանի աղերսն ցուցնել Ամենասուրբ Երրորդութեան հետ, մենք հոս պիտի գոհանանք կարեւորագոյններն առնելով։

Մարդկային միտքը մեր այս առաջարկած լուծման խորը մտնելէ առաջ զարմանքը պիտի ունենայ խորհելու թէ ինչպէս զգացական վիճակներու համադրոյթը եղող Երրորդութիւնը կրնայ ցոյց տրուիլ իբր բացատրութիւն ամենայնի։ Ամենասուրբ Երրորդութիւնը ըստ ինքեան գոյութիւն ունի թէ ոչը հիմա խնդրոյ առարկայ չէ, մանաւանդ որ Աստուծոյ գոյութեան հարցը ստորադաս է Անոր էութեան հարցին։ Ամենասուրբ Երրորդութեան և Մի Աստուածութեան գաղափարը խորհուրդ մ'է, ընծայուած մարդկային մտքին, և մենք կը հաւատանք թէ մարդկային մտքին ընծայուած այդ խորհուրդը բանալին ու բացատրութիւնն է ամենայնի, և ոչ միայն Ամենասուրբ Երրորդութիւնն և Մի Աստուածութիւնը գոյութիւն ունի, այլ և ամէն բան գոյութիւն ունի միայն այն չափով, որով կը ցոլացնէ իր մէջ Ամենասուրբ Երրորդութեան որեւիցէ մէկ ստորոգելիքն կամ եղանակաւորումն

(Atributes and Modes-Spinoza)։

Բայց, ըստ Աստուածաշունչին տուած բացատրութեան, երեք են այդ Խորհուրդին յատկանիշերն, Հայրական անճառելի Սէր, Որդիական անպատմելի Շնորհ և Հոգի Սրբութեան։ Արդ, ինչպէս կրնայ ըլլալ որ ասոնցմէ և միայն ասոնցմէ բաղկացած Խորհուրդ մը կրնայ բացատրել ամէն բան, քանի որ ասոնք երեքն ալ զգացական վիճակներ կամ զօրութիւններ են, մինչ առաջադրուածը ամբողջ տիեզերքն է, իր իմացական բարդ հիւսքով. Ֆիզիքական զարմանալի օրէնքներովն և համր Նիւթի անբարբառ զանգուածով։

Նախ առնենք միտքը.— Այս անունը պատկառանք ազդող հեղինակութիւն մ'ունի մարդկային համարման մէջ. գերակայ ու լուրջ դիրք մ'ունի և իր վէթօն կը բաւէ աշխարհներ ստեղծելու. ամէն ինչ հուսկ ուրեմն անոր վճռին կ'ենթարկուի և անոր հաւանութիւնը միայն ապահով կ'ընէ զմարդ։ Արդեօք խորհուա՞ծ է երբեք թէ միտքը ուսկից կ'առնայ այս հեղինակութիւնը։ Ո՞ւր է գաղտնիքը իմացականութեան հեղինակութեան։

Մարդկային միտքը գերազանց վերլուծման մը ենթարկող փիլիսոփան եղած է Քանթ. չյիշուիր թէ իրմէ առաջ որեւէ իմաստասէր այդքան յստակ Թափանցողութեամբ դասաւորած ըլլայ միտքը յօրինող կաղապարները, վասնզի միտքը կաղապարներ ունի զորս հարկ է ճանչնալ զայն կառավարող օրէնքները սերտելէ առաջ։ Քանթ վերլուծելով տեսած է թէ ինչ բան որ մարդկային ծանօթութեան սահմանին կը մօտենայ, անոր որոշ կաղապարներուն մէջ կ'իյնայ։ Այդ կաղապարներն են. Քանակ, Որակ. Յարաբերութիւն և Եղանակ Լինելութեան։ Բայց այս կաղապարներն կ'ենթադրեն արդէն երկու հիմնական դէմյանդիմանութիւններ. Ժամանակ և Միջոց։ Իմաստասիրութեամբ զբաղող որեւէ մարդ արդէն գիտէ թէ ի վաղուց անտի այս երկու դէմյանդիմանութիւններն են որ զբաղեցուցած են մարդկային հանճարը։ Այս երկու առեղծուածներէն զատ կան անշուշտ նաեւ բացատրութեան կարօտ ուրիշ բաներ, ինչպէս նիւթ, զօրութիւն, կեանք, հոգի, բարին, գեղեցիկը, ճշմարիտը և գաղափարները։

Քանթ չէ յաջողած մարդկային մտքին կաղապարներն և երկու աւագ դէմյանդիմանութիւններն ինչպէս նաեւ լուծել

միւս երեւոյթներն բղխեցնել միակ հասարակաց և վերջնական աղբիւրէ մը։ Այս ուղղութեամբ անմրցելի ճիգեր ըրած են իր յաջորդներէն Ֆիխթէ, Շէլլինկ և Հէկէլ, որոնք քան զմիմեանս խորունկ խորհողներ եղած են և երեքն ալ գլխու պտոյտ պատճառող վերլուծումներէ վերջ, ինքզինքնին յանկարծ գտած են Նազովրեցիին և անոր հէքիաթին մօտերը։ Ֆիխթէ՝ անմրցելի թուիչքներէ վերջ Յովհաննու Աւետարանին ապաստանած է. Շէլլինկ՝ մտրճումներու և վերլուծումներու ովկէաններու մէջ տարուբերուելէ վերջ կը յայտարարէ թէ Քրիստոնէութիւնը կեդրոնն է մարդկային պատմութեան և Քրիստոս փրկիչն է մարդոց։ Նոյնը ալ աւելի խորապէս կ'ըսէ Հէկէլ[*]։ Այս երեք տիտաններէն վերջ մարդկային միտքը տակաւ սկսաւ սաել ի նիւթ և իմաստասէրները բնական գիտութեանց նուաճումներուն ազդեցութեան կամ դարուն ոգիին ազդեցութեան ներքեւ կորսնցուցին տեսիլները վերացական և բուն ճշմարտութեանց և ժամանակակից իմաստասէրներէն քիչեր վեր մնացին այս ստորնաքարշ ազդեցութենէն։

Բայց, մենք դառնանք հիմնական հարցին։

Մի՞թէ ընդվզեցուցիչ չէ՞ խորհիլ թէ Քրիստոս ոչ մէկ բան պարզեց մեզ շահագրգռող բնութեան գաղտնիքներէն, բան մը չըսաւ արեւուն և երկրիս ձգողութեան մասին, տարրերուն և անոնց մասնիկներուն մասին, ժամանակի և անջրպետի գաղափարին մասին, մեր հոգիներուն բնազանցական էութեան մասին եւայլն, և մենք տակաւին կը յայտարարենք թէ Քրիստոնէութիւնը կեդրոնական ճշմարտութիւնն է տիեզերքին և ամէն ինչ անոր լոյսովը կը բացատրուի։

Բայց ի՞նչ բանի կը հաւատայ այս զարմանալի Քրիստոնէութիւնը։

— Քրիստոնէութեան հաւատամքը ամէնուն ծանօթ է։

---

[*] Հոս խնդրոյ առարկայ չենք ըներ այս իմաստասէրներուն, [illegible] ուղղափառ հաւատացեալներ եղած ըլլալու կամ չըլլալու հարցը, վասնզի Քրիստոնէութեան ճշմարտութեան, միայն մտքով համոզուած ըլլալը չէ բաւեր [illegible] հաւատացեալ ըլլալու։

Ամէն կիրակի ձեռքերնիս միացուցած ու մեր Տիրոջը խորանին դիմացը պատկառ կեցած կ'երգենք «Հաւատամք ի Մի Աստուած, ի Հայրն Ամենակալ... և ի Մի Տէր Յիսուս Քրիստոս... և ի Սուրբ Հոգին... Հաւատամք և ի Մի Միայն Ընդհանրական և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի... և այլն»։ Ահա այս է Քրիստոնէական Հաւատամքը — Նիկիական Հանգանակը։ Անկէ զատ ուրիշ որեւէ բանի չհաւատար Քրիստոնէութիւնը: Կը հաւատայ մի միայն Ամենասուրբ Երրորդութեան և երկրէ յերկին հարս ընծայեալ Եկեղեցւոյն։

Բայց ասիկա անարգանք մ'է մարդկային մտքին պիտի խորհի իմաստասէրը, մենք կ'ուզենք գտնալ բնութեան օրինաց գաղտնիքները, Նիւթին էութիւնը, Երկնից Անհունութեան ծայրը, կեանքի ճշմարտութեան սահմանը, իմաստը և այլն։ Եւ ահա այս Մարգարէն կ'ըսէ թէ ինքն է կեանքը, ինքն է Ճշմարտութիւնը, Ամէն բան Իրմով եղաւ և այլն։ Կամ անհնարին տգիտութեամբ քարացած ուղեղներու է որ Յիսուս ջանաց հաւատացնել այս բաները և կամ Քրիստոսի յայտարարութիւնները կը պարունակեն բուն ճշմարտութիւնը տիեզերքի մասին, որ մեզմէ ծածուկ մնացեր է ցարդ։

ԳԻՏԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ

Նախ սա ըսենք թէ Քրիստոս մեզի բերաւ յաւիտենական եւ բացարձակ ճշմարտութիւնները եւ ոչ թէ յարաբերական ու վաղանցուկ ճշմարտութիւնները, որոնց վերջնապէս ճշմարտութիւն անունը չենք կրնար տալ։ Քրիստոնէութիւնը իբր հաւատոյ հանգանակ չկրնար ընդունիլ թէ ջուրը կազմուած է երկու ջրածնի եւ մէկ թթուածնի հիւլէներէ։ Ոչ մէկ գիտուն իր ամենանուրբ փորձերէն վերջ չկրնար վերջնականապէս յայտարարել թէ ջուրը արդարեւ այդ երկու կազերէն կազմուած է այդ համեմատութեամբ։ Վաղը իբր յանկարծ յայտնուի թէ այդ երկու կազերէն զատ կայ նաեւ երրորդ իսկութիւն մը որ կը վրիպի մեր նրբագոյն կշիռներէն եւ ծաւալական չափերէն, այն ատեն գիտութիւնը պարտաւորուած է խոնարհիլ այդ գիւտին առջեւ եւ փոխել իր սահմանը ջուրի կազմութեան մասին։

Գիտութիւնը չկրնար ըսել «Ո՛չ, երբե՛ք, այդ տեսակ բան մը չկրնար ըլլալ, ես ի յաւիտենից գիտեմ որ ջուրը երկու ջրածնի եւ մէկ թթուածնի հիւլէէ կազմուած է»։ Գիտութիւնը կրնայ միայն ըսել, ցարդ մեր կատարած փորձերը բաւարար եղած են մեզ համոզելու թէ արդարեւ այդ երկու կազերը միշտ այդ համեմատութեամբ միանալով ջուր կազմած են։ Գիտութիւնը ուրեմն մարդկային պարզ փորձառութեամբ է որ կը յայտարարէ իր պատգամները եւ ոչ իրաց իսկութեան վերջնական ծանօթութեամբը։ Վաղը եթէ ջրածինը եւ թթուածինը մերժեն միանալ, եւ կամ միանալով փոխանակ ջուր կազմելու դեղին քար մը ձեւացնեն, գիտութիւնը մէկդի դրած իր վարկածը պիտի սկսի խոնարհ հետեւորդի մը պէս քննել թէ ինչո՛ւ ատանկ եղաւ։ Միթէ այս գիտութի՞ւն է. ասիկա աւելի աշկերտութիւն է։ Եւ արդարեւ գիտունը համեստ աշկերտ մը պարտի մնալ միշտ եւ ոչ երբեք գոռոզ պատգամախօս մ՚ըլլալ։ Ցորչափ գիտութիւնը չկրնար յայտնել մեզ էլէկտրոնին իսկութիւնը, ան միշտ պիտի մնայ սխալական առաջնորդ մը։ Գիտական

օրէնքները երբեք չպիտի մերժենան բացարձակին ցորչափ Պէռկսոնեան վերլուծում մը ցոյց պիտի տայ թէ սանթիմէթրը և կրամը երկվայրկեանով ընդխառնուած են (C. G. S. սիսթէմ), երկվայրկեան որ է ժամանակ, որ անշօշափելի է և զմեզ անմիջապէս կը փոխադրէ նիւթէն դէպի աննիւթը։ Գիտական օրէնքները նոր գիւտերով նոր ձեւափոխումներու կ՚ենթարկուին. կախարդներու քիմիաբանութեան կը յաջորդէ բժշկա-դեղագործականը, և անոր՝ ալքիմիսթներունը, անոր՝ Լավուազիէի տարերց քիմիաբանութիւնը և անոր ելեկտրական քիմիաբանութիւն։ Տեւական ձեւափոխութեան մէջ է գիտութիւնը. անտարակոյս իր այս արշաւին մէջ յարաբերական ճշմարտութիւններ գտնելով կ՚օգտագործէ գիտութիւնը և մեզ կ՚ընծայէ հանրակառքեր, հեռաձայններ, ինքնաշարժեր. անթելներ եւայլն։ Ըսել է վերջապէս գիտութիւնը բնութեան սովորութիւնները քաջ սերտելով բարիքներ կ՚ապահովէ մեզ։ Անշուշտ և անտարակոյս։ Սակայնեւայնպէս այն վայրկեանին երբ գիտութիւնը իր հունաւոր խաղալիկները ձգած բացարձակին հետ կ՚ուզէ չափուիլ, այնատեն ահաւոր անճարակութիւն մը կը տագնապեցնէ զինքը։ Բնութեան սովորութիւնները սերտելը հիանալի բան է. բայց այդ սովորութեանց վերջնական մեկնաբանութիւնը իր միջոցներով փորձելը ծիծաղելի միայն կրնայ ըլլալ։ Մայրիկը իր պզտիկ աղջկան խաղալիկներ կուտայ. որոնցմով պզտիկը կ՚զբօսնու և ինքնիրենը հանճարեղ բաներ կ՚ընէ. պզտիկ տուն մը կը շինէ, հիւր կ՚ընդունի, ինքնիրենը պնակներ կը լուայ, փողոցէն բանջարավաճառ մը իբր թէ կը կանչէ, կը սակարկէ, կը բարկանայ, վերջապէս ինքզինքը կ՚զբօսեցնէ և մայրը կ՚ուրախանայ, վասնզի այդ խաղարկութիւններով պզտիկը պիտի մարզուի իրական կեանքի։ Նոյնպէս և գիտութիւնը ամբողջ խորհրդանշանումն է հոգեւորին. տիեզերքին բուն իմաստը հոգեւորն է, բայց բնութիւնը մեզ կը հայթայթէ բիւրաւոր և միլիառաւոր պատկերազարդ խաղալիկներ զորս սերտելով կը վարժուինք անանց օրինաց իմաստին։ Սակայն այն վայրկեանին, երբ պզտիկը, չփանալով, սկսի իր մօրը առտնին լուրջ աշխատութեանց արգելք ըլլալ և իր մանկական զբօսանքներն գերադասել տան բուն գործերէն, մայրիկը ստիպուած է խաղալիկները ձեռքէն առնել և պզտիկը պատժել։

Նիւթական տիեզերքը այն խաղալիկներու տուփն է, այն մանկապարտէզի Ֆրէօպէլեան դասարանն է ուր կը սորվինք անոնց օրինաց կիրառումը։ Գիտութիւնը չունի մէկ հատ իսկ յաւիտենական օրէնք — ոչ բնագիտութիւնը, ոչ աստեղագիտութիւնը, ոչ քիմիաբանութիւնը և ոչ իսկ մաթէմաթիքը ունին բացարձակ օրէնքներ։ Ինչպէս քիչ մը վերօք յիշեցինք, գիտական օրէնքներն հիմնուած են C. G. S. սիսթէմին վրայ կամ որևէ նմանօրինակ սիսթէմի վրայ, այսինքն անոնք կը պատգամեն յարաբերութիւններն սանթիմէթրին, կռամին և երկվայրկեանին. այսինքն հիմնուած են միջոցին, կշիռին և ժամանակին վրայ։ Եթէ բնագիտական օրէնքներն իրենց բացարձակ ու տիրական հանգամանքն Նիւթական տիեզերքէն ստանային, հարկ էր որ այդ օրինաց հիմունքը որոշ և յստակ իրականութիւններ ըլլային, մինչդեռ ոչ միայն անոնցմէ վերջինը՝ ժամանակը, անլուծելի և անչափելի խորհուրդ մ'է, այլ և միւս երկուքը բոլորովին անկշռելի և անվերլուծելի իրականութիւններ են։

Գիտութեան հեղինակութիւնը հիմնուած է ոչ թէ Նիւթական տիեզերքին մէջ գտնուած օրէնքներու անյեղլիութեան վրայ, այլ մարդկային մտքին օրէնքներէն ոմանց բացարձակութեան վրայ, և յաջորդ գլուխներուն մէջ պիտի տեսնենք թէ այդ օրէնքները իրենց կարգին կը սերին ու կը բղխին լուսոյ ծոցէն Ամենասուրբ Երրորդութեան։

* * *

Բայց մինք անցնինք տեսնելու թէ ինչպէս «ամենայն ինչ» Քրիստոսիւ եղեւ։

ԲՆԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆ

(ՆԻՒԹ ԵՒ ՄԻՋՈՑ)

Մարդկային մտքին և տիեզերքի էութեան հետ անմիջականօրէն չափուող գիտութիւնը բնազանցութիւնն (կամ էաբանութիւնն-ontology) է որ կը յաւակնի ըլլալ իմաստասիրութեան մեծ դուռը, միւս երկուքն ըլլալով հոգեբանութիւն և տրամաբանութիւն։ Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը իր կարգին որոշ յաւակնութիւններ ունի ամէն ինչ հասկ ուրեմն իր բովքէն անցնելու, սակայն տարակոյս չկայ թէ տիեզերքի տիրական իրականութիւնը մէկ կրնայ ըլլալ միայն, հետևաբար և այս երեք ութիւններն ալ միակ արմատ մ'ունին։

Ի՞նչ է ամենայնի իսկութիւնը և ի՛նչ կրնայ ըլլալ, ահա բնազանցութեան մեծ հարցը որ ի սկզբանէ անտի չարչրկած է ու կը չարչրկէ մարդկային միտքը։ Անշուշտ իրաց իսկութեան մերձեցում մը հնարաւոր է մեր մարդկային մտքին պատուհաններէն միայն, վասնզի դէպի իրերն մեր ունեցած բոլոր հայեացքներն այդ լուսամուտներէն միայն կրնան ըլլալ. սակայն այնքան կարևոր ճշմարտութիւն մ'է որ գրեթէ համարժէք է ըսելու թէ մեր մտքին և զգայարանաց կաղապարներն են որ կը դարբնեն արտաքին աշխարհը։ Քանթ, noumen-ը, այսինքն, իրն ըստ ինքեան, իրական բայց անմերձենալի կը հռչակէ, քանի որ մարդ միայն իրեն յատուկ զգայարանաց և մտաւոր կաղապարաց լուսամուտներէն դիտապարտուած է տեսնելու զայն։ Առաջին խորհուրդով այս համոզումը տրամաբանական պէտք էր թուել, սակայն աւելի խոր խորհելով, կը համոզուինք թէ այդպէս կոչեցեալ noumen-ը երեւակայութիւն մ'է կամ ենթադրութիւն մը և բնաւ իրաւունք չունինք իրականութիւն հագուեցնելու անոր վրան։ Գիտականօրէն մենք պարտինք նկատի առնել ինչ որ մեզ կ'ընծայուի միայն, ոչ աւելի և ոչ պակաս։ Այս տեսութիւնը որուն ախոյեան հան-

գիտացու William James, և որ կը կոչուի Pragmatism, շատ ուղիղ է և արդար։ Կարծեցեալ իրականութեանց իսկութիւնը հարցնելու տեղ իրականութեանց գործնական ու կիրառելի արժէքը նկատի կ'ունենայ միայն։ Իմաստասիրութեան պատմութեան մէջ Պէրքըլի նշանաւոր է արդէն այս ուղղութեամբ պարզած իր խոկատիպ վարդապետութիւններովը։ Իրականութեանց կիրառելի արժէքն (cash value) միայն նկատի ունենալն և noumen-ն ուրանալ ոչինչ կը պակսեցնեն տիեզերքին իսկութենէն, ընդհակառակն այս խորհելակերպը լիովին կը յայտնէ մեր գիտցած տիեզերքին իսկութիւնը, այսինքն իրականութեան ամբողջութիւնն. Իր միակ քննադատելի կողմն կրնայ ըլլալ սա թէ ուրիշ — ոչ գործնականապէս այլ ենթադրապէս երեւակայելի — տիեզերքի մը մասին յայտնութիւններ չըներ։ Այդպիսի ենթադրապէս երեւակայելի տիեզերքի մը մասին յայտնութիւններու պէտք չունինք. մեր որդեգրած ուղղութիւնը անմիջապէս պատրաստ է իր լոյսը ծագեցնելու, եթէ այդ ենթադրապէս երեւակայեալ տիեզերքն գիծ մ'ունենայ հասարակաց մերինին հետ. իսկ եթէ ոչինչ ունի հասարակաց, այս ուրեմն անխոկալի է մեզ համար. հետեւաբար և անգոյ և անխոկալի խրտուիլակ մը չկրնար զբաղեցնել զմեզ, ցորչափ իր գոյութեան ստուերն իսկ արդէն. մեր բնականոն մտային օրէնքներէն է որ ծնունդ կ'առնէ։

Սակայն և այնպէս nonmen-ին ուրացումն առջի վայրկենին դժուարութեան մը դիմաց կրնայ դնել զմեզ — եթէ մեր զգայարանաց ներկայացող իրերն ըստ ինքեան գոյութիւն չունին, ուրեմն մեր մտքե՞րն են որ կ'ստեղծեն արտաքին աշխարհն։ Այս դժուարութիւնը սխալ հասկացողութեան արդիւնք է. noumen-ը ուրանալն չնշանակեր իրերն ու անոնց գոյութիւնն ուրանալ, այլ յաւէտ կը նշանակէ անոնց յատկութիւններէն իբր իրականութիւն ընդունիլ բոլոր անոնք որ cash value կը ներկայացնեն, այսինքն որևէ ձեւով կ'ազդեն մեր զգայարանաց վրայ և մերժել այն անտեսանելի և անգոյ «ութիւն»ը, անունը, որով մեր մտքերն առ ի դիւրութիւն կ'անուանեն զանոնք։ Այսպէս երբ խնձոր մը յանկարծ կը ներկայացուի ինծի, միտքս իր կաղապարներովը չէ որ ստեղծեց խնձորը, վասնզի միտքս եթէ այդպիսի յատկութիւն մ'ունենար, պէտք էր ոչինչէն խնձոր մը

ստեղծէր, մինչ գիտենք թէ այդպիսի կարգութիւն մը չունի մեր միտքը։ Ապա ուրեմն խնձոր ըսուած իսկութիւնն է որ մեզ ներկայացաւ, պիտի առարկուի։ Ո՛չ. Ճէյմս, ինչպէս Պէրքըլի, շատ իրաւամբ և շատ գիտականօրէն կը պնդեն թէ խնձորի յատկութեանց համադրոյթը ներկայացաւ ինձ — կարմրութիւն, գնդաձև կաղապար, փայլ, որոշ ծանրութիւն, թթուաշայ համ. ահա բոլոր այս յատկութեանց համադրոյթն է որ մեզ ներկայացուեցաւ և մենք յատկութեանց այս group-ը յատկանշելու, նշանակելու համար ստեղծած ենք խնձոր բառը, առ ի դիւրութիւն. և վերջը մեր իսկ ստեղծած խնձոր բառին իսկութիւնը կը ջանանք գտնել։ Սակայն այս բոլոր յատկութիւններն ո՞ր հիմնական իսկութեան փակած են. ո՞րն է այն էութիւնը որ խնձորին պատկանող այս բոլոր յատկութիւններն իր վրայ կը կրէ, պիտի առարկուի։ Հոս պէտք է անողոք ըլլանք և անմիջապէս ըսենք թէ այդ տեսակ իսկութիւն չկայ և կան միայն այդ զանազան յատկութիւնները ի մի։ Եւ կանխելով, ըսենք նաև հոս թէ ինչ է մեր բնազանցական խորհելակերպին ուղղութիւնը, զոր պիտի պարզենք ներկայ համառօտ ուսումնասիրութեան ընթացքին, ապացուցանելու համար թէ «Ամենայն ինչ Քրիստոսի Եղեւ»։

Մենք կ'ըսենք թէ չկան իսկութիւններ — noumen — և ոչ միայն չկան այլ և ամէն անգամ որ զանոնք գոյ ենթադրենք սխալմամբ և ըստ այնմ ըսենք մեր հաշիւները, Մայր Բնութիւնը կ'զգացնէ մեզ մեր սխալները, վասնզի կ'առաջնորդուինք անել մը։ Նախ, անմիջապէս սա ըսենք թէ այդ տեսակ որևէ հիմնական իսկութիւն գտած չէ մարդկութիւնը ցարդ, ոչ իր դարաւոր գոյութեան ընթացքին և ոչ ալ իր արդիական գիտութեանց խորախորհուրդ պրպտումներուն մէջ. գտած չէ վերջնական ու հիմնական իսկութիւն, վասնզի չկայ անանկ բան և չկրնար ըլլալ։ Վերջնական ու հիմնական իսկութիւն պիտի նշանակէր բացարձակ բան մը. մինչ Արարիչը իր էութեամբն իսկ հակասութիւնն է այդ գաղափարին։ Սխալ են Ֆիխթէի և իր հետևորդներուն խորհուրդները, որով գրեթէ ըսել կ'ուզուի թէ միտքը կ'ստեղծէ ամէն ինչ — վասնզի փորձը ցոյց կու տայ հակառակը, և վասնզի հակաստուածաշնչական է այդ խորհուրդը։ Մարդկային միտքը ստեղծեց աշխարհը, չըսեր, Ս. Գիրքը, այլ

կ՚ըսէ Աստուած ստեղծեց երկինքն ու երկիրը։ Սխալ են նաեւ տեսութիւններն ամէն անոնց որք արտաքին աշխարհին ետին կը կարծեն տեսնել խոկութիւն մը, Նախանիւթ մը· վասնզի այդ ենթադրութիւնը ոչինչ կը բացատրէ և Նախանիւթին բացատրութիւնը այնքան անհնար է որքան չէ իր բաղադրութիւններունը։ Հակաստուածաշնչական է նաեւ այս խորհուրդը, վասնզի Ս. Գիրքը չըսեր թէ Աստուած սկզբնական Նախանիւթէ ստեղծեց երկինքն ու երկիրը, այլ ոչինչէ — չեղած բաները եղածներու պէս կը կանչէ կ՚ըսէ Գիրքը Աստուծոյ համար։ Հետեւաբար ըստ Ս. Գրոց. Ա.— Մարդկային միտքը չստեղծեր արտաքին աշխարհը, այլ Աստուած ստեղծած է, Բ.— Նախանիւթ մը չկայ որմէ ստեղծուած ըլլան իրերն, վասնզի Ս. Գիրքը որոշ կը սորվեցնէ թէ Աստուած ոչինչէն ստեղծեց երկինքն ու երկիրն, Գ.— Իրաց ստեղծագործութեան մասին ուրիշ ի՞նչ կը սորվեցնէ Ս. Գիրք։ Կը սորվեցնէ թէ Ամենասուրբ Երրորդութեան երեք անձերն ալ մեծ դեր ունեցած են ստեղծագործութեան մէջ — Աստուած ստեղծեց և ստեղծագործութեան ատեն Հոգին Սուրբ կը շրջէր ի վերայ ջուրց — Քրիստոս խորհրդակից էր, և ճարտարապետ երբ տիեզերաց հիմերը կը դրուէին և «Ամենայն ինչ Նովաւ եղեւ»։

Ապա ուրեմն Աստուածաշունչը կը սորվեցնէ թէ Ամենասուրբ Երրորդութիւնն ստեղծեց երկիրը և ոչ մէկ Նախանիւթէ ստեղծեց զայն։ Հետեւաբար, երբ իրերու վերջնական խոկութիւնը կը փնտռենք, եթէ Քրիստոնէական հաւատքով կ՚առաջնորդուինք. չենք կրնար իրերու ետին պտուած Նախանիւթ մը փնտռել, այլ պարտինք ամէն իրի մէջ փնտռել միայն Ամենասուրբ Երրորդութեան արարչական դրոշմը։ Մեր տեսութիւնը այն է թէ ամէն իր, Արարչին՝ այսինքն Ամենասուրբ Երրորդութեան՝ մէկ ստորոգելիքը կամ եղանակաւորումը կը պատկերացնէ. ոչ աւելի, ոչ պակաս։ Մեր խորհրդածութեանց ընթացքին պիտի տեսնենք թէ ամէն անգամ որ իրերուն մէջ Ամենասուրբ Երրորդութեան ստորոգելիքներէն, եղանակաւորումներէն կամ ցոլքերէն զատ, անկախ, ըստ ինքեան էութիւն մը ենթադրենք անկարելիութեան մը և հակասութեան մը առջեւ կը գտնենք ինքզինքնիս։ Այս հակասութիւնը մեծ ապացոյցն է

թէ այդ ճամբան սխալ է։

Արդ, տրամաբանօրէն երկու բան պէտք է, ապացուցանելու համար թէ իրաց էութեան մասին մեր պաշտպանած Քրիստոնէական մեկնաբանութիւնն կամ դրութիւնն ուղիղ է։ Առաջին, թէ արդարեւ բոլոր գոյութիւն ունեցող իրերն հայելիներն են Աստուածային Երրորդութեան ստորոգելիքներէն ոմանց եւ երկրորդ, թէ, այդ ստորոգելիքներուն ցոլացումէն զատ երբ իրերուն ետին խորհրդաւոր, ուրիշ հիմնական իսկութիւն մը կ՚ենթադրենք, փոսի մը մէջ կ՚իյնանք։ Ահա առաջադրութիւնը զոր կը ջանանք ապացուցանել։

Բնականաբար, կարելի չէ տիեզերքի բոլոր իրերն մէկիկ մէկիկ նկատի առնել եւ մեր փորձին ենթարկել։ Ոչ ալ կրնանք այդպիսի դիպուածական ընտրութիւններով գիտական գետնի վրայ քալել։ Իմաստասիրութիւնը որոշ եւ մեծ կաղապարներ ունի որք կը դիւրացնեն մեր խորհրդածութիւնները։ Իմաստասիրութեան ամէն ուսանողի համար պարզ է թէ մարդկային գիտակցութիւնը իր արտաքին եւ ներքին մարզերուն մէջ երկու մեծ բանապետներէ կալանաւորուած է, ինչպէս բացատրեցինք քիչ առաջ — անոնք են ժամանակ եւ միջոց։

Անկարելի է երեւակայել բան մը որ անկախ ըլլայ այս երկու բանապետներուն դրօշմէն կամ գծագրուի այլուր քան ի ծոցն այս երկուքին։ Այս երկուքը իրենց գոգին մէջ կը կրեն տիեզերքն համայն։ Մարդկային հասկացողութեան (verstandnis) բոլոր կաղապարները բացատրելու համար Քանթ առանց միջնորդութեան կը դիմէ, վասնզի բանականութեան բոլոր կաղապարներն միայն այս երկու դէմյանդիմանութիւններուն մէջէն ի յայտ կուգան։ Քանթ ատոնցմէ ժամանակը կ՚առնէ բացատրելու համար բանականութեան կաղապարները. կրնար նաեւ միջոցը առնել. այս երկուքը իրարու լրացուցիչ են, զիրար կը բացատրեն, կամ աւելի ճիշդը հասարակաց երրորդի մը ներկայացուցիչներն ըլլալով իրարու տեղ կրնան անցնիլ յաճախ։

Արդ, ի՞նչ է միջոցը. ի՞նչ է այս դէմյանդիմանութիւնը որուն մէջ կը գծագրուի ամէն բան։ Բնազանցագէտին հանելուկն է միջոցը իսկ նիւթապաշտին ամրոցը։ Ամէն ինչ որ միջոց կը գրաւէ իրականութիւն է եւ նիւթ, կ՚ըսէ նիւ-

թապաշտը։ Հետեւաբար նիւթապաշտը իր սրտէն իսկ փաշուանձար կ'ըլլայ երբ ըսենք թէ իր ամբողջը — միջոցը — միմիայն Ամենասուրբ Երրորդութեան ստորոգելեաց ընծայումն է եւ ուրիշ ոչինչ — բացարձակապէս ոչինչ։

Արդարեւ, ոչ մէկ իմաստասէր գոհացուցիչ բացատրութիւն մը տուած է միջոցի մասին — որչափ որ գիտենք — հակառակ անոր որ բոլորն ալ քաջ գիտեն թէ միջոցը յարաբերական իրականութիւն մ'է։ Երբ Progmatique վերլուծման մը ենթարկենք միջոցի գաղափարը պիտի տեսնենք թէ ան միայն կը յայտնուի բանականութեան կաղապարներուն եւ խորհուրդներուն (notion) իբր սպասաւոր։ Միջոցի գաղափարը, ըստ այսպիսի վերլուծման մը, կը ծառայէ նախ ձգելու միութեան, բազմութեան եւ ամբողջութեան գաղափարներն որ է, Քանթի առաջին դասաւորումը (category)։ Հետաքրքրական է գիտել թէ Քանթի այս առաջին կաղապարը արդէն իր արտաքին ձեւով Ամենասուրբ Երրորդութեան կաղապարն է — Միութիւն Բազմութիւն, Ամբողջութիւն — Երրեակ եւ մի Աստուած։ Միջոցը, որուն վրայ կը գծագրուին խոկալի իրերն, համատարած հայելին է բանականութեան օրինաց եւ ոչ այլ ինչ։ Այսպէս բացարձակ միութիւն անխոկալի է վասնզի որեւէ միութիւն ստորաբաժանելի է, հետեւաբար միութիւնն իսկ արդէն այս անխուսափելի կաղապարին ընծայումն է, ըստ ինքեան ըլլալով ամբողջութիւն, որ կազմուած է բազմաթիւ միութիւններէ։ Հետեւաբար անջրպետին մէջ գծուած իրերն, նախ եւ առաջ Երրորդութեան հիմնական կազմին անխուսափելիութիւնն կը ներկայացնեն։ Ոչ մէկ իր խոկալի է առանձինն, ամէն բան կը սահմանուի եւ կը դատաւորուի իր շուրջիններէն, իբր մաս ամբողջութեան մը։ Որ եւ է իրի մը «իր» անունը տալու համար պէտք է տեսնել անոր մէջ «Բազումք ի Մի» խորհուրդը։ Կարելի չէ այս խորհուրդէն անկախաբար որ եւ է իր երեւակայել։ Կարելի է ըսել նոյնիսկ թէ իրերուն իրակութիւնը միայն այս խորհուրդն է եւ ոչ այլինչ։ Երբ տարկուի թէ այդ «Բազում»ներէն իւրաքանչիւրին իրակութիւնը ինչ է, կը պատասխանենք թէ իւրաքանչիւրը առանձնապէս առնուած, ոչ այլ ինչ է, այլ դարձեալ, իր կարգին, ընծայումն «Բազում ի Մի» խորհուրդին, վասնզի որեւէ միութիւն յանջրպետին, ստորաբաժանելի է, տեսանելիօրէն թէ

երեւակայութեամբ։ Այն վայրկեանին որ կ'ստորաբաժնուի իր մը, կը դադրի այդ իրն ըլլալէ։ Իր մը իրականութիւն ըլլալու համար անհրաժեշտ է որ միջոց գրաւէ, և որովհետեւ ամենափոքրին միջոցն իսկ ստորաբաժանելի է, հետեւաբար իրաց անգանցանելի կաղապարն է «Բազում ի Մի» խորհուրդը։ Սակայն իրի, այսինքն միութեան գաղափարին թշնամին է անջրպետը իր հայելիով, կամ եթէ կ'ուզէք մարդկային միտքը իր կաղապարով։ Տիեզերք չեն կրնար ընդունիլ, վայրենի առանձնութիւնը սակայն իրի, այսինքն միութեան գաղափարին. անպատճառ ամէն ինչ բան մ'ըլլալու համար պէտք է ըլլայ group, ընտանիք. «Բազում ի Մի» Substance, այսինքն գոյացութիւն ըսուած բանին իսկութիւնն հետեւաբար ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ «Բազում ի Մի» խորհուրդը. ասիկա կ'ըսենք վայրկեան մը «Իր»ը մերկացած երեւակայելով իր բոլոր յատկութիւններէն և առնելով միայն այն հանգամանքը որ իր ինքնութիւնը կը սահմանէ։ Մնացեալ բոլոր «յատկութիւններն» ալ իրենց կարգին, այլապէս հայելիներն են Ամենասուրբ Երրորդութեան, բայց այժմ կարգը չէ անոնց մասին խօսելու։

Առնենք աթոռ մը իբր օրինակ։ Զանազան փայտի մասեր «Ի Մի» գալով կը շինեն աթոռը։ Այն վայրկենին երբ աթոռին ոտքերը կամ որեւէ մէկ ուրիշ մասը անկախութիւն հռչակէ, կը դադրի աթոռ ըլլալէ և կ'ըլլայ փայտի կտոր։ Հետեւաբար աթոռին գոյութիւնն ու իսկութիւնն զանազան մասերուն «Ի Մի» ըլլալէն կախում ունի որոշապէս։ Փայտի կտորը, այսինքն աթոռին ոտքը, իր կարգին, կը դադրի փայտի կտոր ըլլալէ երբ իր յօրինիչ զանազան մասնիկներն դադրին «Ի Մի» ըլլալէ և ամէնքն ալ բաժնուին և անկախ ըլլան։ Փայտի կտորը կ'ըլլայ այն ատեն փայտի փոշի։ Փայտի փոշիին իւրաքանչիւր molecule-ին բաղկացուցիչ տարրերն ալ երբ անկախութիւն հռչակեն, փայտի փոշին կը ցնդի և կը վերածուի այլազան տարրերու, որոնք իրարմէ բոլորովին տարբեր երեւոյթով բաներ են։ Սակայն պիտի առարկուի, ասոնք ալ վերջապէս իրենց կարգին, ամենայն հաւանականութեամբ հասարակաց նախանիւթէ մը շինուած են — և ահա հարցը կը վերածուի քիմիաբանական նուրբ վերլուծման մը։ Տարիներ առաջ

Lavoisier-ի տարրերը վերջնական և անվերլուծելի իսկութիւններ կը նկատուէին. բայց անոնք եթէ իսկապէս այդպէս ըլլային, իւրաքանչիւրը Աստուածային ու բացարձակ խորհուրդ մը պիտի ըլլար, ինչ որ անընդունելի է: Վերջապէս տարրերու ընթացքին ելեկտրական տարրաբանութիւնը եկաւ ցոյց տալ թէ այդ տարրերն ալ «Բազումք ի Մի» խորհուրդէն է որ կ'ստանան իրենց իրականութեան դրոշմը: Մէկ խորանարդ սանդիմէթրի մէջ 30—40 եօթիլիոն մասնիկ կը յայտնէ գիտութիւնը: Եւ իւրաքանչիւր մասնիկը (molecule) կազմող հիւլէն (atom) կը բանայ մեր առջեւ իբր նոր տիեզերք մը, նոր իմն արեգակնային դրութիւն: Հիւլէն կը նկատէ նոր քիմիաբանութիւնը դրական ելեկտրականութեամբ օժտեալ կորիզէ մը և շուրջը շրջող electron-ներէ (ժխտական ելեկտրական մասնիկներ) բաղկացեալ դրութիւն մը. հիւլէներէն կազմուած տարրին ֆիզիքական և քիմիական յատկութիւններն կախում ունին կ'ըսէ քիմիաբանութիւնը կորիզին և շուրջի էլէքտրոններուն թիւէն և յարաբերութենէն: Եթէ հնար ըլլայ այդ electron-ներն դուրս հանել իրենց կորիզին ձգողական ուժին (ըսենք) սահմանէն, հիւլէին իսկութիւնը կը փոխուի, կը խանգարուի և ոսկին կը փոխուի կապարի, կապարը ոսկիի, թերեւս: Անգամ մը որ հիւլէին ներքին կազմին թափանցեցին գիտունները, արուեստականօրէն ոսկի կարելի է պատրաստել ըսուեցաւ: Ապա ուրեմն այն 90 — 92 տարրերն որոնք խորհրդաւոր և անվերլուծելի իսկութիւններ էին, այժմ յայտնուած են իբր ելեկտրական մասնիկներու համեմատական բաշխմանց այլազան ընծայումներ, այսինքն «Բազումք ի Մի» խորհուրդին կիրառումը միայն իրարմէ զանազանելի իսկութիւններ: Պէտք է միշտ աչքի առջեւ ունենալ սա խորհուրդը թէ ամէն անգամ որ «իր»ի մը իսկութեան ի խնդիր, կը ցուցնենք այդ «իր»ին բաղկացուցիչ տարրերն, կը տեսնենք թէ այս վերջիններն բոլորովին այլասեռ բաներ են մեր սկզբնական «իր»էն, իրենց ֆիզիքական և քիմիական յատկութիւններովը, և երբեք չեն կրնար բացատրիչ նկատուիլ մեր սկզբնական «իր»ին իսկութեան, որ կ'երեւի իր իսկութիւնը կ'ստանայ այդ բաղկացուցիչ «բազում» տարրերը «ի մի» գալէն միայն: Այսպէս ջրածինի պէս կազային մարմին մը ի՞նչպէս կրնայ բացատ-

ըլլ մեզ ծանօթ փայտի կտորը, երբ անհունապէս տարբեր յատկանիշեր կը ներկայացնեն իւրաքանչիւրը։ Կը շեշտենք թէ իսկութեան ի խնդիր մեր արշաւին ամէն մէկ քայլին մէջ կիրառելու կը տեսնենք միակ խորհուրդ մը «Բազումք ի Մի» որ կը թուի ըլլալ իսկութեանց վերլուծման ատեն տիրապետող միակ խորհուրդը։ Մնացեալները պատահակա՞ն պիտի կոչենք ուրեմն, պէտք առարկել։ Ոչ՛ որ դէպի պարզութիւն, դէպի միութիւն բաւական քայլեր առինք. անտահման այլազանութիւն ներկայացնող նիւթական աշխարհը կազմող տարրերու թիւը բերինք 90—92-ի պէս սահմանափակ թիւի մը իջեցուցինք եւ հուսկ ուրեմն եկանք մէկ բառի մը առջեւ կանգ առինք — ելեկտրականութիւն։ Բայց քիչ մ'ալ շարունակելով մեր վերլուծումը տեսնենք թէ ուր կը հասնինք։ Գիտութիւնը կ'ընդունի թէ նիւլէին կորիզը իր կարգին աշխարհ մ'է, որ ունի իրեն որոշ «կորիզ»ը, օժտեալ դրական ելեկտրականութեամբ եւ որ իր կարգին շրջապատեալ է ժխտական ելեկտրականութեան մասնիկներէ (electron)ներէ։ Գիտութիւնը այդ կորիզին կորիզը կը կոչէ Proton, եւ կը բացատրէ թէ մեծ կորիզը դրական ելեկտրականութեամբ օժտեալ նկատուելուն պատճառն պարզապէս proton-ին եւ շուրջի electron-ներու յարաբերութիւնէն գոյացած եւ դրական ելեկտրականութեան ի նպաստ եղած կշիռն է։ Ապա ուրեմն սա յայտնի կ'երեւի թէ իրաց բոլոր վիճակները, վերլուծումները, բաղադրութիւնքն ամբողջապէս կախում ունին հիւլէին կորիզին մէջի ելեկտրական դրութեան համեմատական վիճակէն, այսինքն proton-ին շուրջ յածող electron-ներուն թիւէն։

Բայց ի՞նչ է նիւթը, գիտութեան այսքան նորագոյն քննութիւններուն ի՞նչ կը յայտնեն։ Ի՞նչ է proton-ը, արդեօք ա՞ն ալ աշխարհ մ'է։ Նիւթը միայն ելեկտրականութի՞ւն է։ Ելեկտրական տարրաբանութիւնը այն եզրակացութեան հասած է թէ proton-ը զանգուած ունի (mass), բացի իր ելեկտրական charge-էն. գտած է բազմաթիւ տարրեր որոնք ունին isotopes-ներ, այսինքն գրեթէ հանգունակ ինքնութիւններ, որոնց հիւլէներուն եւ կորիզներուն ելեկտրական charge-ը իրարու հաւասար է, եւ սակայն proton-ին mass-ը տարբեր է. այսպիսի isotopes-ներ, բոլորովին նմանօրինակ յատկութիւններ կը ցուցնեն. բացի մի քանի որոշ յատկու-

թիւններէ, որոնք կ՚ապացուցանեն թէ իւրաքանչիւրին proton-ին mass-ը տարբեր է։ Սակայն ի՞նչ պէտք է հասկնալ mass ըսելով. ատիկա նիւթ բառին մէկ ձեւն է։ Ցամենայն դէպս, վերլուծումներն և վիճաբանութիւններն ուր որ ալ յանգին, մենք պարտաւոր ենք այլեւս թողուլ գիտութեան սահմանն և դառնալ կրկին իմաստասիրական տեսակէտին և նիւթապաշտին հարցնել երկու բան։ Կամ ընդունէ որ proton-ը զանգուած ունի, կամ ընդունէ որ proton-ին ալ զանգուած կարծուածը ելեքտրական զօրութեանց արգասիք մ՚է։ Երկու պարագայէն որն որ ալ ընտրէ նիւթապաշտը ստիպուած է ընդունիլ թէ որքան ալ խոր յառաջ տանինք մեր վերլուծումն իսկութեան ի խնդիր, այնքան մեր դիմաց կը գծագրուի «Բազումք ի Մի» խորհուրդը եւ ոչ այլ ինչ։ Այսպէս, եթէ proton-ը զանգուած մ՚է, ապա ուրեմն ստորաբաժանելի է, հետեւաբար իր իսկութիւնը կ՚ստանայ «Բազումք ի Մի» խորհուրդէն։ Իսկ եթէ նիւթը ոչ այլ ինչ է բայց եթէ ելեքտրականութիւն, կը հարցնենք ի՞նչ է ելեքտրականութիւնը։ Պիտի պատասխանուի, ի՛նչ որ ալ ըլլայ ելեքտրականութեան խորհրդաւոր իսկութեան բացատրութիւնը, սա յայտնի է թէ ոյժ մըն է, կամ մենք կը տեսնենք միայն իբր ոյժ անոր յայտնութիւնները։ Արդ, ի՞նչ է ոյժը։ Ոյժը այն է որ շարժում յառաջ կը բերէ կամ շարժում կը կասեցնէ։ Ի՞նչ է շարժումը — միջոց կտրել։ Ի՞նչ է միջոցը — «Բազումք ի Մի»։

* * *

Ի՞նչ կարելի է եզրակացնել ուրեմն մեր այս խորհրդածութիւններէն։ — Միայն սա, թէ այս տիեզերքը մեզ կը հասկցնէ թէ մեր կողմէ ինչ խորհրդաւոր իսկութիւններ ալ երեւակայենք, ինք մէկ բան մը ունի միշտ գծագրելիք մեր մտաւոր աչքին առջեւ, որ է, Ամենասուրբ Երրորդութեան, այսինքն ամենայնի Արարչին պատկերը և ոչ այլ ինչ։ Նիւթական աշխարհն և մարդկային զգայարաններն ու միտքն արդէն այնպիսի յօրինուածք մ՚ունին որ իսկական իսկութիւն մը պարզապէս անկարելի է երեւակայել։ Ամէն բան մեր զգայարաններէն է որ իր գոյութիւնն ու յատկութիւններն պիտի ստանայ, հետեւաբար իսկութիւն տիտղոսը

չենք կրնար տալ որեւէ բանի, ոչ ալ կրնանք երեւակայել իսկութիւն, առանց յատկութեանց։ Հետեւաբար մարդկային միտքը կ'արգիլէ զմեզ իսկութիւն ըսուած բանը խոկալէ նոյնիսկ։ Իսկութիւն ըսուած բանը միայն բառական ենթադրութիւն մ'է։ Իսկ բոլոր ըներեւոյթներու cashvalue-ն «Բազումք ի Մի» խորհուրդն է։

Միջոց ըսուածը հետեւաբար «Բազումք ի Մի» խորհուրդին դէմյանդիմանութիւնն է եւ երբ նիւթապաշտը կ'ըսէ թէ նիւթական եւ իրական են այն բոլոր բաները որ միջոց կը գրաւեն, պարզապէս ըսել կ'ուզէ — Իրական են այն բոլոր բաները որք Ամենասուրբ Երրորդութեան պատկերը կը ներկայացնեն։

Հոս չենք ուզեր աւելի խորացնել վերլուծումը եւ ըսել թէ մարդկային միտքն է որ օժտուած է իրեն «Բազումք ի Մի» ձեւին տակ տեսնելու կարողութեամբ եւ թէ հոգեբանօրէն ինչպէս կ'ընէ ատիկա եւ այլն։ Կ'ուզենք այժմ ապացուցանել մեր առաջադրութեան երկրորդ մասը։ Ցարդ տեսանք թէ միջոցը միմիայն ընծայումն է «Բազումք ի Մի» խորհուրդին. այժմ պիտի տեսնենք թէ երբ միջոցը իր այս հանգամանքէն հանելով իբր իրականութիւն ընդունինք անհեթեթութեան առջեւ կը գտնուինք։

Դասական օրինակներն Ելէական դպրոցին վաղեմի իմաստասէրներուն, Զենոնի եւ Պարմենիտեսի օրինակներն են։ Աքիլլէսի եւ կրիային օրինակը, Թռչող նետին օրինակը ամէնուն ծանօթ են։ Այս իմաստասէրները պարզապէս կ'ստիպուէին ուրանալ ամէն ինչ որ շարժում է. մարդ տեղէն չկրնար երերալ կ'ըսեն, վասնզի որքան որ միջոց կտրէ, նախ պէտք է անոր կէսը կտրէ, բայց անկէ առաջ կէսին կէսը եւ այսպէս յաւիտենապէս։ Պէռկսոն կը կարծէ մատնանշած ըլլալ սխալը, յայտնելով թէ շարժումը acte մըն է եւ acte մը չբաժնուիր կէսերու։ Իրաւունք ունի, սակայն վաղեմի իմաստուններ(ը) շարժումը չէին ընդունիր, պատրանք մը կը նկատեին զայն. անոնց հետ վիճած ժամանակ, պէտք է աւելի որոշ խօսինք եւ ըսենք թէ միջոցը, զոր դուք կ'ստորաբաժնէք յանհունս, ըստ ինքեան իր մը չէ այլ խորհուրդ է սոսկ։

Բաւական նուրբ խորհողութիւն կ'ուզէ տեսնելու համար սխալը վաղեմի իմաստասէրներուն, որոնց հանելուկները

ցայսօր կը չարչրկին իմաստասէրներուն մտքերը։ Մենք ըսինք թէ միջոց ըսուած բանին pragmatique համարժէքն է «Բազումք ի Մի» խորհուրդը. և ահա սխալը հոն է որ իմաստասէրները կը կիսեն խորհուրդ մը, մինչ խորհուրդ մը չի կիսուիր։ Բնութեան մէջ կան արդարև հետևորութեանց կէսեր, կէսերու կէսէր, քառորդներու քառորդներ ևայլն, և անոնց կիրառումն զանազան pragmatique ելքեր ունին. որք կը բացատրուին Ամենասուրբ Երրորդութեան ստորոգելիքներով. բայց անհուն ստորաբաժանումը որևէ pragmatique ելք չունենալուն համար բնութիւնը արգիլած է որոշ սահմանէ մը անդին և մենք չենք կրնար ոչ աչքով, ոչ մտածելով տեսնել մէկ միլիմէթրի մը մէկ միլիոներորդ մասը։ Բնութիւնը հոդ կը փակէ իր դռները մեր առջև կարծես ըսել ուզելով թէ ինչ որ ես կ՚ուզեմ ձեզի հասկցնել միջոցով, այդ սահմաններէն անդին կայ, պէտք չունիք իմ սահմաններէս անդին անցնիլ, սխալանքի անդունդը կ՚իյնաք։ Ես ձեզի կը բացատրեմ չափի, քանակի, դիրքի, դաշնակութեան, ի մի բան օրէնքի խորհուրդը, որ կատարելապէս կը մատուցուի ձեզ, ձեր աչքով տեսած իրականութեան մէջ։ Նոյնպէս նաև անհունօրէն մեծը շատ pragmatique արժէք չունենալուն համար բնութիւնը զայն փակած է մեր առջև. ի զուր պիտի երազէինք թռչիլ վե՛ր, վե՛ր անհունօրէն վեր։

Անհունօրէն փոքրն և անհունօրէն մեծն, հետևաբար կան միայն մեր մտքերուն մէջ իբր խորհուրդ և միայն մէկ կարևոր pragmatique արժէք կը ներկայացնեն, որուն համար նախախնամութիւնը դրած է զանոնք մեր մտքերուն մէջ։ Այդ pragmatique արժէքը բացատրելէ առաջ անմիջապէս ըսենք որ անոնք խորհուրդ ըլլալով չեն կիսուիր, ինչպէս սխալմամբ ենթադրած են Ելէական իմաստուններն, միջոց կոչուած pragmatique խորհուրդը շփոթելով իսկութեան հետ։

Անհունօրէն փոքրին խորհուրդը ինչպէս տեսանք, կ՚սպասաւորէ միութեան գաղափարին փշրումին և «Բազումք ի Մի» խորհուրդին յաղթութեան։ Իր միակ դերը կը թուի այդ ըլլալ։ Եթէ իր այս pragmatiqe պաշտօնէն հանելով անհունօրէն փոքրը, իրականութեան մը վերածենք զայն, այն ատեն Ելէական իմաստուններուն տեսութիւնը ճիշտ պիտի

էր ըլլար և չարժուիլ պէտք չէր գոյութիւն ունենար. մինչ իրականութիւնը կուգայ հակառակը փաստելու ։ Այս արդէն իսկ կ'ապացուցանէ թէ անհունօրէն փոքրը խորհուրդ մ'է միայն ։

* * *

Մեր այս բոլոր խորհրդածութիւններէն կը հետեւցուի ուրեմն թէ իբր իսկութիւն բնութիւնը հաստատապէս մը- տադրած է մեզ մատուցանել միայն «Բազումք ի Մի» խոր- հուրդը, որ կաղապարն է «Ամենասուրբ Երրորդութեան» ։ Բանած իրդ կը փշրի կարծես ըսել ուզելով ես ես չեմ. Աստուած է իմ մէջս, Անոր խորհուրդն է ցուցադրածս, չե՞ս տեսներ ։ Եթէ կը կարծես թէ ես կամ և զիս կը փնտռես, անհա փլայ, լուծուեցայ, գտիր զիս, եթէ կրնաս, զիս կազ- մողները բնաւ կապ չունին իմ իսկութեանս հետ. իմ իս- կութիւնս խորհուրդ է. և այդ խորհուրդն է Բազումք ի Մի ։ Որեւէ իր, իր ըլլալու համար, իր ստեղծիչին կաղապարը կ'զգենու միայն իբր ցուցիչ, և նշանակ իր գոյութեան և բացատրութիւն իր իսկութեան ։

Նիւթ ըսուած բանին իսկութիւնը հետեւաբար ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ «Եղիցի»ն Աստուծոյ, բերնին մէջ. Աստու- ծոյ կամքը, հրամանը, էութիւնն է ամէն ինչի ։ Իսկ գոյու- թեանց (substance) կիրառեալ արժէքը ի յայտ կուգայ ծպտեալ պատկերներուն «Բազումք ի Մի» խորհուրդին, որուն ճարտարապետն է Քրիստոս, և իրագործողն է Հոգին Սուրբ Աստուած ։

Երբ շէնք մը կը շինուի, կայ նախ Տէրը, որ առաջադ- րողն ու սեպհականատէրն է շինութեան, կայ ճարտարա- պետը որ սեպհականատիրոջ ըղձանքը գեղեցկօրէն կը պատ- կերացնէ, և կայ յանձնառուն (entrepreneur) որ պատկերը կ'իրականացնէ ։

Փրկագործութեան Սուրբ Խորհուրդին մէջ ամենէն աւելի գեղեցկօրէն կը պարզուի Աստուածութեան երեք ան- ձանց այս սրբազան գործակցութիւնը ։ Մեղապարտ, վը- տարեալ մարդկութիւնը վերստին Աստուածութեան Սուրբ Խորհուրդին վրայ պատուաստելու մասին, Հայր Աստուած Իր երկրպագելի սէրը կը բորբառի Իր էակից Որդւոյն ։ Մարդ-

կութեան հանդէպ Հայր Աստուծոյ զգացած անխուզարկելի սիրոյն պատկերը պէտք է գծուի։ Քրիստոս, որուն համար Գիրքը կ'ըսէ թէ ստեղծագործութեան ատեն ճարտարապետ էր տիեզերքին, դարձեալ իր նոյն պաշտօնը կիրարկելով, կուգայ երկիր և Հօրը սէրը կը գծէ Գողգոթայի վրայ բաղկատարած, և կը մեկնի երկինք։ Որմէ վերջ, Հոգին Սուրբ Աստուած իջնելով երկիր Պէնտէկոստէի օրը, կը գործէ — մինչև այսօր կը գործէ և պիտի գործէ ցկատարած աշխարհի — պատրաստելով բուն շէնքը — Եկեղեցին — Քրիստոսի Հարսը, որ աշխարհի վախճանին, լրանալով պիտի ընծայուի Հայր Աստուծոյ, ամենայնի սեպհականատիրոջ։

Հոգին Սուրբ Աստուած, Հօրն ու Որդւոյն սէրը փրկութեան իբր օրինակ ու տիպար աչքի առջև ունենալով, ինչպէս յանձնառուն՝ ճարտարապետին յատակագիծը, անով կը պատրաստէ, դէպի այն կը դաստիարակէ, կը լրացնէ հաւատացեալ հոգիները, զանոնք Իր Աստուածային անմեղութեան աղաւնեկան թևերուն վրայ բարձրացնելով այնպիսի բարի, սուրբ բարձունքներ, ուրկէ միայն կարելի կ'ըլլայ խօսել, ըմբռնել Գողգոթայի հոգին. հաւատալ ու երկրպագել անոր։

Սրբազան այս գործակցութիւնը, որուն մէջ Աստուածութեան երեք անձանց ալ վիճակուած են քան զմիմեանս կարևոր և անզանցառելի դերեր, լրիւ կը պատկերէ անոնց միասնական և անբաժանելի դրոշմը նիւթական և բարոյական բոլոր գոյակներուն վրայ։

Գոյացութեանց իսկութիւնը անխուզարկելի է, ինչպէս են Հայր Աստուծոյ կամքին ակերն. Անոր էութեան կատարեալ ցոլքն ու պատկերը եղող Աստուածորդւոյն կրնանք միայն նայիլ։ Հօրը առջև սպասարկող սերովբէներն անգամ իրենց դէմքը կը ծածկեն, չտեսնելու համար այն անխոկալի բարութեան դէմքը, զոր Որդին միայն տեսած ըլլալով, կատարելապէս կը պատկերացնէ։ Այսպէս, գոյացութեան իսկութիւնը որքան ալ փնտռեն գիտունները չպիտի գտնեն, վասնզի ինչպէս հոգևոր աշխարհին մէջ Հայր Աստուած համայած է «Դիմա Լուսարուք», նոյնպէս նիւթական աշխարհին մէջ կը հրամայէ — Ձեր փնտռած խուսափուկ իսկութիւնը փնտռելու տեղ, անոր կիրառեալ արժէքը սորվեցէք, ուր լրիւ կը պատկերանայ Ամենասուրբ Երրորդու-

թեան իմաստը — «Բազումք ի Մի» — Սէր։

«Բազումք ի Մի» մեծ և Աստուածային խորհուրդին ճարտարապետն է Քրիստոս ու Գողգոթայի նախօրեակին կ՚աղօթէր սուրբ երկունքով «Որպէսզի ամէնն ալ մէկ ըլլան, ինչպէս Դուն, ո՛վ Հայր, իմ մէջս, ու ես Քու մէջդ, որպէս զի անոնք ալ Մեր մէջ մէկ ըլլան։ (Յովհ. ԺԷ. 21)։

Անկեղծ բնագէտ մը կամ քիմիաբան մը, մանրադէտերն կամ reactif-ներն ի ձեռին, իր խուզարկութիւններէն պարտասած, ի վերջոյ իր գլուխը պարտի վեր առնել ու խոստովանիլ թէ նիւթ ըսուած բանին իսկութիւնը անխորաչափելի է և ինչ խորքեր որ ալ իջնենք կ՚երևի հոն միայն «Բազումք ի Մի» խորհուրդը — պատկեր Արարչին...։

ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(ԿԵԱՆՔ)

(Substance) Գոյացութիւն ըսուած բանին իսկութիւնը փնտռած ատեններս դիտեցինք որ, որքան ալ մանրակրկիտ կերպով յառաջ տանինք մեր քննութիւնը, միշտ մեր առջև կը գծագրուի «Բազումք ի Մի» կոչուած խորհուրդը։ Իրականութիւն է այն բանը որ ընծայումն է այդ խորհուրդին։

Կենսաբանական մեր խորհրդածութեանց մէջ պիտի տեսնենք թէ նոյն խորհուրդը դարձեալ կը տիրէ միահեծան։ Իրականութիւն կը կոչուի, ըսինք, «Բազումք ի Մի» խորհուրդին ընծայումն — իսկ «Կեանք» կը կոչուի «Բազումք ի Մի» խորհուրդը ստեղծող գործունէութիւնը : Բացարձակապէս մեկուսացած իր մը մեռած է. «Մի»ն մահն է, «Բազումք ի Մի» ըլլալու գործողութիւնը կեանք է։

Թուաբանութեան մէջ չկայ մէկ — պարզ ենթադրութիւն է ան. երկրաչափութեան մէջ չկայ կէտ — ենթադրութիւն է ան. բնագիտութեան մէջ չկայ ատոմական մասնիկ — զի անխոկալի է, ուստի ենթադրութիւն է ան — կենսաբանութեան մէջ չկայ մեկուսացում — մահ է ան։ Ամբողջ տիեզերքը կը պոռայ ընդդէմ «Մէկ»ին, և ի նպաստ «Բազումք ի Մի» խորհուրդին, որ Արարչին էութեան պատկերն ու բացատրութիւնն է։

Ի՞նչ են կեանք ունեցող բանի մը յատկանիշերն — Շարժում, սննդառութիւն, աճում, սերնդագործում։ Այս վերջինը կրնանք մէկդի դնել պահ մը, վասնզի բարձր ըստնաւորներու մէջ կրնայ չիրականանալ, և ստորին դասակարգերուն մէջ ալ արգիլուիլ։ Բայց էակը կ'ապրի կ'ըսենք, երբ առաջին երեքը կ'ընէ — կը շարժի, կը սնանի և կ'աճի։ Կենդանին երեք գլխաւոր բնախօսական գործողութիւններ կը կատարէ, metabolism, anabolism և katabolism։ Առաջինով իրմէ բոլորովին տարբեր նիւթեր կ'իւրացնէ, երկրորդով այդ նիւթերը իր իսկութեան կը վերածէ և եր-

բորգով այդ խոկութիւնը կը տարբաղադրէ, ոյժ և շարժում ստեղծելու համար, այս վերջիններն գործածելու համար առաջին երկուքին. կենդանի էակը հետեւաբար աշխատանոց մ'է, որով բազում տարրեր կուգան ի մի ըլլալ և ըսպասաւորել մէկ սկզբունքի մը — էակին. Բազում նիւթեր թթուածին, ազոտ, նշայ, աղ, իւղ, շաքար եւայլն, դուրսէն պէտք է ստացուին և մէկ աշխատանոցի մը մէջ լուծուին և մէկ սկզբունքի սպասաւորեն.

Կեանք պարունակող հիւսուածը protoplasm կոչուած նախահիւթն է, որուն գլխաւոր պարունակութիւնն է proteid-ը — այսինքն բաղադրութիւն մը մեզ ծանօթ սովորական տարրերուն. Կեանքը միշտ protoplasm-ով ի յայտ կուգայ թէ բուսական և թէ կենդանական աշխարհին մէջ. Քիմիաբանները և կենսաբանները շատ ջանք թափած են կեանք ըսուած «ուրուական»ը բռնելու հիւլէներուն մէջ, սակայն միշտ անհնար եղած է. գլխաւոր դժուարութիւնը հոն է որ երբ proteid-ը իր բաղկացուցիչ տարրերուն վերածուի, իւրաքանչիւրը կը դադրի կեանք ներկայացնելէ, և կ'ըլլայ հասարակ տարր մը. Ներկայիս քիմիաբանութիւնը չէ կրցած proteid-ին ճշգրիտ հիւլէական կազմը հասկնալ, թէեւ որոշ են գտնուող տարրերն. այս պատճառաւ իսկ արդէն կարելի եղած չէ որեւէ արուեստական միջոցաւ կեանք ստեղծել.

Ինչպէս անկենդան նիւթի խոկութեան ի խնդիր մեր որոնումներն որքան ալ յառաջ տանինք, «Բազումք ի Մի» խորհուրդը միայն պիտի գծագրէ բնութիւնը մեր առջեւ, նմանապէս և «կեանք» կոչուած խորհրդաւոր խոկութիւն մը երբ ենթադրենք, բնութիւնը պիտի վիժեցնէ մեր ջանքերն վասնզի չկայ այդ տեսակ խոկութիւն. Երբ հարկ եղածէն աւելի յառաջ տանինք մեր խուզարկութիւնը, վարագոյրը կը գոցէ մայր բնութիւնն մեր առջեւ և կ'ստիպէ զմեզ միայն ընդունիլ թէ «կեանք» կը նշանակէ հաղորդութիւն միայն, այսինքն բազում բաներու միմեանց հետ հաղորդ ըլլալն կամ «Բազմաց ի Մի» ըլլալն.

Երբ ոտքը դադրի ի մի ըլլալէ ամբողջ մարմնոյն հետ, կը գօսանայ և հուսկ ուրեմն կը մեռնի. Մարմինը կեանք ունի կը նշանակէ — իր բազում անդամներն ի մի են, ոչ միայն ֆիզիքական մերձաւորութեամբ այլ մի են իրենց

գործունէութեան մէջ։ Արիւնը կեանքին հոմանիշը եղած է և սիրտը ամենէն կենսական գործարանն է, վասնզի արիւնը կը դրկէ և մարմնոյն բոլոր մասերն իրարու հաղորդ կը պահէ, ի մի կը պահէ։ Անմիջապէս որ արիւնը ցամքի, կամ նուաղի, մարմնոյն զանազան մասերն կը դադրին ի մի ըլլալէ և էակը կը մեռնի։ Մահուընէն վերջ ալ մարմնական հիւսուածոց զանազան մասերն դեռ իրենք իրենց մէջ կենդանի են կենսաբանական (բջջային) զանազան գործունէութեանց տեսակէտէն; սակայն և այնպէս քանի որ մեծ էակին զանազան մասերն դադրեցան ի մի ըլլալէ, մեծ էակը մեռաւ։ Կեանք, հետեւապէս, կը նշանակէ «Բազումք ի Մի»։ Անկենդան քարին և կենդանի բոյսին տարբերութիւնը այն է որ առաջինը «Բազումք ի Մի» խորհուրդը կը պատկերացնէ միայն, մինչ երկրորդը կ'ապրի այդ սկզբունքը և իր մէջ ունի զօրութիւն մը բազում հանքային տարրեր դուրսէն առնելու և ի մի ընելու իր մէջ — ան ոչ միայն կը պատկերացնէ այդ խորհուրդը, այլ տեւականապէս կը գործադրէ այդ խորհուրդը մինչեւ իր մահը։

Ի զուր կենսաբաններ և քիմիաբաններ պիտի ճգնին բանել այդ «իսկութիւն»ը, կեանքը։ Անիկա ոչ ուժ մ'է, ոչ հոգի, ոչ ելեքտրականութիւն, «խորհուրդ» է ան և չբանուիր և իր իսկութեան մասին տրուելիք միակ բացատրութիւնն է, «Արարչին պատկերն է ան»։

Ամբողջ տիեզերքը «հաղորդութիւն» կը գոչէ։ Արարածներն համօրէն ապրիլ կ'ուզեն, այսինքն հաղորդ ըլլալ, այլոց հետ «ի Մի» ըլլալ։ Կենդանին խոտը կը ճարակի, ջուրը կը խմէ, օդը կը ծծէ և այդ բազում տարրերն կ'իւրացնէ, «ի Մի» կ'ընէ. ջիղը մկանին, մկանը ոսկորին, ոսկորը ամբողջին կ'սպասաւորեն, բոլորն ի մի և ահա կեանք։

Ինչո՞ւ ջուրը այսքան կենսական է. վասնզի տարրերց միջեւ հաղորդութիւն ստեղծողն է. առանց ջուրի չկայ հաղորդութիւն, չկայ ուրեմն նաեւ կեանք։ Բոյսին արմատները կրնան գրկել արգաւանդ հողը, լեցուն պիտանի տարրերով, սակայն ջուր պէտք է որ այդ պիտանի տարրերն լուծուին և osmose-ով անցնին արմատներուն պատերէն, կարենալ ծծուելու համար։ Ջուրը կեանք կը բերէ, այսինքն հաղորդութիւն. «Բազումք ի Մի» ընելու հնարաւորութիւնը կը բերէ ջուրը։

կենդանի բջիջը, հետեւաբար, այն ամենափոքրիկ գործարանն է որ իր մէջ ունի կարողութիւնը իր շրջապատին հետ հաղորդութիւն հաստատելու, ազդելու և ազդուելու, իւրացնելու և բազում իրեր իր մէջը ի մի ընելու։

կենդանի բջիջ համանիշ է հետեւաբար «հաղորդ եղող բջիջ»ի, հաղորդութիւն բազում իրաց հետ, զանոնք ի մի ընելու համար։ Այսպէս, երբ եգիպտացի Փարաւոնի մը գամբանէն հազարաւոր տարուան եգիպտացորենի հատիկ մը կը գտնուի և կը տնկուի թէ տակաւին կեանք ունի ան իր մէջ, կը նշանակէ թէ տակաւին միջավայրին հաղորդ ըլլալու, նիւթեր ծնելու, իւրացնելու և աճելու կարողութիւնն ունի։ կենդանի հունտը հետեւաբար գործատուն մ'է «Բա-ի Մի» խորհուրդին իրականացման։

Նիւթական տիեզերքի իսկութիւնն և կենդանի իրաց յատուկ «կեանք» ըսուած բանին գաղտնիքն փնտռած ատեննիս, ահա այսպէս մայր բնութիւնն զմեզ պատրանաթափ կ'ընէ. պարապ տեղը մի յոգնիք, կ'ըսէ. այս տիեզերքը մէկ տռամ մը կը ներկայացնէ, բեմադրուածը մէկ բիես մ'ընէ, որ կողմէն ալ որ դիտենք նոյնը պիտի տեսնենք։ Պէրկսոն տիեզերական խոյանքը հրասանդի (obus) մը կը նմանցնէ, որ ամէն մէկ յառաջխաղացման հազար կտոր կ'ըլլայ և կտորներն ալ իրենց կարգին դարձեալ հազար կտոր։ Մենք կը պնդենք, սակայն, թէ տիեզերքը իր ընդհանուր ձեւին մէջ և թէ իր բազմաթիւ Լայպնիցեան Մօնատներուն մէջ կամ պէրկսոնեան շրջափուլներուն մէջ նոյն տռամը կը բեմադրէ — հեղինակին «Արարչին» հոգին — նիւթական աշխարհին մէջ իբր լուսանկար, կենդանական աշխարհին մէջ իբր սինեմա, իսկ հոգեւոր աշխարհին մէջ իբր իրականութիւն։ Մայր բնութիւնը կը պարտադրէ զմեզ տռամը ընդունիլ իբր ճիշդ այդ տռամը միայն և ոչ այլ ինչ. երբ պէտք եղածէն աւելի յառաջ տանինք մեր քննութիւնը, ծիծաղելի անելի մը առջեւ կը դնէ զմեզ։ Համլէթի տռամը մէկ կեդրոնական խորհուրդի շուրջ կը դառնայ և բոլոր դերասաններուն խօսքերն ու գործքերն այդ խորհուրդը ի վեր հանելու կը ձգտին։ Բայց երբ չափազանց շատ հետաքրքրուինք (Hamlet)ով և ուզենք կատարելապէս հասկնալ այդ pièce-ին հոգին և բեմէն ներս, քուլիսներուն մէջ մտնենք և դերասաններուն մօրուքները քաշենք, հագուստները հանենք, դիմակները

պատուենք, մեր դիմացը պիտի գտնենք Hamlet-էն բոլորովին տարբեր մարդեր, կարապետ աղբարը, կամ դերասան Սիմոնը և պիտի չուարինք և Hamlet-ի իմաստը աւելի լաւ հասկցած պիտի չըլլանք։ Ուրիշ անգամ մը, երբ Hamlet-ը Լոնտոնի մէջ ներկայացուած տեսնենք և նոյն տարապայման հետաքրքրութեամբ դարձեալ քուլիսներէն ներս խոյանանք և դերասաններուն անձերը բզքտենք, մազերը հանենք եւլն. մեր դիմաց պիտի գտնենք Mr. George Browneը և կամ Smith ը։ Hamlet-ը լաւ հասկնալու համար պէտք է բեմադրուած կտորը սերտել, լաւ դիտել և լաւ ուսումնասիրել, ջանալով հաղորդ ըլլալ հեղինակին բուն տեսակէտին։ Խնդիր մը ուսումնասիրելու համար մեր հետախուզութիւնը չափէն աւելի յառաջ չենք կրնար տանիլ, ճիշդ ինչպէս սենեմայի կտոր մը լաւ եւս հասկնալու համր չենք կրնար մեր դէմքը երթալ և ներկայացման պաստառին քսել, այն ատեն թերեւս ոչինչ տեսնենք։ Ճիշդ նոյնպէս, ալ ամէն անգամ որ տիեզերքի իրականութեանց իսկութիւնը հասկնալու համար չափէն աւելի մօտենանք, մայր բնութիւնը կ'արգիլէ։ Նիւթին իսկութիւնը, կեանքին իսկութիւնը չափէն աւելի մօտէն չդիտուիր կ'ըսէ մայր բնութիւնը, անօգուտ բան է, աւելի կը խփուին աչքերը, պէտք է այդ երեւոյթները որոշ և բնականոն հեռաւորութենէ մը դիտել, ճիշդն ինչպէս գիրք մը 30 սանթիմ հեռուն բռնած պէտք է կարդալ և բիէս մը չափաւոր հեռաւորութենէ մը դիտել։ Կ'ուզե՞ս հասկնալ թէ ինչ է նիւթը, տե՛ս թէ նիւթ ըսուած բանին cash valueն ի՛նչ է, կ'ուզե՞ս հասկնալ թէ կեանքը ի՛նչ է, տե՛ս թէ անոր կիրառեալ արժէքը ի՛նչ է։ Արդ, թէ նիւթը և թէ կեանքը կը ցուցադրեն, կը բեմադրեն մէկ խորհուրդ. մին ինչպէս ըլինք իբր անշարժ լուսանկար և միւսը իբր գործող շարժապատկեր — այդ խորհուրդն է — «Բազումք ի Մի»։

Քանի ստեղծագործութեան ստեղնաշարին վրայ բաձրանանք, հանքայինէն բուսական, բուսականէն կենդանական, ապա մտաւոր, բարոյական, ընկերական և հոգեւոր շրջանակներն, այնքան աւելի կը քօղազերծուի ու յստակօրէն կ'երեւի «Բազումք ի Մի» խորհուրդը, սկիզբները իբր ընագիտական ու մտաւոր անխուսափելի օրէնք, գործօն սկզբունք, տիրապետող պայման ու հետզհետէ իբր հոգեպարար լոյս։

կեանքի մասին մեր համառօտ խորհրդածութիւնն աւարտելէ առաջ, արագ ակնարկ մ'ալ հարկ է նետել կենդանական աշխարհին մէջ ամէնէն աւելի աչքառու, հետաքրքրական և անյեղլի սկզբունքին վրայ որ է Biogenesis-ի սկզբունքը (կենսածնութիւն)։ Այս սկզբունքը կը յայտնէ թէ ամէն կենդանի էակ կենդանի էակէ մը կը ծնի։ Գիտունները բաւական ջանացած են, ժամանակ մը, ջրելու, այս սկզբունքը, բայց ի վերջոյ ձախողած են, և այժմ ամէնէն աւելի փորձերու տոկացող սկզբունքը կը թուի ըլլալ այս։ Ոչ միայն բարձր ստնաւորներն, այլեւ, փոքրագոյն էակներն իսկ կը հպատակին այս օրէնքին։

Այս սկզբունքին եւս *pragmatique* արժէքը այն է որ կը շեշտէ «Հայր» ութեան և «Որդի» ութեան մեծ խորհուրդը, որ բովանդակ կենդանի աշխարհին մէջ կը տիրապետէ, անբարբառ վկայելով Արարչին՝ «Ամենասուրբ Երրորդութեան» բնութեանն ու էութեանն։

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս գիտութիւնը այնքան խոր և ընդարձակ տարողութիւն ունեցող գիտութիւն մ'է որ կարելի չէ դիւրաւ զայն ձեռնել։ Հոգեբանական պարզ ակթի *մը մէջ բոլոր կարողութիւններն ընդխառնուած կ'երեւին, ըմբռնումին մէջ իսկ մտնելով յիշողութիւն, երեւակայութիւն, զգացում, կամք, ինքնագիտակցութիւն եայլն, իսկ աւելի բարդ վիճակներու մէջ ամէն ինչ։ Մարդկային մտքին և հոգիին այս աստիճան բարդ ու ընդխառնեալ դրութեան մէջ գիտական միտք մը կը շուարի թէ ուրկից սկսի որ տեղ մը յանգի և գիտական գետնի վրայ քալէ։*

Մենք հարկ չենք զգար հոս յիշելու թէ ինչ գլխաւոր ուղղութիւններ կը տիրապետեն արդի հոգեբանական խորհողութեան մէջ, թէ ինչ տեսութիւններ յառաջ կը բերուին բացատրելու համար հոգեբանական բներեւոյթներն։ Մանաւանդ որ, ըստ մեզ, այդ տեսութիւններէն շատերն ալ անհիմն ըլլալով պարտք չենք զգար զբաղուիլ ամէն տեսակ բանով։

Ամենայն անաչառութեամբ դիտելով հոգեբանական աշխարհն, կը զարմանանք միայն, դիտելով որ հոն ալ Ամենասուրբ Երրորդութեան ստորոգելիքն միայն կը թագաւորեն, «Բազումք ի Մի» խորհուրդին միահեծան տիրապետութեամբն։

Հոգեբանական աշխարհն որքան ալ խորհրդաւոր և մանուածապատ ըլլայ, սակայն, վերջապէս հնար է որոշ դասաւորումներ կատարել և սկզբունքներ ճշդել։ Հոգեբանութիւնը գիտութիւնն է մարդկային գիտակցութեան լոյսին եւ այդ լոյսին մէջ կատարուող գործունէութեանց օրէնքներուն. *Ենթագիտակցական, առհաւական իրականութիւններ թէեւ խիստ մեծ և խորհրդաւոր դեր կրնան ունենալ գիտակցական լոյսին մէջ կատարուող գործունէութեանց հետ, սակայն և այնպէս մարդկային շահգրգռութեան յառաջամասը միշտ գրաւուած է գիտակից և բնականոն վիճակներու յատուկ խորհուրդներով,*

և ենթագիտակից ու անհատական գործունէութիւններ իրենց հետաքրքրականութիւնը կ'առնեն միայն այդ բնականոն մտապատկերներուն հետ իրենց ունեցած աղերսէն։

Արդ, գիտակցական լոյսը, որ կերպով իմն հոմանիշ կըր-նայ նկատուիլ հոգիին կամ եսին, նոր ու ինքնատիպ բներեւոյթ մ'է արարչագործութեան մէջ և գոյացութեան (substance) և կեանքի նման ինքնայատուկ բան մ'ըլլալով, մարդկային միտքը ջերմապէս պիտի ցանկար անոր իսկութիւնը հասկընալու։ Առաջին երկուքին, գոյութեան և կեանքին, որոնման առթին, մենք յայտնեցինք թէ որքան ալ խորն իջնենք այդպիսի վերլուծմանց, մէկ տրամ մը կը բեմադրուի մեր աչաց առջեւ, որ է «Բազում ի Մի» խորհուրդը, որմէ զատ որեւէ իսկութիւն կարելի չըլլար գտնել, ինչ փնտըռտուքներ որ ալ կատարենք, ճիշդ ինչպէս Hamlet ին մէջ տիրապետող խորհուրդէն աւելի խոր խորհուրդ մը չենք կրնար երեւան բերել, դերասաններուն վրան յարձակելով և անոնց մօրուքները փետելով և անոնց իսկական, աշխարհական անունները, տարիքը, բնակավայրը եայլն ճշդելով, վանդի գաղտնիքը կամ իսկութիւնը «Բազմաց ի Մի» զալէն է որ կը ծնի, հոն իսկ է որ պէտք է կատարուի փընտռտուքը։ Այսպէս ալ, սկիզբէն իսկ ճշդուելիք կէտն է ու կը մնայ հետեւեալը.— Գիտակցութեան լոյսը, հոգին կամ եսը, վերջնական ու պարզ իսկութի՞ւն մ'է թէ ոչ։ Վերջնական ու պարզ իսկութիւն պիտի նշանակէր ի յաւիտենից մինչեւ ի յաւիտեանս ամենայն ինչ է անկախ, ինքնուրոյն էութիւն մը։ Արդ, գիտակցութեան և կամ եսին այդպիսի իսկութիւն մը չըլլալը բազմաթիւ կերպերով կը տեսնենք ու կ'զգանք։

Գիտակցութիւնը, կամ միակեդրոն և բնականոն եսը ենթակայ է աճելու զարգանալու, ձեւափոխուելու, խանգարուելու, մինչդեռ վերջնական իսկութիւն մը իր էութեամբն իսկ ամենայն ինչէ անկախ և անեղծ պարտի ըլլալ։ Մենք կը տեսնենք որ երախան այդ գիտակցութեամբ չծնիր, մշշային ու տարտամ գիտակցութեան մը մէջ կը լողայ անոր էութիւնը, հետզհետէ է միայն որ կը վարժուի արտաքին իրերէն զանազանել իր ներքին զգայնութիւնները, ամփոփել իր փորձառութիւնները մէկ առանցքի շուրջ և այդ ամբողջ տպաւորութեանց, յիշողութեանց groupe ը զանա-

զանել արտաքին աշխարհէն և կազմել իր Եսը։ Բաւական ուշ է որ երախան կը վարժուի «Ես» ըսել, փոխանակ Արշալոյսի, Յակոբի կամ Հրանդի։ Արդարեւ շատ տարրազադրելի, զննելի, քննելի և հետաքրքրական խորհուրդ մ'է գիտակցութիւնը, Եսին աշխարհը, ինքնուրոյն լոյսը, սակայն դժբաղդաբար մանրամասն վերլուծմանց մէջ մտնելը այս մատեանին առաջադրութենէն դուրս է, մենք միայն գլխաւոր կէտերուն հպանցումով կը յառաջանանք։

Թող ներուի անհատական փորձառութեան մը մէջ բերումը։ Գօլէճական պատանի մը, գիշեր մը, ընթերցարանին մէջ, ուր հսկող էր, առանձին մնաց, աշակերտներու մեկնելէն վերջ և հոն, այդ գիշերը, որոշում մը տուաւ իր հոգեկան կեանքը որոշ հիմերու վրայ դնելու. խորհեցաւ թէ որ և է արտաքին իրով կամ խորհուրդով զբաղելէ առաջ, էականն էր նախ ինքզինքը տեսնել ու զգալ իր իսկական էութեան մէջ. հետեւաբար և իր գլուխը երկու ձեռքերուն մէջ առաւ և գրասեղանի մը վրայ ծռած ու աչքերը գոցած, ուզեց իր էութիւնը ոչ թէ առարկայաբար այլ ենթակայաբար զգալ. ինքզինքը զգալ ու ճշդել, այնպէս ինչպէս որ է իր էութեանը մէջ։ Վասնզի, կը խորհէր պատանին, իր ամբողջ բարոյական նկարագիրը, սկզբունքներն ևայլն անարժէք պիտի թուէին իր աչքին, ցորչափ իր իսկ իսկութեանը վճիռ մէկ դէմյանդիմանութիւնը չէր ունեցած դեռ։ Քառորդ ժամու մը չափ կամ աւելի իր «Ես»ը տեսնելու համար խիստ մտաւեւեռում մ'ընելէ վերջ, պատանին զգաց թէ ձախողած էր. բոլոր զգացածները իր ֆիզիքական գոյութեան ներըզգայութիւնն և իր անձին առարկայական պատկերներն էին, որք մերթ ընդ մերթ կ'անցնէին գիտակցութեան հորիզոնէն։ Բարոյական նկարագրին հիմը դնելու այս սկզբնական փորձը թէեւ ձախողած էր, ինչոր պարտ էր յուսահատութեան մղել պատանին, սակայն ա՛ն, տեսակ մը անխօս և նախազգացումէ դրդեալ ինքնավստահութեամբ ելաւ իր փորձէն, իւրովի զգալով թէ, հակառակ այս փորձին անյաջող անցնելուն, այս հարցերուն հանգոյցը քակելը ի վերջոյ կարելի պիտի ըլլայ։ Եւ արդարեւ տասնեակ տարիներ վերջ իր ձախողած նկատած փորձը պիտի քանդակուէր իր յիշողութեան մէջ, իբր յաջողութիւն։ Տիեզերքին տիրապետող և միահեծան սկզբունքին, փրկական խորհուրդին հակասութիւնը

պիտի ըլլար, իթէ պատահին, այդ օրը, իրապէս տեսնէր ինքնուրոյն, անկախ «Ես» մը. չտեսաւ, վասնզի չկայ անանկ բան։ Որպէ՞ս տեսիլերք մը պիտի ըլլար, երբ ան բովանդակէր բիւրաւոր «Ես»եր, բոլորովին ինքնատիպ խոկութեամբ, ո՞ւր պիտի ըլլար հաղորդութեան մեծ խորհուրդը, որ բեմադրուած մեծ ու միակ տռամն է այս տեսիլերքին։ «Ես»ը բացարձակ խորհուրդ մը չէ, «Ես»ը սպասաւոր խորհուրդ մ'է տեսիլերքին տնտեսութեան մէջ։ Անոր գոյութիւնը այնքան cash value կը ներկայացնէ, որքան որ կ'սպասաւորէ իր դերին։ Երբ ճիգ մը կ'ընենք իր կիրառեալ դերէն անկախաբար զայն տեսնելու, կը ձախողինք, ինչպէս ձախողեցաւ գօլէճական պատանին. իթէ աւելի կատաղի ճիգ մ'ընենք, մայր բնութիւնը զմեզ կը խենթեցնէ, վասնզի ըրածնիս արդէն խենթ բան է, կրկնելով դերասաններուն օրինակը, ըսենք դարձեալ թէ ճիշդ ինչպէս որ տռա՛մով չափազանց հետաքրքրուող միամիտ մը, եթէ դերասանը վար քաշէ բեմէն և անոր հագուստները մերկացնէ, ազգութիւնը, տարիքը եւայլն հարցնէ ոչ մէկ լուսաբանութիւն բերած պիտի ըլլայ տռամին, այնպէս ալ երբ բնականին և գործող «Ես»ը, վայրկեան մը մերկացնենք իր դերէն, մէկդի քաշենք և իր անհատական խոկութիւնը հարցափորձենք, պիտի ձախողինք, խայտառակուինք ու շուարինք։ Ասոր համար է արդէն որ Պօղոս Առաքեալ կը սորվեցնէ «Պէտք եղածէն աւելի բան չխորհիլ»։ Իմաստասէրներուն ըսածին մէջ մեծագոյն խօսքը այն է թերեւս զոր Մալպրանշ ըսած է, թէ մարդկային միտքը աւելի զԱստուած կրնայ ճանչնալ քան ինքզինքը։ Մեր ինքնութիւնը Աստուածութեան ցուցադրած տեսիլերական հրաշափառ տռամին մէջ մեր ստանձնած դերովը կը սահմանուի. այդ դերէն անկախ խոկութիւն ունենալ աւելորդ է և անհնար։

«Ես»ին ոսկական խոկութիւն մը չըլլալուն մասին մեր ըսածները նորութիւն մը չեն. Քանթի անմիջական յաջորդը Ֆիխթէ իր իմաստասիրութեան շուկէտը ըրած է արդէն այս խորհուրդը և Հեկէլ, նոյն օրինակ յառաջխաղացմամբ մը յանգած է արդէն մեր իսկ եզրակացութեան, յայտնելով ի վերջոյ թէ «Երրեակ և Մի» Աստուծոյն վրայ հիմնուած Քրիստոսի յայտնեալ կրօնը և ամէնէն անաչառ և անկախ հայեցողական իմաստասիրութիւնը նոյն պարունակութիւնը

միայն կրնան ունենալ։

Արդ, այս իմաստասէրները, ինչպէս բոլոր խոր մտքերը, գիտած են թէ «Ես»ը․ իր ցոլացուցած պատկերներէն անկախ գոյութիւն մը չունի և մէջտեղ կ'ելլէ միայն իր ցոլքերուն կամ իրեն հետ առընթերադրուած պատկերներուն հետ միաժամանակ։ Հոգեւոր իսկութեան ակնարկելով Հէկէլ կ'ըսէ «Իսկութիւնը ցոլացեալ էութիւն է» և բացարձակը ոչ թէ էութիւն մը, այլ «Դրութիւն» մը կը կոչէ։

Աշխարհիս մէջ ոչ ոք կրնայ զգալ ինքզինքը, իր «Ես»ը, դատարկ բովանդակութենէ․ վասնզի գիտակցութիւնը երկու երեք բանի առընթերադրութեամբը միայն հնարաւոր է։ Երբ առաւօտուն մարդ կ'արթննայ, գիտակցութեան հայելին արդէն ցոլքեր ունի իր ծոցը — կամ մարմնական գոյութեան ներզգայնութիւն մը, կամ ձայն արտաքին, կամ պատկերներ յիշողութեան թէ ցնորքի։ «Ես»ը չունի այլ պաշտօն, բայց եթէ պատկերացնել «հոգեբանական առընթերադրութիւն» այսինքն «Բազումք ի Մի» խորհուրդը, հոգեւոր ձեւին տակ։ Պարզապէս հայելի մ'է Ես-ը․ եթէ ոչինչ ըլլայ ցոլանալիք, հայելիին, իբր հայելի գոյութիւնը անհնար է, իսկ իբր այլ ինչ գոյութիւնը որևէ բան չի բացատրեր։

Որպէսզի «Ես»ին գիտակցութիւնը ծագի, ուրիշ բան պէտք է․ երկրորդ մը և երրորդ մը առաջինը գոյ կ'ընեն, ինչպէս առաջինը իր կարգին գոյ կ'ընէ երկրորդը և երրորդը։ Պարզ խօսքով groupe-ն է որ իրականութիւնը կ'ստեղծէ հոգեբանական աշխարհին մէջ, այսինքն «Բազումք ի Մի» խորհուրդը։ Ճիշդ ինչպէս որ կէտը գոյութիւն չկրնար ունենալ, ճիշդ ինչպէս որ փոքրագոյն երեւակայելի մասնիկն ստորաբաժանելի է, ճիշդ ինչպէս որ կեանքի սկզբունքը բազմաց գործակցութիւնն է միայն, այնպէս ալ մայր բնութիւնը անհնար դարձուցած է «Ես»ին զուտ և ինքնուրոյն գիտակցութիւնն, հոս եւս հաստատելու համար, տիեզերքին միակ ու աւագ խորհուրդը՝ «Բազումք ի Մի», որուն վսեմ տիպարն է նոյն ինքն Արարիչն — Ամենասուրբ Երրորդութիւնն և մի Աստուածութիւնն։

Վերջալոյսի փառքէն յետոյ, երբ մթնշաղը կը տիրէ, յանկարծ աչքին կ'երեւի առաջին աստղը․ աչքը ճիգ մը կ'ընէ դարձեալ տեսնելու այդ աստղը, սեւեռելով իր նայուածքը այն ուղղութեամբ, բայց ի զուր, կորսուած է աստ-

զը, վարանում, փնտռտուք, և անոր դարձեալ կ'երեւի, մինչեւ որ մարդ դիտէ թէ ատոր չերեւիր երբ ճիշդ իրեն նայուի, այլ կ'երեւի երբ քիչ մը անդին նայուի։ Այս հետաքրքրական բնորոշումը, զոր ամէն մարդ դիտած ըլլալու է, շատ գեղեցկօրէն կը բացատրէ այս տիեզերքին երգած երգը, բեմադրած սկզբունքը — անհատին, Ես-ին ստորադասումը, իր դրացիին գերադասումը — աննախանձութիւն, անոր բանալին տիեզերքին , այլ բարբառով , և Աստուածային անունով — Սէր։

Հետեւաբար Ես-ին այս համառօտ վերլուծումը կը յայտնէ թէ «Բազումք ի Մի» մեծ խորհուրդը, որ ստեղծագործութեան ստորնագոյն ստեղնաշարերուն մէջ կը տիրապետէ, գիտակցական աշխարհին իսկութիւնը եւս յօրինող միակ խորհուրդն է։ Կա՞յ մարդ մը որ կարենայ ինքզինքը զգալ, ուղղակի, անընդմիջաբար և անկախօրէն. ո՛չ, կարելի չէ. մեր Ես-երը իրենց պաշտօնին կիրառման ժամանակ միայն մէջտեղ կ'ելլեն. անոնք սպասաւորներ են, դերակատարներ, պաշտօնատարներ տիեզերական աւագ խորհուրդին։

* * *

Ոչ միայն «Ես»ին անմիջական գիտակցութիւնը, այսինքն ինքնագիտակցութեան պարզագոյն «աքթ»ը իր մէջ կը բովանդակէ տիեզերքին յաւիտենական տարազը (formule) «Բազումք ի Մի», կամ «Հաղորդութիւն» կամ «Սէր», այլ և հոգեբանական «աքթ»երէն իւրաքանչիւրը, իր կարգին, այդ տարազին մէկ կիրառումը կը ցուցադրէ, ոչ աւելի, ոչ պակաս։

Այսպէս, հոգեբանական կարողութիւններէն առաջինը, զգացողութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հաղորդութիւն։ Զգացողութիւնը այն կարողութիւնն է որ գիտակցութեան դաշտը հաղորդ կը պահէ արտաքին թէ ներմարմնային իրականութեանց, որ բազում այլազան իրականութիւններ կը բերէ, կը լեցնէ մարդկային հոգեկան կեդրոնին մէջ, որ, իր կարգին, խորհրդաւոր ու վսեմ ձուլարանն է տիեզերական այդ մեծ տարազին, որ եկած բոլոր հումնիւթերն կը ձուլէ այդ բարձրագոյն կաղապարին մէջ։ Առանց զգացողութեանց մեռած է «Ես»ը, ճիշդ ինչպէս առանց սննդառու-

թեան մնացած է կենդանին։ Հաղորդութիւն ընդայլոց — այս է պայմանը գիտակցութեան հնարաւորութեան։ Եթէ դարձեալ հարցուի զգացողութեանց իսկութիւնը, և ջանք մը կատարուի այդպիսի իսկութիւն մը գտնելու, աւելորդ է ըսել թէ կը ձախողի այդ փորձը։ J. Ward կ'ըսէ Pure sensation is a psychological myth. Հոգեբնախօսական գիտութիւն մը հիմնելու համար Ֆէխնէրի թափած ջանքերուն ամլութիւնը կ'ապացուցանէ Պէռկսոն և իրաւամբ։ Զգացողութեանց սաստկութիւնը, ինչ որ պարզապէս անոնց իսկութեանց շեշտուելը պիտի նշանակէր, հոգեբանական պայմաններու վերագրելի կը գտնէ Պէռկսոն. և այդ պայմանները արդեօք կրնա՞ն ուրիշ բան ըլլալ բայց եթէ «Բազումք ի Մի» խորհուրդին մէկ ծպտեալ ձեւը։ Օրինակ առնելով ցաւի զգացողութիւնը, կրնանք տեսնել թէ ցաւը կը սաստկանայ, քանի իր միակ զգայնութեամբը կը լեցնէ գիտակցութիւնը, վանելով ամէն խորհուրդ, ամէն զուգորդութիւն, և հարկադրելով էակը որ իր ուշադրութեան բովանդակ հոսանքը կեդրոնացնէ իր վրայ։ Այսքան մենատիրական, բռնապետական զգացողութիւն մը ցաւագին է գիտակցութեան համար և բնութիւնը, ցաւը զուգորդած է գիտակցութեան համար խիստ անբնական այս վիճակին հետ որ հակասութիւնն իսկ է «Բազումք ի Մի» խորհուրդին։ Ինչպէս մեկուսացումը մահ է կենդանական աշխարհին մէջ, ինչպէս մէկը աներեւակայելի է, և կէտը անհնար, այնպէս ալ գիտակցութիւնը միակ խորհուրդի մը բռնապետութեան ենթարկելը ցաւ է, որուն երկարատեւ վիճակը կ'առաջնորդէ կամ գիտակցութեան նուաղումին կամ խանգարուելուն, որ է խելագարութիւն։

Խիստ շահեկան և հրահանգիչ պիտի ըլլար զգացողութեանց բոլոր որակներն ու երանգներն պարզել, և իւրաքանչիւրին մէջ «Բազումք ի Մի» խորհուրդին տիրապետումը ցոյց տալ, սակայն ինչպէս ըսած ենք, այս մասեանին առաջադրութենէն դուրս է այդքան մանրամասն վերլուծում։ Հոս միայն ցոյց կը տրուին խորհուրդի շաւիղներ, զորս ընթերցողը կրնայ առանձինն մշակել։

* * *

ԸՄԲՌՆՈՒՄ-ը դասուած է հոգեբանական կարողութեանց

երկրորդը։ Ըմբռնումը այն բարդ կարողութիւնն է որով մի քանի զգացողութիւններ կը մեկնուին իբր հասկնալի իր մը։ Այսպէս, հեռուն սպիտակութիւն մը կը նշմարեմ և իսկոյն կը ճանչնամ զայն իբր ճերմակ պատ մը, կը տեսնեմ անկանոն սեւութիւն մը և կը ճանչնամ զայն իբր Թռչուն մը։ Մտաւոր այս «աքթ»ին մէջ բազմաթիւ կարողութիւններ ընդխառնուած են, ինչպէս ըսինք արդէն։ Բայց հասկացողութեան կամ ըմբռնման ճիշդ ինչ ըլլալը, այսինքն իսկութիւնը կ՚ուզենք հասկնալ։ Արդ, առ այս անհրաժեշտ պիտի ըլլար երախայ ըլլալ և անոր նման նախնական և զուտ զգացողութիւններ զգալ ապա զգալ անոնց արթնցուցած բնազդական զուգորդութիւնները, հաճոյք, երկիւղ կամ ցաւ, ապա պահել անոնց յիշատակն ապա կրկին ու երեքկին ու չորեքկին զգալ այդ զգացողութիւնը, անոր կրկնուած, երեքկնուած ու չորեքկնուած բնազդական ու պատահական զուգորդութիւններովը միասին։ Այն ատեն հինգերորդ կամ քսանեւհինգերորդ անգամին պիտի ճանչնայինք այդ զգացողութիւնը, իր բոլոր զուգորդութեան ցանցովը, կամ groupe-ովը, իր պատմութեամբը, իր սահմանովը (defintion), իր անունովը։ Միտքը մի քանի փորձերէ վերջ, իր յաւիտենական տարազին մէջ կը թափէ զգացողութիւնները — այսինքն — կ՚իտէացնէ զանոնք։ Կը կազմէ ծառ, թռչուն, մարդ, ծով գաղափարներ, groupe խորհուրդները, և ամէն անգամ որ հեռուէն այսինչ ձեւով, և այսինչ գոյնով իր մը կը նշմարէ, ճիգ մը կ՚ընէ ճանչնալու թէ ինչ է, այսինքն իր դասակարգերէն, groupe-ներէն որու կը պատկանի. հասկցայ, ճանչցայ, ըմբռնեցի, կը նշանակէ — տեսայ թէ այդ նոր զգացողութիւններուն կազմած «իր»ը մին է այն բազում նման իրերէն, զոր ես կը կոչեմ «Թռչուն» կամ «ծառ»։ Հետեւաբար ըմբռնել կամ ճանչնալ կը նշանակէ նոր Իրը տեսնել իբր մին ի բազմաց — հետեւաբար ըմբռնման կարողութիւնը «Բազումք ի Մի» խորհուրդին կիրառումն է լոկ և ոչ այլ ինչ։ Արդարեւ, մարդկային մտքին խորհողութիւնն և գործունէութիւնն բացարձակապէս անհնար պիտի ըլլար, եթէ այս տիեզերքը կազմուած ըլլար իրարմէ բոլորովին տարբեր այլասեռ իրերէ, բայց այս կարեւոր կէտին պիտի անդրադառնանք «Տրամաբանութեան» գլուխին ներքեւ։

Ճէյմս, արդի հոգեբանական խորհողութեան ռահվիրայ տիտանը, չդադրիր միշտ շեշտելէ թէ նոր ըմբռնումներ իրենց բովանդակ արժէքը կ'առնեն հիներուն հետ յարաբերաբար, ամէն նոր եկած ըմբռնում կը հրէ կը հրմշտկէ հանդիպած բաները և վերջապէս իր տեղը կը գտնէ հին ըմբռնումներէն մէկուն քով ու կը դասաւորուի, կը սահմանուի, այլապէս մարդկային միտքը անհաղորդ պիտի մնար ոևէ նոր ըմբռնման։ Սոսկական ու բացարձակապէս ինքնուրոյն խոկութիւն պարզապէս հոմանիշ է անհասկնալիութեան։ Երկինքէն զարմանալի բան մը ինկաւ, երբ ըսեն, ամէն մարդ կը վազէ հասկնալու թէ ինչ է, և հասկնալու, ըմբռնելու համար հազար հարցում կը հարցուի, ի՞նչ է, թռչո՞ւն է, մա՞րդ է, բո՞յս է, հրեշտա՞կ է, — երբ ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, պատասխանուի, մարդ կը շուարի, ի՞նչ է արդեօք, և երբ բոլոր հին իմացումներու (concept) պաշարը սպառի և կարելի չըլլայ դասաւորել այդ զարմանալի նոր իրը անոնցմէ որևէ մէկուն քով, պարզապէս անհասկնալի է կ'ըսենք և մէջէն կ'ելլենք։ Ըմբռնել և հասկնալ, հետևաբար, ուրիշ բան չի նշանակեր, բայց եթէ, «Բազումք ի Մի» խորհուրդը տեսնել կամ կիրարկել։

* * *

ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ.— Յիշողութիւնը հոգեբանական կարողութեանց ամենակարևորներէն մին է, ոչ այնքան հին տպաւորութեանց պահպանողի իր հետաքրքրական և խորհրդաւոր հանգամանքին համար, այլ յաւէտ անոր համար որ անցեալի բազմազան յուշերն, յիշատակի բեկորներն ու տպաւորութեանց փշրներն խորհրդաւոր առանցքի մը մէջ միացած են, կազմելով «Անձ»ը, «Ես»ը։ Անցեալի բազում յիշատակներն ու տպաւորութիւններն «ի Մի» են և այն վայրկենին որ զանոնք «ի Մի» տեսնելու կարողութիւնը կը կորսնցնենք, կ'ըլլանք ցնորած, խելագարած։ Բնականոն մտքին առաջին ստուգանիշն է տեսնել բազում և այլասեռ իրերու աղերսն ընդ միմեանս, և ընդ խորհրդաւոր միութիւնն, որ այդ բոլորին հոգեկան կամ գիտակցական դաշտին յառաջամասը գրաւած խորհուրդն է, կամ առարկայական պատկերը բարոյական «Ես»ին։

Յիշողութիւնը, հետեւաբար, կ'ստեղծէ «Բազումք ի Մի» խորհուրդին վրայ ձեւուած ներքին հոգեկան աշխարհ մը, որ մեզմէ ամէն մէկուս անձնականութիւնը կը յօրինէ։ Պահել բոլոր հին յիշատակները, բայց չտեսնել անոնց աղերսն ընդ միմեանս և ընդ ներկայ ճգնաժամն, յատուկ է յիմարներու։ Այդպիսի յիշողութիւն մը որեւէ արժէք չի ներկայացներ։

Հոգեբաններ դարերով հակաճառած են սակայն մարդկութեան համար խիստ հետաքրքրական ելք ունեցող հարցի մը շուրջ, որուն հպանցում մ'ըրինք «Ես»ի, և «Անձնականութեան» խորհուրդներն շօշափած ատեննիս։ Վերջապէս ի՞նչ է «Ես»ը, և եթէ «Ես»ը սոսկական խոկութիւն չէ, ո՞ւր է մեր անմահութեան երաշխիքը։ Եթէ «Ես»ը բազում հոգեկան պատկերներու համադրութիւնն է, ապա ուրեմն անոնց ցրուումովը կը ցնդի և ինքն, ճիշդ ինչպէս կը դադրի կեանքն երբ մարմնոյն զանազան մասերն կը դադրին ի Մի ըլլալէ և գործակցելէ։

Այս հարցը իր բոլոր փուլերովը ձեռնել անհրաժեշտ է, թէեւ այս գլխուն մէջ մեր ի վեր հանելիք սկզբունքը ուրիշ է։ Նախ, ինչպէս ըսինք ու կրկնեցինք, ոչ միայն «Ես»ը զուտ ու սոսկական խոկութիւն մ'ըլլալու պէտք չունի գոյ և անմահ ըլլալու համար, այլ ճիշդ հակառակը ըլլալու պէտք ունի որեւէ խոկութիւն, գոյ ըլլալու համար, ըստ Հէկէլի սահմանին որ խիստ ուղիղ է — թէ «խոկութիւնը ցոլացեալ էութիւն է»։ «Ես»ը սպասաւոր խորհուրդ մ'է, և «Ես»ը կը յարատեւէ որքան ատեն որ իր գերագոյն փառացն ու հաստատութեանը համար պիտանի է։ Այսպէս անմահութեան երաշխիքը բարոյական է և հետեւեալն է — վասնզի գիտենք թէ մեր երկրաւոր կենաց մէջ ի յայտ եկած Աստուծոյ սուրբ սկզբունքներուն յաղթանակին ըլլման համար անհրաժեշտ է «Ես»ին կամ մեր երկրաւոր հոգեբանական «Անձ»երուն տեւականութիւնը, յետ մահու, ուստի կը հաւատանք թէ յետ մահու մեր երկրաւոր անձնականութիւնը նոյնութեան որոշ դրոշմով մը պիտի տեւէ։ Բայց ո՞ւր է այս փաստին զօրութեան խարիսխը։ Քանթ այսպիսի բարոյական փաստեր ապացուցանողական (apodictic) չպիտի նկատէր, ան պիտի ուզէր բացարձակ մաթեմաթիքական փաստեր։ Արդարեւ անգամ մը սիրելի մը կորսնցնող

բարեկամ մը, կ՚ըսէր, Պարոն Բ... եթէ միայն մաթէմաթի-
քական ստուգութեամբ համոզուիմ հոգւոյ անմահութեան...։

Մենք կը հաւատանք հոգւոյ անմահութեան, Աստուծոյ սուրբ սկզբունքներուն ներքին հարկադրութեան և զօրութեան հիման վրայ. իսկ «Տրամաբանութիւն» գլուխին ներքեւ պիտի ցոյց տանք թէ մաթէմաթիքական փաստերու զօրութիւնն ստորադաս է բարոյական փաստէն. կամ աւելի ճիշդը մաթէմաթիքը Քրիստոսէ կը սերի և միմիայն Քրիստոսի վրայ հիմնուած է, ուստի և հոգւոյ անմահութեան և ուրիշ բարոյական հարցերու ապացոյցներն ամէնէն զօրաւոր որակէն են, զոր երբեք կրնայ ունենալ մարդկային միտքը։

ԵՐԵՒԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ.— Պարզ ակնարկ մը այս կարողութեան վրայ կը բաւէ անմիջապէս ցոյց տալու թէ ան ուղղակի կիրառումն է «Բազումք ի Մի» խորհուրդին։ Մարդկային մտքին ստեղծագործող կարողութիւնն է երեւակայութիւնը, սակայն և այնպէս տղեկ մ՚անգամ գիտէ թէ մարդկային միտքը բացարձակապէս նոր իսկութիւն չկրնար երեւակայել։ Աշխարհիս սկիզբէն ի վեր մարդկային հանճարը չէ կրցած բոլորովին նոր իսկութիւն մը յղանալ. մեր այս ըսածը ամէն մարդու ծանօթ ճշմարտութիւն մ՚է։ Ապա ուրեմն, կը հետեւի թէ ոչ միայն Արարչագործութեան սահմաններուն մէջ բացարձակապէս ինքնուրոյն և անկախ իսկութիւն չկայ այլեւ մարդկային երեւակայութիւնն ալ չէ կրցած ստեղծել այդպիսի պատկեր մը։ Ամէնքս ալ գիտենք թէ երեւակայութիւնը կրնայ միայն նորանոր groupe-ներ յօրինել, և ոչ թէ՝ նոր իսկութիւններ ստեղծել։ Սկովտիացիին հասակը, Եափոնցիին մորթին գոյնը, Չինացիին մազը, Հայուն քիթը և կապիկին պոչը ի մի բերելով այլանդակ էակ մը կրնամ երեւակայել, բայց նոր իսկութիւն մը ստեղծած չեմ ըլլար, նոր էութիւն մը, այո՛, բայց ոչ իսկութիւն, այսինքն «Բազումք ի Մի» խորհուրդին հակասումը եղող ինքնաբաւ իսկութիւն չէ կարելի երեւակայել։

ԶԳԱՑՈՒՄ.— Հոգեբանական կարողութեանց մէջ արքունի դիրքը կը գրաւէ այս կարողութիւնը. էակին կամքը, այսինքն իր ինքնայատուկ անձնականութեան ցուցիչը կ՚երեւի հոս։ Եթէ մարդ էակը ըլլար միայն տուփ մը գանկ,

որ կրէր գոյնի և լոյսի տպաւորութիւններ, լսէր ձայներ, զգար շօշափման զգացողութիւններ, յիշէր այդ տպաւորութիւնները և որուն երեւակայութեան առջեւէն անցնէին ցնորքներ, այդպիսին պիտի ըլլար հետաքրքրական մեքենայ մը, ոչ շատ տարբեր ցուցափեղկ՚երու սուտ մարդերէն կամ շարժապատկերի դերակատարներէն։ Նոյն իսկ, եթէ ընէր անդրադարձ և աննպատակ շարժումներ, դարձեալ պիտի մնար ողբերգական մեքենայ մը, որուն վրայ Նայողին սիրտը պիտի ճմլուէր, չես գիտեր ինչու։ Այդ ամէն կերպով մարդանման էակը զգացումի պէտք ունի, մարդ կոչուելու համար, պէտք է ուզէ։ Երբ այդ էակը գիտակցօրէն և ջերմօրէն, որեւէ բան մը ուզէ, այդ վայրկեանէն սկսեալ բնականոն մարդ է։ Բան մը սիրել, բանի մը ցանկալ, ահա մարդ էակը գերազանցապէս յատկանշող կարողութիւնը. սիրել— ահա կարողութիւնը որուն կ՚սպասաւորեն բոլոր հոգեբանական զարմանահրաշ կարողութիւնները, որոնք անըմպատակ և անբացատրելի երեւոյթներ պիտի մնային, առանց այդ արքունի կարողութեան։ Ուր որ կ՚երթանք, ինչ որ կ՚ընենք, ինչ որ կը խօսինք, ինչ գործի որ կը լծուինք, միշտ սիրոյ մը կ՚սպասաւորենք, յստակ թէ քօղարկեալ, մերձաւոր թէ հեռակայ, սիրոյ տեսլականի մը կը ձգտինք։ Հոգեբանական վերլուծումներ՚ու մէջ միայն գոյութիւն ունեցող «Ես»ին գաղափարը եւայլն երբ մէկդի ընենք և «Ես» կամ «Անձնականութիւն» ըսուած բաներուն իսկական և կիրառելի արժէքը (cashvalue) առնենք, պիտի գտնենք թէ «Ես»ը էակին բարոյական նախասիրութիւնն է։ Իր բոլոր նախասիրութիւններուն մէջ փոխուած անձ մը նոր էակ մ՚է. մարդ կրնայ տարիքով, հագուստով, հասակով, կերպարանքով փոխուած ըլլալ, սակայն երբ նոյն կը մնան իր հոգեւոյն նախասիրութիւնները, նոյն մարդն է կ՚ըսենք։ Այսպէս ահա կը տեսնենք թէ հոգեկան այս բարձր ոլորտներուն մէջ եւս կը թագաւորէ «Բազումք ի Մի» խորհուրդը, երբ հոգեբանական բազմապիսի սէրեր ստորադաս են ու կ՚սպասաւորեն միակ խորհուրդի մը, որ է նոյն ինքըն «Բազումք ի Մի» խորհուրդին խորհրդանշանած մեծ իրականութիւնը, Սէր։

Զգացման և սիրոյ տիրապետութիւնը այնքան բացարձակ է մարդկային մտքին հոգեբանական կազմին մէջ, որ

արդի հոգեբաններ չեն վարանիր անոր տալու մեծագոյն տեղը։ Առանց զգացումի, խորհողութիւնը անհնար է։ Միտքը չկրնար չոր նիւթի մը շուրջ խորհրդածել։ Տքթ. Յովսէփ Տ. Ստեփանեանի վաղեմի և սիրական մէկ օրինակը յիշելով առնենք Քամչաթքան — երբ հարց դրուի թէ Քամչաթքայի հիւսիսագոյն ծայրը Ճաբոնի հիւսիսագոյն ծայրէն աւելի հիւսի՞ս է թէ ոչ, այս բոլորովին չոր նիւթին վրայ խոկ վիճաբանելու կամ խորհելու համար, միտքը պէտք ունի շահագրգռութեան աւիշին, այսինքն որևէ տեսակ զգացումի մը։ Այդ հարցին ելքը կամ քաղաքականապէս, կամ տնտեսապէս, կամ վերջապէս որևէ տեսակէտով մեզ պէտք է շահագրգռէ. Եթէ բան չկայ, գէթ այդ հարցումին ուղիղ պատասխան տալու մեր քաջագործութիւնը, մեր աշխարհագրական հմտութեան հանդիսադրութիւնը, եղած ըլլալու է, անպատճառ մեր այդ նիւթին վրայ խորհելուն խթան զօրութիւնը։ Հետևաբար մտքին իմացական պատկերներն որոշ չափով պատահական կրնան նկատուիլ բաղդատմամբ զգացմանց խաղարկութեան, որ մեր ներքին հոգեբանական աշխարհին բուն իրականութիւնն է։

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Տրուած ըլլալով որ բացայայտօրէն թէ քօղարկեալ կերպով մարդկային հոգեբանական աշխարհին ներքին տռամը զգացմանց խաղարկութիւնն է միայն և իմացական բազմազան պատկերներն ծպտումներն են լոկ դերակատար զգացմանց, այդ պարագային բարոյագիտութիւնը, զգացմանց արժէքներու գիտութիւնը, կ'ստանայ աւագ կարեւորութիւն։

Զանազան բարոյագիտական դպրոցներ զանազան մեկնաբանութիւններ ջանացած են տալ բարւոյն զգացման. ոմանք կենդանական վիճակներէ բարեշրջեալ էակ մ'ընդունելով զմարդն, անասնական առհաւութենէ մը ժառանգեալ ու ձեւափոխեալ բարդ խորհուրդ մը կը համարեն զայն. իսկ ուրիշներ, ինքնապաշտպանութեան բնազդին ծպտեալ և ձեւափոխեալ մէկ շարունակութիւնը կը նկատեն զայն ինչ որ գրեթէ յար և նմանն է նախորդ տեսութեան։ Այսպիսի վերլուծումներ և բացատրութիւններ, սակայն, շատ անզօր են բացատրելու բարոյական էակը։ Այսպէս խորհողները իրենց վարկածները իրականութիւն հռչակելու համար հազար բան կ'ենթադրեն և հազար իրականութիւն կ'անտեսեն։ Մենք չենք վիճիր սահմանափակ հայեացքներու շուրջ, վասնզի ենթադրութիւններ չենք ուզեր ընել։ Կայ բարոյական ըմբռնումը, մեծ, աւագ և տիրապետող մարդկային կեանքին մէջ, կայ նաեւ անոր բազմազան վարդապետութեանց միմիայն յարաբերական արժէք ներկայացնելուն հարցը։ Արդեօք բարոյագիտութիւնը պայմանադրական գիտութի՞ւն մ'է միայն, արդեօք իրմէ աւելի խոր իրականութեա՞ն մը գործի՞քն է միայն. այդ պարագային որեւէ բարոյական սկզբունք ինչպէ՞ս կարելի է հռչակել իբր ճշմարիտ, սուրբ ու բացարձակ։

Ինչպէս բացատրեցինք — Բարոյագիտութիւնը ուսկից ծագում առած է, ինչ բնազդներու և ինչ խորհողութեանց resultante-ն է եւայլնի — նման հարցեր ամուլ և ապար-

դիւն բաւիղներ են, որոնք առ առաւելն յաջող վարկածներու կրնան յանգեցնել զմեզ, բայց ոչ ստուգութեան։ Ոչ ոք ձեռնհաս է բարոյագիտութեան պատմականն ընելու, իսկ անոր իսկութիւնն հասկնալ շատեր փորձած են։

Ըստ մեզ, բարոյագիտութիւնը, առաւել քան բոլոր նախորդ գլուխներուն մէջ յիշուած իրականութիւններն, կը սերի Ամենասուրբ Երրորդութեան խորհուրդէն, և, մինչ միւսներն այլաբանական ընծայումներն են նոյն խորհուրդին, բարոյագիտութիւնը ուղղակի ճառագայթումն է Աստուածութեան Երեքսրբենի լոյսերուն։

Ինչպէս նախապէս բացատրած ենք, Քրիստոնէական կրօնը հիմնուած է Հայր Աստուծոյ Սիրոյն, Որդւոյն Շնորհին և Հոգւոյն Սրբութեան վրայ։

Երբ առաքինութիւններն դասաւորենք, պիտի տեսնենք թէ բոլորն ալ Աստուածութեան վերոյիշեալ Երեքսրբենի լոյսերէն միոյն կամ միւսին ներքեւ կ'իյնան։

Կան սիրոյ և անհատականութեան առաքինութիւններն, որպիսիք են՝ գութ, ողորմութիւն, ընկերսիրութիւն, որդեսիրութիւն, հիւրասիրութիւն, քաջութիւն, անվեհերութիւն, անձնազոհութիւն, անյիշաչարութիւն, բարեգործութիւն, եւայլն, որոնց ամէնքն ալ հիմնուած են սիրոյ և անհատականութեան մեծ խորհուրդին վրայ, որ Հայր Աստուծոյ էութեան սուրբ լոյսն է։

Կան շնորհի և հաւատարմութեան առաքինութիւններն և որք կը բղխին Աստուծոյ Որդւոյն էութեան սուրբ լոյսերէն, որպիսիք են հեզութիւն, անկեղծութիւն, ճշմարտախօսութիւն, հաւատարմութիւն. յարգանք, իշխանութեանց հանդէպ պատկառանք և որդիական շնորհ։

Եւ դարձեալ, կան սրբութեան առաքինութիւններն, որպիսիք են՝ ժուժկալութիւն, իր բոլոր կիրառումներով, — ընդդէմ սեռային անբարոյութեան, արբեցութեան, որկրամոլութեան, ծխամոլութեան եւայլն և մաքրասիրութիւն՝ իր բոլոր կիրառումներով — մարմնոյ, լեզուի և սրտի։

Ոչ ոք կրնայ նորահնար առաքինութիւն մը գտնել, որ Ամենասուրբ Երրորդութեան սոյն երրեակ լոյսերէն արտաքոյ ըլլայ և օտար։ Երբեմն կը հանդիպինք բարոյական արժէք ներկայացնող բարդ զգացումներու, որոնք անուղղակի կերպով միայն շղթայուած են Ամենասուրբ Երրորդութեան.

այդ առաքինութիւններն Քրիստոնէութեան Հաւատամքին չորրորդ խորհուրդին կապուած են անմիջականօրէն և անոր միջոցաւ միայն Աստուածութեան։ Այդ չորրորդ խորհուրդը «Միմիայն Ընդհանրական և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի»ն է, որ ներկայ տնտեսութեան (Dispensation) բնորոշող և տիրապետող խորհուրդն է։ Ամուսնական սէրն գլխաւորն է այս խորհուրդէն յատկանշուող առաքինութեանց։

Արդ ուրեմն, կը տեսնուի թէ բարոյագիտութեան բովանդակ դրութիւնը Ամենասուրբ Երրորդութեան էութեան լոյսերէն միայն կը բղխի, և անոր բովանդակ հիւսքն ու ներքին ընդելուզումը իր միկնարանութիւնը կը գտնէ այդ էութեան ներքին օրինացը մէջ. այդ ուղղութեամբ մանրագնին խորհրդածութիւններ, սակայն, արտաքոյ են այս մատեանին առաջադրութենէն. կը բաւէ միայն ի վեր հանել երկու պարագայ։ Առաջինը այն է թէ բոլոր առաքինութիւններն սահմանող, դասակարգող, մեծագոյն խորհուրդը սէրն է և մնացեալները անոր եղանակաւորումներն են։ Այսպէս, սրբութիւնը սիրոյ հրաշակերտումն է, սիրոյ արիւն արժանի ըլլալու տենչալի հարկն է, յաչս փեսին՝ մաքրափայլ երեւելու պայմանն է հարսին, իսկ ճշմարտութիւնը, շնորհն ու զօրութիւնը սիրոյ ճանաչումն են, հաստատումն ու հռչակումը։ Հայր Աստուծոյ աղբիւր-բարութիւնն այս կերպով. կ'ըլլայ, Արարիչ երկնից և երկրի, Քրիստոս՝ յաւիտենական նախատիպարն բովանդակ տիեզերաց, որուն սրտին վրայ ձեւուած է ամէն ինչ — «Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ, և առանց նորա եղեւ և ոչինչ որ ինչ եղեւ». բովանդակ ստեղծագործութիւնը իրմէ կ'ուսանի Հօր հանդէպ վերաբերման եղանակը, վերաբերում՝ որ «Անուն»ը կուտայ ամէն արարածի, ստեղծեալի, վասնզի ամէն հունաւոր իրի սահմանը (définition) ոչ այլ ինչ է բայց միայն անոր վերաբերումն ընդ Աստուծոյ։ Իսկ Սրբութեան հոգին այն մայրն է սիրակաթ, որ Քրիստոսի Սուրբ Եկեղեցւոյն կ'ուսուցանէ պատշաճ վերաբերումն ընդ փեսին, այնպէս ինչպէս Հոգին Սրբութեան ինք կը վերաբերի առ Աստուած։

Իսկ երկրորդ, ուշագրաւ կէտը այն է, որ բոլոր առաքինութիւններն անքակտելի կերպով զօդուած են ընդ միմեանս, և մէկ առաքինութեան մը բացորոշ և բացարձակ բացակայութիւնը հաւաստիք է թէ միւսները կամ չկան կամ

ցնդելու վրայ են։ Ինչպէս ըսինք, բոլոր առաքինութիւն-ներն իրենց արժէքը ունին, անոր համար որ բոցեղէն ու անսպառ նախատիպարներ ունին Ամենասուրբ Երրորդու-թեան ծոցին մէջ, նախատիպարներ որք «Անբաժանելի» են և «Միասնական»։ Այս «Միասնական»ութեան հանգամանքն է որ կը գործէ մարդուն բարոյական ներաշխարհին մէջ։ Այսպէս, երբ Սուրբն Նարեկացի կ'երգէ «Ոմն և ծնունդք իւր, ոմն և . . . .» թուելով մեղքերու սեւ սերնդագործումն ու շղթայումն միմեանց, անուղղակիօրէն հաստատած կ'ըլ-լայ միայն մեծ օրէնքը բարոյագիտութեան, որ է «Երրեակ և Մի Աստուած»։

Այս կերպով, սէրը կամ անեսականութիւնը, կ'ըլլայ տիրական խորհուրդը տիեզերքին, և սրբութիւնը երկրի վրայ կը պատրաստէ ինքզինքը իր Տիրոջ, սիրոյ և անե-սականութեան մեծ վարդապետին, իր իսկ մէջ իրագործե-լով անեսականութեան վարժութիւնները, որոնց համագու-մարը կը կոչենք «Ժուժկալութիւն»։ Սիրոյ* հարսնութիւնն, հայելիացումն է ուրեմն սրբութիւնն, որ կը նմանագործէ իր տիրոջ իսկութիւնն իր մէջ և կ'ըլլայ անոր։ Եւ Շնոր-հաց Որդին երբ հարազատ ծնունդն իր Հօրը, կը հռչակէ, նոյն սկզբունքն ի տիեզերս և իր արեան գնով իսկ ախոյ-եան կը հանդիսանայ Հօրը սիրոյն ու կը շահի իր հարսը — Սրբոց, Մարտիրոսաց, Վկայից ու Նահատակաց անմահ, երփնագեղ ու գոհարավառ Ս. Խորհուրդը — Եկեղեցին։

[*] Տրական հոլով:

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային մտքին չոր, անողոք, անկաշառ դատաւորն է տրամաբանութիւնը. ամէն ինչ հուսկ ուրեմն անոր վճռին պէտք է ենթարկուի։ Իր առաջադրութիւնն ու գործիքն միանգամայն է ճշմարտութիւնն։ Քանի քանի իմաստասէրներ ջանացած են սահմանը տալու ճշմարտութեան, մարդկային մտքին այս ոսկեղէն բանալիին։ Երբ պատանի էինք և Աւետարան կը կարդայինք, մաթէմաթիքական յստակութիւն ջանալով փնտռել անոր մէջ, տեսակ մը ընկճումով և սրտնեղութեամբ կը կարդայինք այն մասը, ուր Պիղատոս ակադեմական շեշտով, կը հարցնէ ձերբակալուած Յիսուսին «Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը» և Յիսուս, փոխանակ հրաշալի գիտական պատասխան մը տալու. . . . կը լռէ։ Երեւելի նկարիչ մը գծած է այդ տեսարանը, ուր Պոնտացի իշխանաւորը իր գահուն վրայէն կը յառի Յիսուսի, ու այդ հարցման պատասխանին կ'սպասէ անհամբեր ու ի զուր։ Յիսուս, սակայն, ոչ միայն կը բացատրէ ու կը նկարագրէ ճշմարտութիւնը, այլ կը բերէ ու անոր դիմացը կը կեցնէ զայն։ Յիսուս, իբր պատասխան այդ հարցման, Պիղատոսի երեսը կը նայի. . . ։ Հէք Պիղատոս, սարսափահար, իր ձեռքերը կը լուայ և այդ մարդուն արեան մեղքը իր վրայէն նետելու ողբալի խօսքեր կ'արտասանէ։ Այո՛, ճշմարտութիւնը կը նայի Պիղատոսի։ «Ես եմ ճանապարհ և ճըշմարտութիւն և կեանք» կ'ըսէ Տէրն մեր, յստակ և բացորոշ։ Բայց ի՞նչպէս կարելի է Արիստոտելի հնաւուրց գիտութիւնը և ի սկզբանէ անտի մարդկային մտքին լուսեղէն նշանաբանը եղող ճշմարտութիւնը, համանիշ դնել Նազովրեցի հիւսնի մը որդւոյն, պիտի առարկէ մարդ։ Քննութիւնը սակայն, ցոյց կուտայ թէ ճշմարտութիւնը արդարեւ Նազովրեցի Յիսուսը ինքն է, ստուգիւ և իրաւամբ։

Եթէ Քրիստոսի գաղափարը մէկդի դնելով պարզ և անաչառ քննութեան մը ձեռնարկենք և վերլուծենք ճըշմարտութեան իսկութիւնը, պիտի տեսնենք թէ կամայ ակա-

մայ կ'առաջնորդուինք Տէր Յիսուսի ոտքերուն առջեւ։

Ֆիխթէ, Քանթի ժամանակակից եւ յաջորդ Տիտանը, իսկապէս ըմբռնած էր ճշմարտութեան խորհուրդին ընդելուզումն մարդկային մտքին հետ։ Մարդկային միտքը, ոչ միայն կը յայտարարէ թէ Ա-ը է, այլ եւ սա գրեթէ միաժամանակ, թէ եթէ Ա-ը է, է։ Պարզ խօսքով, մարդկային միտքը՝ ոչ միայն իրականութեանց դէմյանդիմանութիւնն ունի, այլ եւ իր խորհրդոց ներհաշտութեան երաշխիքը միասին կը կրէ։

Ճէյմս, որուն Pragmatism-ի վարդապետութիւնը ներբողելով յիշեցինք այս մատեանին մէջ, այդ սքանչելի վարդապետութեան ձախորդ մէկ կիրառումը կը փորձէ ճշմարտութեան վերլուծման մէջ։ Ճէյմս կ'ուզէ ճշմարտութիւնը մերկացնել իր վերանցական դիւթանքէն եւ կատաղօրէն կը պայքարի գլխագիր «Ճ»ին դէմ։ Ճշմարտութիւնը պարզապէս կը նշանակէ, ըստ Ճէյմսի, ստուգելիութիւն (verifiability), այսինքն, երբ ըսեմ թէ գետին ջուրը անոյշ է, եւ դուն երթաս հաստատես թէ ըսածս համապատասխան է իրականութեան, այն ատեն ըսածս ճշմարտութիւն եղած կ'ըլլայ։ Ոչ ոք կը հակառակի Ճէյմսի այս մասին։ Եւ Ճէյմս կը կարծէ թէ դարերու ընթացքին, մարդկային միտքը, խորհողութեան այս խիստ պիտանի գործիականութիւնը, եղանակը, շատ գնահատելի գտնելով, մեծ յարգ ընծայած է անոր եւ զգեցուցած զայն, վերանցական փառքով։ Ճէյմս, արդարեւ, կը խոստովանի թէ տարօրինակ նկատուելու աստիճան տիեզերական եւ պիտանի Denkmittel մըն է այս բառին տակ ծրարուած իմաստը։ Բայց քիչ մը խորացնենք մեր վերլուծումը եւ տեսնենք թէ ուր կը հասնինք։

Առնենք Տրամաբանութեան դասական հաւաքաբանութիւնը (syllogism).— Ամէն մարդ մահկանացու է, Սոկրատ մարդ է, ուստի Սոկրատ մահկանացու է: Սոյն դատաւորումին մէջ, առաջին աչքի զարնող բանը, նախ այն է թէ մարդկային մտքին պատճառաբանելու կարողութիւնը, պարզ խօսքով իմացական մեծագոյն կարողութիւնը, շատ ակներեւ կաղապար մ'ունի, կաղապար, որու շատ ծանօթացանք նախորդ գլուխներուն մէջ — ոչ այլ ինչ — բայց եթէ «Բազումք ի Մի» մեծ խորհուրդին կաղապարը։ Սոկրատ մի է ի բազմաց։ Արդարեւ, ինչպէս նախորդ գլուխին մէջ յիշե-

ցինք, բոլորովին անհնարին բան պիտի ըլլար որեւէ բան խորհիլ. եթէ տիեզերքին բոլոր իրերը սոսկական, ինքնուրոյն եւ անկախ իրեր ըլլային, ոչ մէկ եզրակացութիւն հնարաւոր պիտի ըլլար հանել այդ պարագային։

Բայց մեր բուն վերլուծելիքը հաւաքաբանութեան վերջին մասն է, ուր երկու դատողութիւններէ նոր ճշմարտութիւն մը կը հանենք — ուստի — Սոկրատ մահկանացու է։ Ուստի, ահա կամուրջը դէպի ճշմարտութիւն։ Ի՞նչ զօրութիւն թաքնուած է այդ բառին մէջ, որ կ'առաջնորդէ զմեզ ճշմարտութեան։ Ամբողջ մաթէմաթիքը ուստիներու սանդուխն է. ի՞նչ է ուստիին զօրութեան գաղտնիքը։ Տրամաբանութեան մէջ, այդ զօրութիւնը կը կոչուի The Law of identity — նոյնութեան օրէնք — պարզապէս սա, թէ նոյն բանը նոյն բանն է, ինչ որ Ֆիհթէի բացատրութեամբ ըսել է թէ մարդկային միտքը ոչ միայն Ա-ը կը հաչակէ, այլ նաեւ թէ, եթէ Ա-ը է. է։

Բայց, ի՞նչ ըսել է նոյնութեան օրէնք. օրէնք բառը հարկադրութեան մը գաղափարին կոթողումն է։ Ի՞նչ է այն հարկադրումը, որով մարդկային միտքը նոյն բանին նոյն բանը պիտի ըսէ։ Այդ օրէնքը հաւասարմութիւն կը կոչուի, Հաւասարմութիւն Նախորդին, ահա բանալին ամբողջ մաթէմաթիքին։ Բայց, հաւասարմութիւնը բարոյական երանգ մ'ունի, կամ աւելի ճիշդ, ամբողջովին բարոյական բառ մ'է։ Եւ մենք, Բարոյագիտութիւն գլուխին ներքեւ պարզեցինք թէ. հաւասարմութիւնը մասնաւորապէս Ամենասուրբ Երրորդութեան երկրորդ անձին՝ Տէր Յիսուսի ստորոգելիքն է եւ է այն Ոգին, որով Տէրն մեր կը վերաբերի իր Հօրը հանդէպ։ Իսկապէս, ամէն անգամ որ մարդկային միտքը կը տրամաբանէ, զՔրիստոս կ'ապրի. Անոր Շնորհքը կ'զգենու։ Տրամաբանութեան մը ընթացքին, երբ, յանկարծ, մեր նախապէս իբր իրականութիւն ընդունածը ուրանանք, ոչ թէ իբր տկարամիտ, այլ իբր նենգող եւ գէշ մարդ կը դատապարտուինք։ Մարդ, իր Արարչին պատկերովը ստեղծուած է եւ ի ծնէ կը կրէ, իր մէջ, անբարբառ յարգանքը մտաւոր եւ հոգեւոր այն դիրքին (attitude), զոր կը կոչենք հաւասարմութիւն կամ ճշմարտութիւն։ Ճշմարտութիւնը դէմյանդիմանութեանց մէջ չէ, ինչպէս Ճէյմս ալ կը խոստովանի։ Երբ ըսեմ գետին ջուրը անոյշ է, ոչ գետը ճշմարիտ է, ոչ

ջուրը, ոչ անուշութիւնը, այլ իմ մտքիս կողմէ եղած գաղափարի այդ տեղեկութիւնը ճշմարիտ է։ Ճշմարտութիւնը ուրեմն մեր մէջ է եւ ոչ այլ ուրեք։ Եթէ մարդկային միտքը անբան ըլլար, այսինքն անխօս, եւ կրէր միմիայն դէմյանդիմանութեանց յաջորդական տպաւորութիւնները, պիտի ստիպուէր զանոնք ընդունիլ իբր իրողութիւն, եւ այսքան միայն։ Բայց մարդկային միտքը, բանականութիւն ունենալով, Ֆիխթէի ըսածին պէս, ոչ միայն դէմյանդիմանութեանց տպաւորութիւններ կը կրէ, այլ եւ իր տպաւորութեանց ստուգութիւնը եւ իր համոզմանց անսխալականութիւնը կը հռչակէ։ Ճշմարտութեան գաղափարը չէր ըլլար եթէ խօսք չըլլար։ Խօսքը հետեւաբար, ճշմարտութեան, ուստի եւ ստեղծագործութեան խանձարուրն է։ Ի սկզբանէ էր բանն «Խօսք» եւ Բանն էր առ Աստուած եւ Աստուած էր Բանն։ Նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած։ Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ, եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչ ինչ որ ինչ եղեւն,.... էր լոյսն ճշմարիտ, որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ որ գալոց է յաշխարհ.... Եւ Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ, եւ տեսաք զփառս նորա, զփառս իբրեւ զմիածնի առ ի Հօրէ, լի շնորհօք եւ ճշմարտութեամբ։

Արդարեւ, աշխարհ եկող ամէն մարդ օժտուած է ճշմարտութեան լոյսովը — էր լոյսն ճշմարիտ, որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ որ գալոց է յաշխարհ։ *Եւ այդ ճշմարտութեան լոյսը՝ Բանն Աստուած ինքն է։ Մարդկային բանականութիւն, ըսելու տեղ, հետեւաբար, շատ իրաւամբ կրնանք ըսել* մարդկային Յիսուսականութիւն։ *Բանական էակ, ըսելու տեղ* Յիսուսական էակ, *ըսել աւելի պատշաճ պիտի ըլլար, վասնզի մարդկային միտքը, ինչպէս ամենայն ինչ, «Նովաւ եղեւ», եւ «Նովաւ» ըլլալուն համար է որ իբր իր էութեան ներքնագոյն հարկը, կը կրէ իր մէջ ճշմարտութեան խորհուրդը։ Վասնզի ոչ միայն սէրը Աստուածային է, այլ եւ ճշմարտութիւնը — ճշմարտութիւնը, որուն, տիեզերքի մէջ առաջին կիրառումը, յառաջ քան զյաւիտեանս, եղած է հռչակումն Աստուծոյ պաշտելիութեան, Որդւոյն Աստուծոյ կողմէ։ Եւ Քրիստոնէութիւնը կ'ընդունի թէ այդ խորհուրդը, — Հայր Աստուծոյ ամենաբարի սրտին ախոյեանութիւնն, հռչակումն, հաստատմութիւնն, որով եւ հայելիացումն, կրկնումն, ծնունդն, նոյն ինքն Յիսուս, է*

նոյնպէս, մաս Աստուածութեան։ Աստուած յԱստուծոյ, Լոյս ի Լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ։ Այո՛, ճշմարտութիւնը որդին է ու ծնունդը սիրոյ. սէրը ճշմարտութիւն միայն կը ծնի, որովհետեւ անոր արժանի՛ է։

Այս կերպով, երբ որեւէ նիւթի մը մասին կը խորհինք և կը տրամաբանենք, կը խորհինք և կը տրամաբանենք այն իսկ Աստուածային շնորհով — իմա Հոգի Ճշմարտութեան — որով Տէրն մեր առաջին անգամ, յառաջ քան զյաւիտեանս, հաստատեց իր Հօր պաշտելիութիւնն և խոնարհեցաւ Անոր բարութեան առջեւ։ Երկու պարագայից մէջ, տարբերութիւնը միայն հոն է որ իմացական սովորական մտքերու մէջ, Հայր Աստուծոյ անհերքելի բարութեան տեղ, դրուած կ՚ըլլան պատահական և վաղանցուկ իրողութիւններ, որոնց դէմյանդիմանութիւնն անհերքելի է մարդկային մտքին համար։ Հետեւաբար, կրնանք իրաւամբ ըսել, թէ մարդկային մտքին ամբողջ կազմն ու գործունէութիւնն հիւսուած է զՔրիստոս միայն ապրելու ու վերապրելու, «Յիւրսն եկ, և իւրքն զնա ոչ ընկալան»։

Եթէ ճշմարտութիւնը այսպիսի վերանցական, հրեղէն աղբիւր մը չունենար, այսինքն զՔրիստոս, ուրկէ կը սերի մարդկային միտքը — ուսկի՞ց ուրիշ այն անտեղիտալի հարկը, զոր ունինք անոր անսալու, անոր անպայման համակերպելու։ Եթէ ճշմարտութիւնը օգտապաշտական (utilitarian) ծագում մ՚ունենար, յաճախ պիտի թողուէր, վասնզի յաճախ գործնականին մէջ ճշմարտութիւնը վնասաբեր կրնայ ըլլալ իր արդիւնքներով։ Բայց, ինչ որ ալ ըլլայ, ճշմարտութիւնը իր բնոյթովը իսկ անլքելի է. խարդախն իսկ, իր սկզբնական խարդախ առաջադրութեան հաւատարիմ և ճըշմարիտ պարտի մնալ — ճշմարտութիւնը հետեւաբար անքակտելիօրէն ընդելուզուած է մարդկային մտքին հետ։

Այսպէս, երբ կ՚ըսենք երկու առաւել երկու չորս կ՚ընէ, չկայ ուրիշ որեւէ պատճառ այս ճշմարտութեան, բայց միայն վերանցական շնորհը Տէր Յիսուսի, որ ամէն բանական էակի հոգւոյն վրայ գծուած է, և որուն անգիտակցօրէն կ՚անսայ ամէն մարդ։ Այո՛, երկու առաւել երկու չորս կ՚ընէ, վասնզի Աստուածային ծագում ունի, և Աստուածային արժէք կը ներկայացնէ այն շնորհք որով մեր իսկ ընդունած իրողութեանց հաւատարիմ պարտինք մնալ, վասնզի, պէտք չէ մոռ-

նալ որ մաթեմաթիքական իրողութիւնները, ինչպէս բոլոր միւսները, անհերքելի իրողութեանց դէմյանդիմանութիւններն են միայն. միութեան մը կրկնումին երկուք անունը տալ և ապա մէկ մէկ ալ երկուք կ՚ընէ ըսելը մեր բամծին հաւատարիմ ըլլալու խորհուրդին նկարչագեղ մէկ ընծայումն է միայն։ Ամբողջ մաթեմաթիքի դրութիւնը, հետեւաբար, Քրիստոսի խորհուրդին մէկ հրախաղութիւնն է — ոչնչութեան մթին խորքին վրայ գծուած՝ հրաշագեղ ու աստեղազարդ — մթին խորք ըսինք, վասնզի տիեզերքին մէջ ոչ մէկ կայ ոչ երկու, ոչ կէտ կայ, ոչ գիծ, ուստի և ոչ մակերեւոյթ. այս բոլորը, պայմանադրական անուններ են միայն ու կը ծառայեն Տէր Յիսուսի խորհուրդը հռչակելու, ցնծերգելու, աւետելու ծագաց ի ծագս աշխարհի։

Զիրար հատանող երկու գծերու հակադիր անկիւններն հաւասար են, վասնզի երկուքն ալ առընթերակից անկեան հետ միասին երկու ուղիղ անկեան հաւասար են. այսինքն երկուքն ալ նոյն քանակէն (180 աստիճանէն) նոյնքան պակաս են, հետեւաբար նոյնն են աստիճանով. ամէն մաթեմաթիքական տեսութիւն շղթայուած է նոյնութեան օրէնքով — նոյն բանը նոյն բանն է — վասնզի պարտինք հաւատարիմ մնալ մեզ ընծայուած իրողութեանց — այնպէս ինչպէս մեր Տէրը յառաջ քան զյաւիտեանս հաւատարիմ եղաւ տիեզերքին մէջ առաջին իրողութեան, որ է Հօրը սէրը։

Այո՛, այն անուանի գիտութիւնը, ճշդութեան ու ճշգրտութեան գիտութիւնը, մաթեմաթիքը միակ խորհուրդի մը ընծայումն է — շնորհ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի — վասնզի իր նախանիւթերը թանձրացեալ գոյութիւն չունին, սոսկ յայտարարներն են կարգի ու շնորհի մեծ գաղափարին, որ կը բղխի նոյն ակէն — Ամենասուրբ Երրորդութեան լուսոյ ծոցէն։

Մեր այս խորհրդածութիւններէն կ՚եզրակացուի, ուրեմն, թէ ինչ որ մարդկային մտքին իմացական կարողութիւնը կը կոչենք, ոչ թէ իմացական, այլ բարոյական խորհուրդ մ՚է։ Ո՞վ է այն մարդը, արդարեւ, որ կարենայ բացատրել թէ ի՛նչ է մարդկային մտքին բանական կարողութիւնը, անկախաբար այն շնորհէն, որ բարոյական ուստի և հոգեկան ծագում ունի։ Այո՛, մարդկային մտքին իմացականութեան

մեքենան ունի բազմաթիւ պտուտակներ, անիւներ, լծակներ, բայց անոնք բոլորն ալ երկրորդական են ու ստորադաս և ինչ որ կարևորագոյնն է, անոնք մեքենական են։ Շոգին, մղիչ զօրութիւնը, բոլորովին ուրիշ բան է և անիւներն ու պտուտակներն՝ ուրիշ։ Մեքենայ մ'ունիմ որ կը յիշէ — կը յիշեմ կամայ ակամայ, մեքենայ մ'ունիմ որ կը տեսնէ կանաչը, կապոյտը, մեքենայ մ'ունիմ զուգորդութեան, որով, երբ սեւ ըսեմ ճերմակը միտքս կ'իյնայ, երբ Ծափոն ըսեմ, Միքատոն միտքս կ'իյնայ եւայլն եւայլն. մեքենայ մը խիստ բարդ, նուրբ, հրաշալի, բայց մեքենայ։ Սակայն, երբ միտքը կ'եզրակացնէ, կը մարգարէանայ, կը հետեւցնէ, կը գուշակէ, հաղորդ կ'ըլլայ տիեզերքին ղեկավար օրէնքին, որուն մէջ կան, կը շարժին ու գոյութիւն ունին արարածներն համօրէն։ Զմեզ այս տիեզերքին ճշմարիտ ժառանգներն ու տէրերն ընող կարեւորագոյն կարողութիւններէն է, հետեւաբար, մեր մտքին այն յատկութիւնը, որով կը խոնարհի անհերքելի դէմյանդիմանութեան առջեւ։ Այդ յատկութիւնն է զոր Հայր Աստուած կը պահանջէ Իր տիեզերքի բնակիչներէն, որ կը կոչուի Շնորհ և Ճշմարտութիւն, և որուն անտեսումն առաջնորդեց մարդկութիւնն, մահուան շուքի ձորին մէջ. վասնզի տիեզերքի մէջ մեղքն ու մահը մուտ գործեցին առաջին անգամ այս օրէնքին դէմ անսաստումով — սուտով — օձին խաբէութիւնովը — որով մոլորեցուց ան մարդկային միտքը — Հայր Աստուծոյ անհերքելի բարութեան վրայ կասկածիլ ու Անոր օրինաց դէմ ապըստամբիլ դրդելով։ Եւ փրկութիւնը ծագեցաւ այն ատեն միայն, երբ Բանն Աստուած, Ճշմարտութիւնն Յիսուս, «Մարմին եղեւ և բնակեաց ի մեզ և տեսաք զփառս Նորա...»։ Այո՛ — Բան — ականութենէ զրկեալ մարդկութիւնը հարկ էր որ ուտէր ու ճաշակէր և իւրացնէր մարմնացեալ Աստուածն Յիսուս — որպէսզի բժշկուէր անոր ժըխտումն եղող և օձէն հրամցուած արգիլեալ պտուղին արգասիքը եղող մահուան սոսկալի ախտէն։

Հոս, կարեւոր կէտի մը վրայ, սակայն, պարտինք դարձնել մեր ուշադրութիւնը։ Որեւէ խորհող, հաւանաբար, հուսկ ուրեմն ընդունէր մեր ըսածին մէկ մեծ մասին ճըշդութիւնն, այսինքն սա՛ թէ մարդկային մտքին տրամաբանութիւն կոչուած կարեւոր կարողութիւնը, որ հեղինակու-

թիւնն լակ է անոր, ոչ թէ իմացական կարողութիւն մ'է այլ բարոյական, վասնզի եզրակացնելու աէքին մէջ մարդկային մտքին կիրարկած կարողութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ խոնարհիլ այն Շնորհումն, որ ընդածին է մեր մէջ և կնիքն ու վկայութիւնն է ճշմարտութեան։ Այսքանը թերևս շնորհուէր մեզ. սակայն, պիտի առարկուէր, ինչո՞ւ բարոյական և հոգևոր շնորհը սեպհականեցնել ու մասնաւորել Յիսուսի — և չընդունիլ զայն իբր ընդհանուր մէկ յայտնութիւնն ու օրէնքը տիեզերքին և մարդկային մըտքին։ Ասոր պատասխանն այնքան յստակ է որ մարդ մասնաւոր ճիգ մը պէտք է ընէ զայն չտեսնելու և անկէ խուսափելու համար։ Նախ այն, որ բարոյական և հոգևոր շնորհը տիեզերքին մէկ ընդհանուր արժէքաւոր օրէնքը ներկայացնելն անբաւարար խօսք մ'է, որ ոչինչ կը բացատրէ, ի՞նչ է այդ շնորհին ակը, հեղինակութեան զօրութիւնը, դիրքը. երկրորդ, առաջին անգամ Յիսուս Նազովրեցիին կրօնքն է որ Աստուածային հռչակեց Հոգևոր Շնորհը, այս Յիսուսն էր որ խաչուեցաւ, մարդկային պատմութեան գօտիին մէջտեղը զետեղելու համար այդ ոսկիէ ճարմանդը, որ հին տնտեսութիւնը միացուց Նորին, որբեց մաքրեց մարդկութիւնը իր հեթանոսական ժանգէն, ու Աստուծոյ որդեգրութեան շնորհովը օծեց մեր դէմքերն։ Եւ երրորդ ու մանաւանդ, Տէր Յիսուսի խօսքերն ու Իր անմահ պատարագն կը մատնանշեն մեզ այն Աթոռը որուն ներքևէն կը բղխի ու կը հոսի սիրոյ գետը, Շնորհի ու Սրբութեան զոյգ ափանց մէջէն — առ մեզ — առ ծարաւեալ մարդկութիւնն։

Այո՛, Շնորհն ու Սրբութիւնը զոյգ ափունքն են աթոռէն եկող սիրոյ մեծ գետին։ Հայր Աստուծոյ սէրը տիեզերաց միակ իսկութիւնն է, որ կը հոսի, և որ սակայն իր յայտնութեան համար այնքան կախում ունի Որդւոյն Շնորհէն և Հոգւոյն Սրբութենէն, որքան գետ մը, գետ անունը կրելու համար, պէտք ունի իր ջուրէն զատ, երկու եզերող ափանց։ Ամէն անգամ որ Հոգևոր Շնորհի դիրքը կը գրաւէ մեր միտքը, սիրոյ գետափը կը փոխադրուինք, ու սիրոյ հրաշքին է որ յակճիռս կը կենանք յանդգայս։

Քրիստոսի պատարագը մեր Կրօնքն է, վասնզի ոչ միայն Շնորհը կը հռչակէ Աստուածային, այլ և Շնորհին պատկառ կեցած խորհուրդը, սէրը, կը հռչակէ գերագոյն, և ոչ միայն

կը հռչակէ, այլ և այդ սիրոյն գրաւականը, անկէ անձկալուելիք պտուղը կը պարգևէ — Աստուած Խաչուած վասն իմ ի Քրիստոս — խորհուրդ, զոր կը կնքէ Հոգին Սրբութեան, արցունքներու բարբառով հեծեծելով, «Արժան և Իրաւ»։

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

Բոլոր մեր վերլուծումներուն ընթացքին, կը դիտուի թէ մենք կը միտինք ապացուցանել, թէ ամէն խորհուրդ, ամէն բառ, ամէն անուն, հուսկ ուրեմն, կը ցուցնէ մեզ իր աղերսն ընդ Աստուծոյ, ընդ Ամենասուրբ Երրորդութեան, աղերս՝ որ կը յայտնէ իր վերջնական սահմանը, բացատրութիւնն, իսկութիւնն։ Ներկայ գլխուն խորագիրն ալ անտարակոյս կը մատնանշէ մեզ իր իսկութեան շաւիղներն. ու արդարեւ, Գեղարուեստ բառը միթէ չերեւի՞ր մեր աչքերուն, շողերով շրջապատեալ բառ մը, որուն սլաքներն կը մատնանշեն վերն Աստուած։ Եթէ ուզուէր մեզմէ, սահման մը Գեղարուեստ բառին, մենք պիտի ըսէինք «Աստուծոյ կարօտը» կամ «Սրտին Հառաչն առ Վարագուրեալն Աստուած»։ Թերեւս ոմն առարկէր թէ այդ սահմաններն աւելի կը պատշաճին կրօնք բառին, քան գեղարուեստ։ Բայց կրօնքը, փոքր այլ յոյժ կենսական կէտի մը մէջ կը տարբերի «կարօտ» է և «Վարագոյր» է — վասնզի, ինչպէս գիտենք, մեր Տիրոջ Խաչելութեան պահուն, «Վարագոյր»ը պատռեցաւ և հոգին այլեւս իր սրտին «Սրբութիւն Սրբոց»ին մէջ, անընդմիջեալ յուզմամբ կը յառի Հայր Աստուծոյ բարութեան անպատմելի խորհուրդին, ու Սուրբն Շնորհալի կ'երգէ «Տենչալուոյդ տեսլեամբ, տուր ինձ յագենալ, Տէր Յիսուս Քրիստոս»։ Մինչ գեղարուեստը յուշն ու խորհուրդն է Աստուծոյ, կրօնքը տեսիլն է Անոր բարութեան, մեր իսկ սրտին խորքին վրայ։

Այս տողերը գրած պահերնուս չկարծուի թէ կ'անգիտանանք Գեղարուեստ բառին լայն ու ընդարձակ տարողութիւնը և կը սահմանաւորենք մեր խօսքը միայն կրօնական բանաստեղծութեան։ Ո՛չ, գիտենք թէ Գեղարուեստ անունին տակ, բազմազան այլանդակ, և երեւութապէս Աստուծոյ հետ որեւէ աղերս չունեցող խորհուրդներ կ'ընծայուին մեզ։ Ինչպէս ըսած է Տէրոյենց, Գեղարուեստը կարելի է թէ ի փառս Աստուծոյ գործածել և թէ ի խնդ

Սատանին։ Բայց, վայրկեան մը մէկդի ձգելով գեղարուեստականին տակ ապաստանած գռեհկութիւնները ու նորելուկ ցնորքները, և նկատի առնելով դասական կամ ռոմանթիք վըսեմութեանց վաղեմի ոգին, պիտի տեսնենք թէ գեղարուեստական կը կոչենք այն յոյզերն միայն, որ Աստուծոյ հառաչը կը քաղեն մեր հոգիներէն։ Գեղարուեստական, կամ, եթէ կ'ուզէք, բանաստեղծական երանգ ունի ամէն ինչ, որ զմեզ կը փոխադրէ հունաւորէն անհունին, անմիջականէն՝ յաւերժականին, մարդկայինէն տիեզերականին, Ներկայէն մշտնջենականին։ Ասոր համար է որ, առարկայական ոգւոյն բացարձակ տիրապետումը, նկարչական թէ գրական մարզերու մէջ գերազանցօրէն իրապաշտ ոգին, ի վերջոյ, պարզ լուսանկարի կը վերածէ նկարն կամ գրութիւնն և մեր փնտռած սփոփանքը չկրնար տալ։ Նկարչութեան թէ բանաստեղծութեան հոգին է խտացումը — այն արուեստը, որով հեղինակն աշխարհը իր հոգւոյն պրիսմակէն կ'անցնէ, և, հաւատարիմ մնալով հանդերձ իրականութեան, այնպիսի ընտրութիւն մը կամ դասաւորում մը կ'ընէ որ իր ձեռակերտը կը պոռայ, կը խօսի, կը գոչէ, կը մատնանշէ Յաւերժականն ու Անանցն։ Մարդկային հոգին կարօտն ունի դէմյանդիման գալու Յաւերժութեան սփոփանքին — առկէ նուազ ոչինչով կը գոհանայ ան։ Զրաքեանի բառով «Անդրատենչ»ութիւնն է գեղարուեստը։ Խաղաղ ծովանկարներու վաղեմի բարութեան, թէ լուսնին արծաթաբորբ դեգերումներուն մէջ, արեւելքցի ծերունիի մը անարուեստ ու եղերական բնականութեան մէջ, թէ սրտի մը անթառամ հաւատարմութեանը մէջ, ամենուրեք, հոգին կը կարծէ գտնել, գրկել իր Բաղձալին, իր Տենչալին, Անմահութեան Լոյսերուն մէջ բնակող Բարութիւնն — Աստուած։

Գեղարուեստի, կամ Բանաստեղծութեան այս Աստուածատենչ ոգին, թերեւս ոչ ուրեք այնքան շեշտուած ձեւով ի յայտ եկած է, որքան «Ինտրայի Ներաշխարհ»ին մէջ, որուն հեղինակն է և կը մնայ պսակաւորը գրչի արուեստին, այսինքն յոյզերն իբր երանգ ու գրիչն իբր վրձին գործածելու չքնաղ արուեստին։ Զրաքեան, անհունին հալածական տարփաւորն է այդ գրքին մէջ — զԱստուած կը փնտռէ յանգէտս կամ գիտակցօրէն ամենուրեք — Սեւ ծովու վագրչերտեալ ալիքներուն անվախճան յաջորդութեան մէջ, թէ

անոնց «Անմահութեան գմայլումներու մէջ նուաղող» ցնցում-ներուն, անիծագոռ ալելուներուն թէ եղերական ղօղան-ջումներուն մէջ, Պարսիկ խանճիին լռակեաց կերպարանքին թէ ճերմակ կատուին նայուածքին մէջ։ Ինք գրկեալն է Աստուծմէ և ուխտաւորը զայն գտնելու. ամենուրեք կը կարծէ զայն գտնել։ Իր գրքին առաջին էջին մէջ իսկ կ'եղ-բայրակցի իր սենեկին պարզ կարասիներուն հետ «անոնց զանազանութեան ետեւ աղօտապէս միացած և անսահման գրկանքի մը մէջ հեռացած անշրջագծուած երանական հա-մադրութեան» մը մէջ զգալով ինքզինքն անոնց հետ։ Անսահման գրկանք, այո՛, իրերն ալ, կարասիներն ալ այս աշխարհին մէջ են, և իրեն պէս գրկուած, հեռացած Անոր տեսիլէն, Անոր անյագենալի սիրոյն գիրկընդխառնումէն։ Զրաքեան կը շարունակէ. «Եւ խուցս լեցնող այս իրերէն ոչ մէկը նայուածքս կրնայ տանիլ ներկային, իրականին, ամէն-քըն ալ տրտմագին, ըղձագին խորհրդանշանումներ են Անեզրութեան։ Երեւութապէս տարամէտ ուղղութիւններ, շաւիղներու պէս կը մեկնին, խաւարածին, ստուերածուփ ու լուսայանգ շաւիղներու, որոնց չուկէտն է խեղճ Եսս ու վախճանն է Աստուած»։ Երանելի Զրաքեան...։

Նա կը մտնէ և պէտք ալ չունի պահելու թէ Անեզ-րութեան ուխտաւորն է ու իր ուղեղին մթութեան մէջ ծը-նած ամէն խորհուրդ կամ շաւիղ պարտի յանգիլ լուսայանգ վախճանին՝ Աստուծոյ։

Աստուծոյ մասին դեռ յստակ ըմբռնում մը չունեցած իսկ, Անոր տարփաւորն է արուեստագէտը։ Գծի, երանգի, լոյսի ու յոյզի ծփանքներու մէջ Անոր հոգիէն շող մը, ժը-պիտ մը կը նկրտի գտնել, քողազերծել ու մեզ ընծայել ըս-պառող ու հիւծող արուեստագէտը։

Գեղարուեստը այսպէս, տենչն է Անհունին։ Առողջ և բնականոն աճում ունեցող ամէն հոգի, իր պատանութեան կ'ունենայ շրջան մը, երբ իրերուն մէջ ու իրերուն ետին ու անոնց համադրութեան մէջ կ'սկսի զգալ անոնցմէ դուրս ու անոնցմէ վեր խորհուրդը։ Մայրամուտին լուսերանգ լռութիւններն ու չիջելափառ խաղաղութիւնն, գիշերամուտէն առաջ, արեւելքին հագած վարդ հիւքն ու զգաստութեան մանիշակն, ծովակին արտօսրափայլ հրաժարումն ու ծառաս-տաններու ալելուն, կը բաղխեն գաղտնիքին դուռը, հառա-

չանաց ուռնակներով, գոչելով «Բաց մեզ Տէ՛ր զդուռն... սրտի քոյ»։

Ու ահա այս շրջանին է որ հոգին բանաստեղծութիւնը կ'ապրի։ Տենջալեօյն աշուղն է ան — անսպառ սիրական մ'ունի — Տիեզերքը — որուն պատուհաններուն տակ դեգերող ու հեծեծող տարփաւորն է։ Ու հարկ կա՞յ ըսելու, այս շրջանին, հոգին կ'արտադրէ անսպառ։ Այս թովչութեան գերգմայլիկ շրջանը առաւել կամ նուազ թափով կ'երկարաձգուի հոգիներու մէջ — մինչեւ որ ոմանց մէջ աշխարհիկ կենցաղի հոգեր կուգան մթարել երբեմնի լուսակարօտ նայուածքը բանաստեղծին ու հետզհետէ բարդուող միգամածին ետին, ալ անոր աչքերն վար կ'սկսին նայիլ երկրաւոր փուճ վաղանցութեանց, հոգերու և հնհնուքներու կամ թերեւս ժանգոտ փառասիրութիւններու։

Այսօրինակ քերթողներ կամ արուեստագէտներ երբեմն կ'ուզեն պատանութեան յուզումնալից օրերուն դառնալ, ոմանք շահախնդրութենէ խթանուած և ոմանք միամիտ սխալանքով։ Շահախնդիրներն անոնք են որք տեսնելով թէ գրականութիւնն եւս փոքր ի շատէ ապրուստ մը կը հայթայթէ, կը գրեն ու կ'զգան դրամ վաստկելու համար և կամ կը գրեն գրագէտի համբաւնին պահելու համար։ Իսկ միամիտ սխալածներն անոնք են՝ որ գրականութիւնն ու գեղարուեստը ինքն իր մէջ վախճան մը կը դաւանին, Տաճար մը կամ մեհեան մը, ու հոն կը դառնան կրկին քրմագործելու։ Ու ահա անխուսափելին կը պատահի երկու պարագային ալ։ Հոգին արտադրած է արդէն իր լաւագոյնը — վերջին ճիգերն նսեմացումը միայն կը բերեն համբաւին։ Ըսկզբնական անարուեստ, խօլական ու վսեմ թռիչքին, այժմ յաջորդած են բռնազբօսիկ պրպտումներն նիւթ գտնելու. առաջ գրիչը կ'ստրկանար զգացմանց թափին, այժմ գրիչը կը գերակայէ ու հոգին իր պարապ դարակները կը խուզարկէ գրիչին նիւթ հասցնելու համար։

Ի՞նչ է արդեօք այս բներեւոյթին պատճառը. միթէ հոգին յոգնա՞ծ է. արդեօք բնախօսական արգելքնե՞ր կան, վերստին յոյզերու և զգացմանց աշխարհը մտնելու կամ դառնալու համար։ Ոչ մին և ոչ միւսը։ Պատճառը պարզ է։ Բնութեան կարգերը չեն եղծանիր ու բնութիւնը իր օրինաց բռնաբարումը կամ անտեսումը կը պատժէ, իր աշխարհա-

ծանօթ անորոշութեամբ։ Տարփաւորը քանի տարի քնար ի ձեռին իր սիրուհւոյն պատուհանին առաջ չդեգերիր․ իր գիշերաձայն ու սրտակեղեք հառաչանքներն պէտք է վերջապէս օր մը վերէն արձագանգ գտնեն. օր մը օրանց, պէտք է վարագոյրներու ետեւէն ցանկալի կերպարանք մը երեւի և բոլորով սրտիւ հաստատէ ու կնքէ իր սէրն։ Ամէնէն անկեղծ ու հաւատարիմ սիրահարն իսկ ծիծաղ կ՚սկսի շարժել երբ քառասուն տարի կը դարպասէ, երբ արդէն իսկ պառաւած է ու խորշոմած։ «Ժողովողի գիրք»ը կը շեշտէ թէ ամէն բան իր ժամանակը ունի։ Շիկնոտ ու բարի կոյսը իր սրտին ու սիրոյն տէրը կը փնտռէ հազար հեւքերով ու կատարեալ շնորհով. քաջարի տղամարդիկ շատեր իր կուրծքէն թերեւս հեւքեր գողնան. բայց ինք լուրջ է. կ՚սպասէ անոր որ իր կեանքին երկնքին վրայ պիտի գծուի իբր «Իր»ը, որուն պիտի յանձնէ իր անձը բովանդակ։ Կոյսին այս լռիկ սպասումը կամ որոնումը, սակայն, չեն կրնար երկար տեւել և եթէ տեւեն, մեծ պտուղ չեն բերեր իրեն։ Պէտք է գայ սուրբ օրը, երբ նշանի մատանին պիտի դրուի իր մատը, և իր մաքուր հոգւոյն Տիրոջը անունը պիտի գրուի իր ճակատը։

Այսպէս ալ, ճշմարիտ գեղարուեստը, ըլլալով Աստուծոյ կարօտը, պէտք է գայ պահ մը, երբ հոգին իր հառաչանաց պատասխանը լսէ վերէն և մկրտութեան նշանտուքը սեփականեցնէ զինքը երկնաւոր փեսին։ «Ձեզ երկնաւոր սուրբ էրկան մը նշանեցի» կ՚ըսէ Պօղոս Առաքեալ։ Տէր Յիսուսի սիրոյ մատանին իր մատը կը դնէ հոգին, երբ օր մը կը տեսնէ որ Ան, նոյնինքն Տէրը, իր սիրտը այցելած է — անակնկալ օր և անակնունելի գալուստ, մրրիկ բարութեան և Տօն Արտասուաց։

Ամէն հարազատ արուեստի լրումն է կրօնը — որոնման ու ըղձանքի վախճանն է գիրկընդխառնումը։ Այս պատճառաւ է որ երբ հոգի մը անկեղծ է, երբ իր հառաչներն ի խորոց սրտի են, այդ հոգին, անպայման, հուսկ ուրեմն, իր կեանքին մէջ օր մը, պիտի սկսի դառնալ Նազովրեցիին, դողդղագին նախազգացումովը այն պահուն, երբ, ինք, ըռատենջիկ ու մաքուր հոգի, պիտի նուիրէ իր սիրտը արդարութեան ճշմարիտ փեսին։ Ան որ անկեղծութեան արցունքներով սիրած է տերեւները, խոտերը, ցօղերն ու ծա-

ղիկներն, արահետներն ու երդիքները, արշալոյսերն ու վերջալոյսերն, մանուկներն ու մամիկներն, ա՛հ, ճշմարիտ գեղարուեստագէտը, օր մը հարկ պիտի զգայ այլեւս բարութեան և անմեղութեան այդ խորհրդանշանումներն մէկդի ընելու այլեւս և պոռալու անոնց ետեւ թաքնուած կարօտալի Հոգիին — Տէ՛ր, Տէ՛ր, խաչելութեան բարութիւն, տեսանագրէ քու եղկելի տարփաւորդ, որ ալ չգոհանար քու յուշարարներովդ, քու պարգեւներովդ ու զքեզ և քու սուրբ կուրծքդ կ'ուզէ հանգչեցնելու իր յոգնաբեկ գլուխը։ «Ոչ ի տուրսն, այլ ի տուողն յաւէտ կարօտիմ»։

Երախան, երբ հեռուանց մօրը ձայնը կը լսէ, կ'երերտկայ, աչքերը ուշադիր այն կողմը կը դարձնէ, կ'սպասէ, և երբ կ'երեւի մայրը, կը խայտայ, ժպիտներ կը փոխանակէ, ձեռքեր կ'ընէ, թեւերը վեր կ'առնէ յանգէտս, կը դողայ, սակայն շուտով կ'անցնի սիրաբանութեան ժամը, կ'սկսի պոռալ պահանջել և մանչել, ու կատաղօրէն լալ — պէտք է մայրը քովը գայ. պէտք է փարի անոր կուրծքին և սնանի. մոգական զօրութեամբ, գոգցես, կը լռէ ստինքին փարած վայրկեանին իսկ։ Այսպէս չէ՞ միթէ հարազատ հոգին, որ նախ հեռուներէն, նուաղկոտ ձայները կը լսէ Հոգւոյն Սրբոյ, երգերու մէջ, թէ փափկիկ ու խոնարհ ծաղկանց կերպարանքին մէջ, ծովերու լուսալիր հորիզոններուն մէջ թէ լերանց հսկայ անդրատենջութեանը մէջ, և որ ի վերջոյ, սակայն, այդ ամէնուն ճաշակումէն վերջ, կ'սկսի անհանգստութեան և անհաւասարակշռութեան նշաններ ցոյց տալ, տարտամ, անբեւեռ, տատանեալ, կարօտակէզ այլ վտահ, աչքերը փակած այլեւս անցեալին և ակնկալու Մեծ Տենչալիին, Սուրբ Հոգիին, որուն անմեղութեան ըստինքներուն պիտի փարի հուսկ ուրեմն, ճաշակելու և ոչ հեռազգալու անոր քաղցրութիւնն — իբր ճշմարիտ Որդի Աստուծոյ — ճաշակելու զայն իր սրտին մէջ. իր որոշումներուն մէջ.

Եւ միթէ այս կերպով չբացատրուի՞ր Չրաքեանի եւս հոգւոյն յեղաշրջումը։ Երկրային ու կենցաղական պայմաններէ այնքան խրտչող, ծովերուն, լեռներուն, Նոճիներուն ու անհունին խորհրդազգած երգիչը որ այնքան հառաչա-

նոր կ՚անձկար գաղտնեաց Տիրոջ. միթէ կարելի՞ էր որ օր մը չլուսազարդուէր Անոր երանական տեսիլովը։ Ու ան արուեստագէտ ինտրան եղած էր կրօնաւոր, վասնզի գեղեցիկը երբ սրբութեան ոլորտին կը հասնի, հարկադրիչ կը դառնայ ու կը հպատակեցնէ հոգին, և իր պաշտօնեան ու կարգաւորը կ՚ընէ զայն։ Արուեստագէտներ իրենց կեանքով յաճախ կը դաւաճանեն իրենց երգած իտէալին, վասնզի, գեղեցկի իրենց տեսիլը դեռ լուսափառ ու բոցեղէն պատկերին չէ փոխուած և անոնք դեռ գիրի չեն բռնուած։ Բայց ամէն շնորհի հալոցը եղող մկրտութեան գետէն երբ կ՚անցնի հոգին, իր տեսիլը կ՚ըլլայ այլեւս գեղեցկութեան Արեւը — ինչպէս կ՚ըսէ Յովհաննէս Մկրտիչի հայրը, Զաքարիա, «Ծագող արեգակը վերէն մեզի այցելութեան եկաւ»։ Եւ գեղեցկութեան Արեւը, Յիսուս Քրիստոս, զմեզ իր պաշտօնեաներն ու երկրպագուներն կ՚ընէ։ Հետեւաբար, անոնք, որ այս գլուխին ընթերցման առեն միշտ այն շփոթութիւնը ունեցած են թէ, ինչպէ՞ս անսահման արձակութեան խօլական ու երանական ոլորտը — Գեղարուեստը — կարելի կ՚ըլլայ սոսկ իբր նախերգանք մը նկատել կրօնի, անոնք թող յիշեն թէ կրօնքը անհաւատին խեղճուկ ուղեղովը պատկերացուած հնամենի բթամտութիւնը չէ, ոչ ալ Ծնոլա Աստուածը՝ sեմօsե բանապետ մը, այլ ինչպէս ըսինք — անեղրութեան վայրենութեանց մէջ ըլլայ, թէ գարնան աւետաւոր հեզիկ մանիշակաց մէջ — արցունքներով բաղձացուած ու հառաչներով ըղձացուած, և մեր հոգիներուն պայթող կարօտովը որոնուած Հոգին է — Ա՛ն՝ որմէ կը ճառեն անապատներու ահաւոր լռութիւններն, սատափ հորիզոններու կախարդանքն, երեկնամուտի ժամերուն սրտակեղեք լռութիւնն ու ամէն ինչ որ կ՚ակօսէ մարդուն սիրտն։ Տափակ մարդիկ կան, անշուշտ խիստ բազմաթիւ ներկայ սերունդներուն մէջ, որոնք «Մեղք» բառին վրայ կը ծիծաղին և «Մեղք գործել» ասութիւնը միջնադարեան կաթոլիկութեան յատուկ և արդիականութեան բառարանէն ինքնին տարագրուած ոճ մը կը նկատեն։ Մենք շատ բնական կը գտնենք այդ բառին վիճակուած բաղդը — Մեղք բառը վերցած է ներկայ աշխարհէն, վասնզի զայն սահմանող մեծ խորհուրդը վերցած է։ Օրէնքի մը դէմ անսաստումը յանցանք կը կոչուի, կարեւորագոյն օրէնքի մը դէմ անսաս-

տումը՝ ոճիր — իսկ Սրբութեան դէմ եղած անսաստումը կը կոչուի մեղք։ Երբ մարդ մը կ՚ըսէ թէ մեղք գործել ոճը իմաստ չունի իրեն համար, նովին բանիւ իսկ խեղճ մարդը խոստովանած կ՚ըլլայ թէ իր հոգին չունի Սրբութեան որեւէ հարկադրիչ օրէնք. չունի սիրոյ երկրպագելի տեսլական մը, որուն հնազանդիլն ու ստրկօրէն հպատակիլն իրեն համար կեանք ու օրհնութիւն նշանակեն ու որուն դէմ անսաստումն մեղք գործել նշանակէ։ Երանի այն հոգիին, որուն համար «Մեղք գործել» ոճը դեռ իմաստ ունի, երանի, հազա՜ր երանի անոր...։ Մեղք գործել... այն ձեռքերուն դէմ որ մանուկները կ՚օրհնէին, ու օր մը ինծի համար գամուեցան խաչափայտին վրայ, այն ճակտին դէմ, որ փուշերով ծածկուեցաւ, զիս թագազարդ տեսնելու սիրոյն, այն աչքերուն դէմ որք կապուեցան զինուորներէն, իմ աչքիս կապերը քակելու և Երկնաւոր Հայրս ցուցնելու համար, այն դէմքին դէմ որ ապտակ կերաւ, իմ դէմքիս վրայ շնորհ նկարելու համար, այն արդարին դէմ որ ձերբակալուեցաւ ու տարուեցաւ, ազատ արձակելու համար խեղճ հոգիս, որ ձերբակալուած կը տարուէր սատանաներէն, որ դատուեցաւ, զիս Սիոնի մէջ դատաւոր տեսնելու համար, որ ծաղրուեցաւ, զիս անշփոթ ըլլալու համար, որ կախուեցաւ, զիս յաղթական ըլլալու համար, որ առջեւս ծունկի եկաւ և ոտքերս լուաց, զիս փրկելու համար, որ տագնապեցաւ Գեթսեմանիի մէջ ու խաչը տարած ատեն քանիցս ինկաւ, որպէսզի իմ տագնապած, փլած ու միշտ վերստին փլչելու վրայ եղող հոգեբանութեանս յենարան տայ — իր սէրը։

Այն Յիսուսին դէմ որ հրաշք մը չըրաւ ինքզինքը խաչէն վար առնելու համար, միայն հրաշքով մը փրկուելու կարող հոգւոյս, իր սիրոյն հրաշքը պարգեւելու համար. որ մեռաւ զիս կենդանի ըլլալու համար ու յարեաւ, զիս արցունքներու մէջ մկրտելու համար Որդի Աստուծոյ։

ԱԶԳՈՒԹԻՒՆ

Ուշադիր ընթերցողը դիտած է անշուշտ թէ ցարդ մեր վերլուծած բոլոր «ութիւն»ներն իսկութիւններ չեն, այլ ամէնն ալ յարաբերական ու սպասաւոր խորհուրդներ միակ Իրականութեան, որ է Ամենասուրբ Երրորդութիւնն։ Նիւթը և բնագիտական ու տիեզերական օրէնքներն բիւրեղացեալ ընծայումներն են այդ Մեծ Իրականութեան ներքին իսկութեան — Կենսաբանութիւնը նոյնպէս, Հոգեբանութիւնը նոյնպէս, Բարոյագիտութիւնը գերազանցապէս, Տրամաբանութիւնը իսկապէս, իսկ Գեղարուեստը անոր կարօտն է, կրօնքի գաւիթն է ան ու նախադուռը։

Այս բոլորը, Ամենասուրբ Երրորդութեան լուսոյ բացատրութիւնէն հեռու, միշտ հանելուկներ մնալու դատապարտուած են և իմաստասէրներ միշտ իբր գաղտնիքներ պիտի ջանան վերլուծել ու սահմանել, Նիւթը, Կեանքը, Եսը, Բարին, Ճշմարիտն ու Գեղեցիկը. մինչ Ամենասուրբ Երրորդութեան լոյսովը դիտուած, ինչպէս ջանացինք ցուցնել նախորդ գլուխներուն մէջ, անոնք կը բանան իրենց գաղտնիքին դռները։

Ազգութիւնն ալ «ութիւն» մ՚է, բան մըն է վերջապէս, որուն ամէն լեզու բառ մըն է սահմաներ, հետեւաբար և պէտք ունինք այդ բառին տակ ծածկուած իմաստն ու իսկութիւնը հասկնալ։

Վերջին ժամանակներս, մանաւանդ, ազգեր ոտք կանգնած են զիրար յօշոտելու, զիրար բզքտելու, գոգցես բան մը փրկելու համար։ Տառապեալ ու վայրավատին Հայութիւնն ալ իր զաւակաց բերնէն, ու Նորանոր անկիւններէ ահազանգի չփոթը կը հնչեցնէ, թէ մի գուցէ Ազգութիւննիս վրայ տանք։ Բայց ի՞նչ է Ազգութիւնը։ Պարզ ձեւով խօսելով, Ազգերը, մարդկային ցեղին պատկանող և երկար տարիներ մէկ աշխարհագրական շրջանի մէջ միասին ապրած, նոյն պատմութիւնն, նոյն բարքերն, նոյն սովորութիւններն, նոյն լեզուն, նման դիմագծութիւն, նման խոր-

հոլակերպ ու զգացման ու արտայայտութեան տաւել կամ նուազ համանման եղանակներ ունեցող խմբաւորումներ են։ Այս բոլորը անուրանալի են ու ճշմարիտ, բայց ասիկա բացատրութիւն չէ։ Անհրաժեշտ է հասկնալ այդ բառին տակ թաքնուած իմաստը։ Բայց Ազգութիւն բառին իմաստը հասկնալէ առաջ, կրկին ճշդենք իմաստ բառին իմաստը։ Այդ բառը խորհրդաւոր բառ մ՚է, ու շատ բան պարզուած կ՚ըլլայ երբ իր իմաստը հասկնանք։ Երբ մարդկային միտքը կը հարցնէ «Ի՞նչ է այսինչ բանը», այդ հարցումն իսկ փիլիսոփայական շատ խորհրդաւոր տեսակէտ մը երեւան կը հանէ, որուն կ՚արժէ անգամ մ՚ալ ուշադրութիւն դարձնել։ Ամէն ենթակայ գոյական ստորոգելի մ՚ունի. օրինակ, ոսկին ի՞նչ է. ոսկին մետաղ մ՚է եւայլն։ Արդ, կը դիտենք թէ, ինչպէս նախորդ գլուխին մէջ կրկնեցինք, մարդկային իմացականութիւնը այնպէս կաղապարուած է որ իսկութեանց բացատրութիւնը իրերու էութենէն դուրս, ուրիշ իրերու մէջ կը փնտռէ ըստ Հէկէլի նշանաւոր ասութեան թէ «Իսկութիւնը ցոլացեալ էութիւն է»։

Մեր այս բացատրութեամբ հետեւաբար, որեւէ բանի իսկական իսկութիւնը հասկնալ շատ դժուար պիտի ըլլար, քանի որ բոլոր հունաւոր իրաց և խորհրդոց բացատրութիւնն կը գտնուի առընթերակից այլ էութեանց մէջ, որոնցն ալ իրենց կարգին ուրիշ էութեանց մէջ և այսպէս յաջորդաբար ad infinitum։ Իրի մը կամ խորհուրդի մը իսկութեան ճշգրիտ բացատրութիւնը այն ատեն միայն պիտի հասկցուէր, երբ այդ իրերուն կամ խորհուրդին աղերսն բացատրուէր տիեզերքին յաւիտենական ու բացարձակ իսկութեան հետ, որ ինքն իր կարգին բացատրութեան անկարօտ է։

Հետեւաբար, Ազգութիւն բառին դիրքը պէտք է ճըշդել այդ վերջնական խորհուրդին, բացարձակին հետ, հասկնալու համար անոր իմաստը։ Պէտք չէ կարծուի, սակայն, թէ բռնազբօսիկ ճիգ մ՚է որ կ՚ընենք Ազգութիւն բառին իմաստը անպայման գծագրուած տեսնելու բացարձակին խորքին վրայ։ Այդ ճիգը, անզգալաբար կ՚ընէ արդէն մեր միտքը։ Մարդկային հոգեբանական յօրինուածքը, ըստ էութեան *pragmatique* է. ըսել կ՚ուզենք թէ, մարդկային խորհողութիւնը կեդրոնական սռնակ մ՚ունի և ամէն բան անոր վրայ կը կշռէ, և ինչ որ ալ ըսես, ինչ որ ալ բա-

ցատրես, զայն քնացնելու, զայն վրիպեցնելու, պարզ խօսքով ինքզինքդ խաբելու, ան իր գիտցածը կ՚ընէ գիտակից ճիգերէդ անկախաբար։ Երբ մեծ մտահոգութիւն մ՚ունիս, միտքդ իր toilet-ի զբաղումները կը ձգէ ինքնաբերաբար։ Բայց ինչ պէտք օրինակներ բերելու — միլիոնաւոր օրինակներ կարելի է յիշել, ամէն օր կեանքի մէջ այս օրէնքին կիրառումն է որ կը տեսնենք. center of interest կը կոչէ Ճէյմս այս հոգեբանական մագնիսացումը շահագրգռութեան։ Միտքը գործնապաշտ է, անմիջապէս իր լուսարձակին սարուածը կ՚ուղղէ հոն ուր կարեւորագոյնը կը նկատէ այդ րոպէին։ Եւ այդ լուսարձակը դարձնող անտեսանելի ձեռքը մէկ սկզբունքի միայն կը հետեւի — էակին բարձրագոյն բարօրութիւնը — Երբ անգործ մնացած ես, ոտանաւոր չես կրնար գրել, երբ անօթի ես կատակներէն ու զուարթարանութիւններէն կը զզուիս, երբ ծանր հիւանդ ես, շատ սիրած գործդ անգամ ոչնչութեան հաւասար կ՚երեւի աչքիդ։ Միտքը ամէն վայրկեան իր այս սկզբունքին տէրն ու գործադրողն է և ոչ միայն ծանր ու ճգնաժամային րոպէներու. այլ և ամէն վայրկեան, ամէն նորամուտ գաղափարի հիւրընկալութիւնն ըրած պահուն, իր այս սկզբունքը կը կիրարկէ։ Ամէն ինչ, հուսկ ուրեմն, իր արժէքը կ՚ստանայ էակին յաւիտենական բարօրութեան մեծ կշիռին վրայ չափուելով։ Աստուծոյ խորհուրդին անսահման արժէքը մարդկային մըտքին գնահատութեան մէջ, հոն, է որ Աստուծոյ խորհուրդը, անհասկանութեան, այսինքն սիրոյ, էապէս անկորնչական ու անմահական տեսիլը մատակարարելով հոգւոյն, այս վերջնոյն փրկութեան գրաւականն ու մուրհակը տուած կ՚ըլլայ, հանելով զայն իր հունաւոր ու սահմանաւոր պատեանէն ու փոխադրելով զայն անեզրութեան... սիրոյ ծոցը։ Եւ ահա այսպէս միտքը ամէն բանի արժէքն ու դիրքը կուտայ անմիջապէս զայն իր սանդղակին վրայ կշռելով և աջ կամ ձախ, ժխտականներու կամ դրականներու, արժանաւորներու կամ անարժաններու դասին մէջ հրելով։ Եւ որովհետեւ ինչպէս տեսանք, էակին բարձրագոյն բարօրութիւնը Աստուծոյ խորհուրդին մէջ տարրացած է ու նոյնացած անոր հետ, մարդկային միտքը արդէն անզգալաբար բացարձակին հետ կը չափէ ամէն բան ու անոր վճիռին կ՚ենթարկէ։

Ինչպէս քիչ առաջ տեսանք, Ազգութեան խորհուրդը,

այնքան, բազմազան ազդակներով բաղհիւսուած է որ Ճէյմսի ըսածին պէս մարդ պիտի մղուէր զայն denkmittel մը կոչել — այսինքն — միտքը ի դիւրութիւն իր գործունէութեանց է որ այդ բառը հնարած է, երկարօրէն բացատրելի բան մը որակելու համար։ Բայց այս սկզբունքը ընդունածներուս պէս ամէն բանի համար պիտի կրնայինք այսպէս ըսել, և իրաւունք ալ ունինք այսպէս ըսելու, մինչեւ որոշ աստիճան, փաստելու համար ամենայնի յարաբերականութիւնն։ Բայց, ալ ժամ է որ յստակօրէն ըսենք թէ ամէն բանի իսկութիւնն իր այն յատկութեան մէջ է, որով իր ոչնչութիւնը կը հռչակէ և Աստուծոյ իրականութիւնը։ Հետեւաբար Ազգութիւն ըսուած բանն ալ ճիշդ է — ոչինչ ինքնին — այլ յայտարար Աստուծոյ իրականութեանց։ Այսպիսի բան մ'է նաեւ անհատին հոգին։ Երկու պարագային ալ, անհատական անձնականութեան և ազգային ինքնութեան, խնդրոյ առարկաները մեռեալ իրեր չեն. Թէ բարդ իրականութիւններ են և թէ ոչ statique այլ dynamique — ոչ կայուն այլ զօրութենական և Պէրկսօնեան ժամանակումն, այն է անձեռնելի ազդակումն միշտ ընդխառնեալ — անոնք անշարժ կապարներ չեն այլ սրընթաց գնդակներ, որոնք իրենց գծածներումն է որ իմաստ մը կը գծեն հրեղինաց տեսութեան հորիզոնին վրայ, ի հրահանգումն և ի սպաս նոյն այդ հրեղինաց և ի փառս Աստուծոյ։ Մեր այս վերջին տեսութիւնը խորապէս Աւետարանական ալ է և Աւետարանին ամէնէն անտեսուած և միեւնոյն ատեն արգաւանդ ու թելադրական խորհուրդներէն մին է։ Քրիստոնէական իմաստասիրութեան բանալին է։ Այո՛, մեր հոգիներն ու կեանքի մէջ անոնց գծած ծիրը և այդ ծիրերուն խմբական գեղհիւսումն — Ազգութեանց տռամն — իրենց իմաստն վերնայնոց համար ունին առաւելապէս և փոքր ի շատէ մեզ համար եւս, մանաւանդ անոնց համար, որոնք իրենց եսերուն փցուն խրճիթէն փախչելով, անեսականութեան անկիւնէ մը, հրեշտակաց միայն յատուկ կայքէ մը, վայրկեան մը կը յաջողին դիտել համայնական պատկերը, որ կը շարժի, կը գեղակերտուի ու կը լրանայ ի հիացումն հրեշտակաց, ի փրկութիւն մեր, ու ի փառս Աստուծոյ որ յօրինեց զամենեսին իր անպարագրելի սիրովն առ հրեշտակն ու առ մարդիկ։

Ամէն ինչ յարաբերական պատկեր է ու ընդհանրական մեծ տրամին մէջ իր ստանձնած դերովն է՝ ինչ որ է, ինչպէս ընդերկար բացատրեցինք նախորդ գլուխներուն մէջ։ Իսկութիւն չունի ոչ մէկ իր, ոչ մէկ բառ, ոչ մէկ ութիւն, բացի իր բուն իսկութենէն որ է ամենայնի Արարիչէն ստեղծուած ըլլալն եւ Անոր փառաբանութեան մեծ տրամին մէջ ստանձնած իր դերն։ Թող ոչ ոք նկրտի Աստուծմէ անկախ իմաստներ որոնել եւ սահմաններ պատգամել որեւէ բանի, մանաւանդ ազգութեան։ Միջազգային ատելութեան այս ժամանակներուն մէջ, յաճախ ամբոխավարներ եւ կամ գործիչներ սահմաններ տալու կ'ելլեն Ազգային Ոգի ըսուած բանին — Թրքութիւն կը պոռան, օրինակի աղագաւ Թուրքերն, որ ըստ օրէ վրայ տալով այն բոլոր բաներն, որք տարի մ'առաջ Թուրք ամբոխավարէ մը կամ քաղաքագէտէ մը պիտի նկատուէին Թրքութիւնն իսկ յօրինող ազգակներն։ Շուարած են շատ շատերն. Թրքութիւն, Թրքութիւն, անկցին ոչ Թուրքերն. այո՛, բայց խոհուն միտքը իւրովի ու լռելեայն կը շուարի ու կը հարցնէ թէ արդեօք ի՞նչ է Թրքութիւնը, մի գուցէ ինք ալ հասկցած չըլլայ եւ վաղն առաւօտ արթննայ եւ անկողինին մէջ իսկ բռնուի իբր հայրենադաւ։ Նոյնը կարելի չէ՞ ըսել նաեւ որեւէ ազգայնամոլի համար. խնդիրը չփոթեցուցիչ է, վասնզի գժուարին է հարցը եւ խորունկ։ Էմըրըն Անգլիա ոտք կոխելով, կը հարցնէ իւրովի թէ ո՞ւր է Անգլիան. սա խանութն է, սա մա՞րդն է, սա քա՞րն է, սա սովորութեան մէ՞ջ է, վերջապէս ո՞ւր է Անգլիան։ Բայց այս հարցումը անհեթեթ է ինքնին. ինչպէս տեսանք, որեւէ բանի իսկութիւնը երբ կատաղօրէն կը փնտռենք, բնութիւնը անմիջապէս ապտակ մը կ'իջեցնէ, չփացութեան չափը անցնող աշակերտ մը ապտակող լուրջ դաստիարակի մը պէս։

Տրամ մը լաւ եւս հասկնալու համար, ինչպէս ըսինք, բեմին վրայ չեն նստիր, ոչ ալ դերասանին մօրուքը վար կը քաշեն, այլ որոշ հեռաւորութենէ մը միայն կը դիտեն։ Այս օրէնքը կը տիրէ ամենուրեք։ Երբ յանկարծ մարդ մը մեզի կը նայի, նայուածքնիս իրարու կը հանդիպի, եւ այս հանդիպումը կատարեալ է. ոչինչ կայ անբնականոն։ Բայց թող երկու մարդ ընդերկար իրարու նային, ահա անհեթեթութիւնը կ'սկսի. ա՞ջ աչքին նայիմ թէ ձախ, չփոթու-

թիւն, խանգարում, ապուշութիւն, և եթէ չափը անցնենք և յամառինք, կը խենթենանք։ «Ճերմակ» բառը պարզ բառ մ'է, ոչինչ ունի անբնական. բայց երբ իր կիրառեալ պարզ վիճակէն հանենք և «ճերմակ», «ճերմակ», «ճերմակ» արտասանենք անընդհատ ճե՛ր մակ ճե՛ր... մակ եւայլն ընելով կը խելացնորինք — վանկերը խեւային կերպարանքներ կ'առնեն և մարդ հազիւ օձիքը կ'ազատէ յիմարանոցէն։ Նոյնպէս, դարձեալ, երբ ըսեմ Կիրակոս Մարկոսեանը ով է — արդեօք իր երեսին մո՞րթն է ինքը, կամ ակռա՞ն, կամ խոշոր գլո՞ւխը, կամ մատանի՞ն, կամ փողկա՞պը, կամ իր գերմաներէն գիտնա՞լը, կամ յոյն մայր ունենա՞լը, կամ պզտիկութեան օր մը հորը ինկած ըլլա՞լը, կամ իր սնապարծութի՞ւնը, կամ գծագրութեան յարմարութի՞ւնը — վերջապէս ի՞նչ է, և ո՞վ է Կիրակոս Մարկոսեանը — բացարձակապէս կը շուարիմ։ Այս բոլոր շուարումներուն և չփոթութիւններուն պատճառը այն է որ իկութիւններ չկան Տիեզերքին մէջ, և ամէն ինչ իր կիրառեալ պահուն, այլ իրականութեանց և խորհրդոց հետ իր ունեցած առընթերադրութեամբն է՛ ինչ որ է։ Այս ուղղութեամբ վերլուծում մը նոյնքան անհեթեթ մտածութեանց կ'առաջնորդէ զմեզ Ազգութեանց մասին։ Ի՞նչ է Ֆրանսան, Ժան Տա՞րքն է, Բասքա՞լն է, Պօռտօյի փաստաբա՞ն մ'է, Թուլոնի նաւարա՞նն է. կամ եթէ ասոնց խառնուրդն է, ինչ անհասկնալի և անհնարին խառնիճաղանճ է, այս և ի՞նչպէս կարելի է այս բոլոր այլասեռ բաները բերել խտացնել մէկ բառի մը մէջ, որ է Ֆրանսա։

Իրականութիւնն այն է որ Նախախնամութիւնը անհատական թէ ազգային ինքնութիւններ յարդարած է, ստեղծած է, եթէ կ'ուզէք, պատահական համադրութիւններով, ընդելուզելով զանոնք «ի Մի», և տալով անոնց «Մէկ Անուն»։ Այդ Միութեան կամ Համադրութեան fond-ը (խորքը) մարդկային գիտակից աշխարհին մէջ յայտնուող բարոյական sense-ն է, որուն սպիտակ պաստառին վրայ ունեցած projection-ովն է որ համադրութեան իրերուն մաս կազմող ամէն շարժումը կը գծագրուի. եթէ հոն չգծագրուի, իմաստ, արժէք կամ գոյութիւն չունի։ Այսպիսի անհատական թէ ազգային ինքնութիւններ ինչպէս քիչ առաջ բացատրեցինք, մէկ սանակի վրայ միայն կը կշռեն ամէն

ինչ. կամ վերեւի օրինակը կրկնելով, բարոյական sense-ի սպիտակ պաստառին վրայ է որ անհատական թէ ազգային բաղադրեալ միութեան ներքին շարժապատկերին տամը իմաստը կ'ստանայ.

Այսպէս, Թուլօնի նաւարանը Ֆրանսա կոչուած անունին կամ խորհուրդին համար կը դադրի նշանակութիւն մ'ունենալէ երբ ծովային պատերազմները քնջուին ազգաց մէջէն, և Ֆրանսա պէտք չունենայ իր այդ մասին աջակցութեան, իր բարօրութիւնը ապահովելու կամ արժանապատուութիւնը փրկելու.

Ապա ուրեմն անհատներու և ազգերու խորհուրդը իր իմաստը ունի ենթակայ անհատին կամ ազգին ըմբռնումին մէջ, միայն այն սպիտակ պաստառին վրայ որ կը կոչուի Բարոյական Նախասիրութեան Դաշտ, Բարձրագոյն Շահագրգռութեան Ոլորտ, Ճշմարիտ Բարօրութեան Հայեցակէտ եւայլն, ինչպէս որ կ'ուզէք.

Անհատներն և Ազգերն սակայն ինչպէ՞ս կ'ընտրեն իրենց այս բարձրագոյն հայեցակէտը. Տարակոյս չկայ թէ իրենք գիտակցօրէն և մասնաւոր նախապատրաստութիւնով չեն նստիր և ընտրեր իրենց այդ բարձրագոյն հայեցակէտը — ան ներգոյ է իրենց մէջ, կը յայտնուի սկիզբէն, կը տիրէ ու կը գործէ, ինչպէս անհատներուն մէջ, նոյնպէս և ազգաց մէջ.

Հետաքրքրական պիտի ըլլար գիտնալ թէ արդեօք կրնա՞նք աւելի բան մը գիտնալ այս խորհրդաւոր ձգտումին վրայ. որ անհատներն կամ ազգերն բնորոշող հանգամանքն ի՛սկ է. Բայց, այս խորհուրդին վերլուծումը մեզ շատ հեռուները պիտի տանէր, և հարկ պիտի դարձնէր բոլորովին խորացնել մեր վերլուծումն. բան մը որ դուրս է այս մատեանին ամփոփ ուղղութենէն. Ինչ որ կարեւոր է մեզ համար սա րոպէիս, սա է թէ Ազգի մը իսկական հանգամանքն (cashvalue)ն, տարրացած ու նոյնացած է այդ ազգին, իր իսկ ճշմարիտ բարօրութեան մասին սնուցած տեսլականին մէջ — տեսլական որուն ետեւէն կը վազէ ան դարերու մէջէն. Այդ տեսլականը ի յայտ կուգայ անոր պատմութեան վերլուծմանը մէջ, ճգնաժամային րոպէներու, յատկանշական անհատներու, ընդհանուր ձգտումներու և խորհրդանշական պարագաներու մէջ. Եւ ինչպէս ըսինք,

ազգի մը իսկութեան ըմբռնումն անհնար է անկախաբար տիեզերական տաճարին մէջ անոր ստանձնած դիրքէն։

Տիեզերական տաճարին նկարագրութիւնը այլաբանական լեզուաւ պատկերացուած է Յայտնութեան Գրքին մէջ. տը-ռամին թատերավայրն է Երկինքը, ուր սկզբնական մեծ վիշապը կ'ապստամբի ու կը պատերազմի Տէրոջը ու անոր սուրբերուն դէմ, պատերազմ որուն մէջ առաջնորդող դեր ունի Միքայէլ մեծ Հրեշտակապետը ընդդէմ վիշապին, որ ի վերջոյ պարտուելով վար կը գլորի երկնքէն։ Անմի-ջապէս կանխելով ըսենք թէ ժողովուրդներ և ազգեր հրեշ-տակապետներ ունին իբր իրենց էութիւն, և անհատ հո-գիներ՝ հրեշտակներ։

Թէ ինչ է հրեշտակապետաց և ազգաց կամ հրեշտակաց և մարդկային հոգւոց յարաբերութիւններն, վեր է մեր երկ-րաւոր մտքերուն գիտութենէն։ Միայն այսքանը գիտենք թէ, Պղատոնի քարայրին և ստուերներու օրինակին պէս մենք հրեղինաց մէջ տեղի ունեցած տրամը կը թատերե-ցենք, իր կաւեղէն երեսին վրայ. այս կերպով մեր անհա-տական կենաց ու ազգային կենաց տրամներն երկու երես-ներ ունին, մին լուսականն — ի տես ու ի մէջ հրեղինաց և միւսն մեր մէջ և մեզ համար։

Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս կը սորվեցնէ թէ մանուկ-ները հրեշտակներ ունին, որոնք վերը Հայր Աստուծոյ երեսը կը տեսնեն։ Ի՞նչ խորհրդաւոր իրողութիւն. միթէ չբաւեր այս խորհուրդը, ինքնին, մարդկային հոգեկան անձնակա-նութեան բանալին ու լուծումը մեզ տալու։ Ունենալ բայց ի՞նչ մասնաւոր իմաստ ու կիրառում կ'ստանայ այս պարա-գային, երբ խնդիրը մարդկային գիտակցական լոյսին և հրեղէնի մը մասին է։ Դարձեալ, Աւետարանը կը սորվեցնէ թէ վերը, Երկինքը, մեծ ուրախութիւն կ'ըլլայ հրեշտակաց մէջ, երբ մէկ մեղաւոր մը դարձի կուգայ. ինչո՞ւ, ի՞նչ աղերս ունին այս հրեշտակները մեզ հետ, որ այսպէս կը հետեւին մեր հոգիներու անցքերուն, և կը հրճուին կամ կը տրտմին։ Դարձեալ, Առաքեալը կը սորվեցնէ մեզ թէ մեր պայքարը միսի ու արիւնի դէմ չէ, այլ անտեսանելի զօրութեանց և իշխանութեանց դէմ. Առաքեալը կ'ակնարկէ

ուրեմն, Տիեզերական ու Երկնային մեծ տաճարին, բացատրելով թէ մեր անհատական բարոյական կեանքերը հայելիներն են, վերը անտեսանելի և հրեղէն ոլորտներուն մէջ տեղի ունեցած դէպքերուն։ Նոյն բանը բացարձակ յստակութեամբ չբացատրե՞ր նաեւ մեր Տէրը, երբ սատանին դէմ պատերազմիլ սորվեցնելով իր աշակերտներուն, կը ղրկէ զանոնք քարոզութեան և աւետարանչութեան, և անոնք երբ կը դառնան իրենց առաքելութենէն և կ՚ըսեն «Տէ՛ր, Քու անունովդ դեւերն ալ մեզ կը հնազանդին», Յիսուս կ՚ըսէ, «Սատանան փայլակի պէս երկինքէն վար ինկած կը տեսնէի»։ Յովհաննու Յայտնութեան մէջ տեսնուած վիշապին մեծ անկումը չէ՞ այս միթէ, զոր Յիսուս այդ պահուն կը տեսնէ երբ իր առաքեալները յաղթական կը վերադառնան պարտութեան մատնելով դեւերն։

Ապա ուրեմն, Աստուածաշունչի ուսուցումը այն է թէ մեր մէջ տեղի ունեցող բարոյական պայքարներն, ցոլքերն են հրեղինաց պատերազմներուն, ընդդէմ Սատանին, և մենք երբ յաղթանակ կը շահինք մեղքի վրայ, մեր ճշմարիտ խոկութեան կը վերածուինք, այսինքն հրեշտակաց նման կ՚ըլլանք։ Բայց, այս խորհրդաւոր խոզութեան վրայ չէ որ կ՚ուզենք ծանրանալ աւելի, որքան այն միւս մեծ խոզութեան վրայ, թէ Ազգերն ու Պետութիւններն եւս նոյն պայքարին մէջ ստանձնած են դերեր, և Հրեշտակապետներ է որ կը վարեն անոնց ճակատագրերն իրենց պայքարումն՝ վերին։ Հոգին, երբ կը խօսի Դանիէլի, Միքայէլ Մեծ Հրեշտակապետը կը կոչէ «Քու ժողովուրդիդ մեծ իշխանը»։ Ս. Գիրք ուրեմն կ՚ընդունին թէ Սուրբ Հրեշտակապետներ ժողովրդոց իշխաններն են վերն, Երկնքի մէջ։

Դառնալով դարձեալ Տիեզերական Մեծ Տաճարին. կը տեսնենք Յայտնութեան Մեծ Պատերազմը, ուր Ամենասուրբ Երրորդութեան դէմ զարհուրելի պայքարը կը շարունակուի։ Սատանան, չարագգի ու ճիւաղային Երրորդութեան մը վերածուած՝ պայքարը կը շարունակէ ճշմարիտ և Ամենասուրբ Երրորդութեան դէմ. Հօրն ու Որդւոյն և Ս. Հոգւոյն դէմ, ան ճակատեցուցած է սկզբնական վիշապը, գազանը և սուտ մարգարէն։ Սուրբ Գիրք մեզ կը սորվեցնեն թէ այս աշխարհը սատանինն է, և ընտրեալները կը հրաւիրուին դուրս ելլել անկէ ու անպարտ մնալ անոր ժահրէն։ Ազգերը կը

պատկանին սատանին։ Աստուած Ազգաց Թշնամին է. «Երանի թէ երկինքը ճեղքելով վար իջնէիր»... ու «Ազգերը Բու երեսէդ դողային» կ'ըսէ Եսայի։ Այո՛, ազգերը կը պատկանին սատանին։ Երբ քննենք բոլոր ազգերուն խորհրդանշանները իրենց զինանշաններուն վրայ, պիտի տեսնենք թէ, զինանշանները ամբողջ պատկերներ են վիշապներու, գազաններու եւայլն։ Անոնք ի սկզբանէ անտի Թշնամի են Ճշմարիտ Թագաւորութեան, կամ աւելի ճիշտը, Ճշմարիտ Թագաւորին որ «Երկաթէ գաւազանով» պիտի հովուէ ազգերը։

Դատելով հոգեբանական և բարոյական վերլուծմամբ պարզուած հայեցակէտին, կը կրկնենք ինչ որ պարզեցինք քիչ առաջ. այսինքն թէ Ազգաց իսկութիւնն, իրենց ճշմարիտ բարօրութեան մասին, իրենց սնուցած տեսլականին մէջն է։ Եւ հարկ կա՞յ մատնանշելու այն բարօրութեան տեսլականը, զոր աշխարհի Ազգերը կը հետապնդեն։ Այդ տեսլականը հեշտութեան վայելումն է. այսինքն, այն զոր սկզբնական օձը, վիշապը, ներկայացուց ցեղին նախահօր ի դրախտին, և ճանապարհը դէպի այդ տեսլականը գազանութիւնն է, որով մարդիկ, ազգեր, զիրար կը յօշոտեն, բանակներով իրարու վրայ կը յարձակին ու զիրար կը փողոտեն, կը բզքտեն, իրարու արիւն կը հոտոտեն վագրերու կամ յովազներու նման, նիւթական բարօրութիւն, երջանկութիւն, հաճոյք, հարստութիւն, հեշտանք ապահովելու համար։ Այսինքն Հրեշտակապետաց և վիշապին մեծ պատերազմին մէջ վիշապին կողմը կը բռնեն, այն վիշապին՝ որուն դրօշին հրապոյրն է հեշտանք... որով խաբեց մարդկութիւնն։

Ո՜վ քաղաքակիրթ աշխարհի Թանձրապարանոց, խոզ ազգեր, որ վիշապին պտուղին ետեւէն կը վազէք պոռնկօրէն ու զիրար կը փողոտէք գազանաբար. մենք զձեզ կը ճանչնանք... ու ձեր օրերը համրուած են... վա՜յ ձեզ...։

ՄԱՍՆ Գ.

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային ցեղին՝ ժամանակի պաստառին վրայ թատրերգած մեծ ու խորհրդալից տաւմին մէջ՝ Հայր Աստուած, իր Հրեշտակներուն փափուկ մատներովը, գեղակերտած ու բանած է Նաեւ Իր սիրական ազգին սրտագրաւ պատկերը։ Ամբողջ տաւմը արժէք ունի Հայր Աստուծոյ սրտհատնում գնահատութեան մէջ, մանաւանդ այս փոքրիկ ազգին վիճակուած դերովը։ Երկինքէն ուղղակի սերած է այս ազգը գողցես եւ իր հոգւոյն խորքը պահած է այնպիսի անխառն կարօտ մը Հայր Աստուծոյ, որ միայն հրեշտակաց յատուկ է։ Ամբողջ խորհուրդ է այս ազգը. հայ մանուկին եւ հայ մայրիկին աչքերն այն աշտանակներն են, որոնց լոյսովը հրեշտակներն կը պտտին երկրի խաւարին մէջ։ Անոնց թարթիչներուն երդիքին տակ միայն ունին անոնք հանգստարան երկնային։ Ո՛վ Սրբութի՜ւն։ Հոն, Հայութեան մէջ, կ'աւարտի Տիեզերքը. անոր խաչագեղ ու խաչաւարտ իմաստութեան մէջ կը լրանայ հրաշքը մեծ տաւմին։ Հոն, Մահաց վերեւ, կը դիտեն ազգերն ապշահար. մատնագրութիւնն Աստուծոյ — «Երուսաղէմ Յաւիտեան»։

Ի վաղուց անտի ազգերն կը սարսափին Հայերէն։ Անխորտակելի ու աննիւթական գաղտնիքէն կը սարսափին քայքայելի գազաններն կաւեղէն։ Չեն հանդուրժեր, չեն կրնար տանիլ զանիկա. կ'զգայ իրենց մէջի դեւը թէ յաւիտենութեան ժառանգորդն է դիմացիննին։ Կը փրփրին, կը դաւեն վատաբար, ու մութին մէջ — կը ծրագրեն յարձակիլ ու սպառսպուռ բնաջնջել — սիրականն ու ցանկալին Հայր Աստուծոյ — որուն յանձնեց Նա բնակութիւնն Սիոնի։ Բայց, աւա՜ղ իրենց համար, անկարելին կը փորձեն։ Ցերկնից կ'իջնէ Թագաւորն, ոսկի թագով ու խաչով, Յիսուս Քրիստոս, Նազովրեցի սիրականն ու Հայութիւնն Անոր ձեռքէն կ'ընդունի յաջորդութեան նշանակն, թագն Յիսուսի, ի գլուխն, Տրդատ անհեղ արքային։ Ցազկերտ, Շապուհ կամ Փուղայ, Սանդարամետ չարքային թանձրավիզ ճիւաղներն, անագորոյն փրփրերախ, յաջորդական գուպարով, կը պայ-

քարին սուրբին դէմ։ Բայց, ժամանակին թեթեւոտն ճանապարհին երկայնքին, կ՚իյնան անոնք պարտուած, անյիշատակ, կորսուած։ Հայը տէրն է իր խաչին ու խաչակիր սուրբ Թագին։

Արդարեւ, համակ խորհուրդ ու Քրիստոնէութիւն է այս ազգը։ Տէրը, Հին Ուխտին մէջ, արդար Նահապետներուն, մարգարէներուն և Իսրայէլի սուրբերուն աղօթքներովն իջաւ յերկիր. անոնք, իրենց կարօտովն առ Աստուած, Բեթլէհէմի մանուկը երկնեցին, ու, ամբողջ Հին Ուխտը, Աբէլէն մինչեւ Զօրաբաբէլ, — Նահապետներ, արդարներ, մարգարէներ, Թագաւորներ, քահանաներ — բիւր հրեղէն աչքերով լուսաբեր կը պշնուին ի Քրիստոս, երբ ծերունին Սիմէոն Տէրն ի գրկին, կ՚այլակերպէր ու կ՚աղաղակէր «Արդ արձակես...»։ Ամբողջ տնտեսութիւն մը կը փակուէր. տիեզերական տաճարին սուրբ մէկ վարագոյրը կ՚իջնէր և նորը կը պատրաստուէր բացուելու։ Այո՛, առանձին չէր Սիմէոն այդ պահուն։ Հոն էր Ադամ, Աստուծոյ որդին, այդ փաղանգին մէջ. իջած իր խորհրդաւոր կայքէն վշտահար որսորդի պէս կեցած, իր ճշմարիտը, իսկականը, բուն Աստուծոյ Որդին տեսնելու և իր ցեղին փրկութեամբը սփոփուած ու սրբագործուած՝ թռչելու յերկինս. հոն էր Աբէլ, Նահատակ հովիւը, բարի ու խոցեալ Աբէլը, որ եկած էր տեսնելու ճշմարիտ Նահատակ Հովիւը. հոն էր Նոյ, Փրկութեան Տապանակը քաջակերտող ծերունի Նահապետը, իջած գմայլելու փրկութեան այս Նորակերպ ու մանկունակ Տապանին վրայ. հոն էր Մելքիսեդեկ՝ ծնկաչոք՝ Սուրբ Քահանայապետին առջեւ. հոն՝ Հայր Աբրահամ, խոստմունքին Հայրը, խոստացեալին ի տես. հոն՝ Իսահակ՝ զոհը, արտասուագին կեցած, իր իսկատիպին՝ բուն Զոհին առջեւ. հոն՝ Իսրայէլ, տասներկու ցեղերուն հայրը, կեցած տասներկու առաքելոց Հոգեւոր հօրը առջեւ, հոն՝ Յովսէփ մատնուած ու վաճառուած եղբայրն ու Փարաւոնի աթոռակիցն, եկած համբուրելու իր սուրբ Նմանութիւնն, մատնուած ու վաճառուած եղբայրն ու Աստուծոյ աթոռակիցն, հոն՝ Մովսէս ժողովուրդը փրկող առաջնորդն, կեցած Ճշմարիտ Փրկչին առջեւ, հոն՝ Եսու՝ յաղթական զօրավարն, կեցած փառաց մեծ Զօրագլուխին առջեւ, հոն՝ դատաւորներն Դատաւորին առջեւ, հոն՝ Թագաւորն Դաւիթ, Թագաւորաց Թագաւորին առջեւ,

հոն՝ Սողոմոն Իմաստուն, Խաչին իմաստութեան առջեւ, հոն՝ մարգարէները, իրենց տեսիլքին առջեւ...։ Սիմէոնի հետ, այս լուսեղինաց ամբողջ փաղանգն էր որ կ'աղաղակէր «Արդ արձակեա՛ զիս»։ Օրհնութիւն Իսրայէլի Սուրբ Նահապետաց յիշատակին ու հանգիստ երկնային, որ իրենց հառաչանքներո՛ւն մարտնչեցան Սիրոյ Հօրը հետ, Որդին պարգեւելու մեր ցեղին։

Այո՛, Իսրայէլ, Հին Ուխտի սիրելին, կատարած էր իր դերը, իր հաւատքին արծաթ թելով, դարերու մէջէն, վըտարանդի մարդկութեան բաղդը բերել կապելով փրկութեան ոսկեղէն վէմին։ Ու ահա, Նոր իմն արարուած, Նոր դերակատարներ, Նոր տնտեսութիւն։ Իսրայէլ իր հաւատքին պտուղը կը խաչէր, և իր էութեան իմաստը կորսնցուցած մարմնոյ մը պէս, ցան ու ցրիւ կ'ըլլար, անարգ, եղերական ու գետնաքարշ։

Բայց ի՜նչ տարօրէն զուգադիպութիւն. գրեթէ ճիշդ այն թուականներուն, երբ աքսորեալ տասը ցեղերը կը կորսուէին պատմութեան պաստառին վրայ, մարմին ու ձեւ կ'առնէ Նոր ցեղ մը, Նոյն սահմաններուն վրայ, բացարձակ դըրացի...։ Ի՜նչ խորհրդաւոր աղերս, այդ յանկարծ կորսուող և յանկարծ երեւան եկող երկու ցեղերուն ճակատագրին մէջ...։ Հարկ չկայ հոս նմանութեան եզրեր որոնել Հայուն և Հրէին նկարագիրներուն միջեւ. խորհրդաւոր նմանութիւններ շատ կան, ամէնքն ալ բացատրելի իրենց կոչումին լոյսովը։

Իսրայէլ երբ իր այցելութեան օրը չճանչցաւ, իր փառքը խլուեցաւ իրմէ։ Պատմութիւնը լուսաւորող աշտանակին երկու կողմերը մէյմէկ ձիթենի կը տեսնէ մարգարէն — Հարկ կա՞յ բացատրելու Աշտանակը — Քրիստոս — և ձիթենին որ միշտ ցեղ կը խորհրդանշանէ մարգարէութեան մէջ։ Իսրայէլ, մէկ ձիթենին, մնաց միշտ յայնկոյս Խաչին, և Նոր ձիթենի մը բողբոջեցաւ յայսկոյս Խաչին, Նոր ձիթենին էր Քրիստոսի Հարսը — «Եկեղեցին» — որուն օթեւանն է Հայաստան։

* * *

Հայութեան այս տխուր և տնանկ օրերուն, աշխարհիս ամէնէն փարթամ ազգերէն մէկուն պետը, կը լսենք թէ,

ըսեր է «Հայը Ազգ չէ»։ Գրեթէ անհաւատալի խօսք, որ կը ցուցնէ մեր սրտերը։ Կը ցուցնէ մեր սրտերը ոչ թէ որովհետեւ Հայը Ազգ չէ, այլ որովհետեւ կը ցաւինք այդ աններշնչեալ խօսքը արտասանող հէք իշխանուհիին վրայ. արդարեւ Հայը Ազգ չէ — Հայը ԱԶԳՆ է — և միւսները խռիւ . . . ։

Այդ մէկ խօսքը կը բաւէ խեղճ իշխանուհին համարակ մահկանացուներու ամբոխին խառնելու և ամբողջ Յաւիտենութեան Տեսիլէն անոր աչքերը խփելու։

Իրողութիւնը այն է, որ Հայր Աստուած, Հայութեան մասին բոլորովին տարբեր ու խորհրդաւոր հայեացքներ ունի։ Մենք չենք համարձակիր Անոր Ամենասուրբ Կամքին ակերը խուզարկելու, մենք միայն կ՚ընդունինք օրհնութիւնները Իր ձեռքէն, ճշմարիտ և հարազատ որդիներու պէս։ Չենք գիտեր թէ ինչու Հայր Աստուած, որ երեք անգամ մարդկութիւնը ստեղծած է, երեք անգամն ալ Հայաստանը ընտրած է վայր։ Ինչո՞ւ արդեօք Հայրը այդքան ընտանի կ՚զգայ ինքզինքը այդ բնագաւառին հետ, քաւ լիցի որ գիտնանք։ Բայց երբ Հայրը այդպէս կը կամենայ ու այդքան կը սիրէ բնաշխարհը, մեզ կը մնայ օրհնել զինքը միայն։ Երբ Նա առաջին անգամ մարդն ստեղծեց, Հայոց Աշխարհին[*] մէջ անկեց Եդեմի պարտէզը, կ՚ըսէ Սուրբ Գիրք, Իր նկարագրութեամբ։ Երբ մարդկութիւնը հարկ եղաւ աւրել, սրբել երկրի երեսէն, ու արդար Նոյի ընտանիքը միայն փրկել, չենք գիտեր ինչու Հայր Աստուած դարձեալ Մասեաց[**] գագաթը տարաւ տապանը, կրկին հանկէ սերեցնելու համար մարդկութիւնը։ Եւ երբ Հայրը Իր Որդին ղրկեց աշխարհ և ժամանակը հասունցաւ, որ Թագաւոր մը առաջին անգամ յաջորդ ըլլայ Խաչակիր Մեծ Թագաւորին, չենք գիտեր ինչու Հայրը, դարձեալ, Իր Որդւոյն Թագը բերաւ ու Հայոց Աշխարհի արքային գլուխը դրաւ։ Ամէն անգամ որ Տիեզերքը ստեղծելու, կամ վերստեղծելու, վերանորոգելու շրջան մը կուգայ, անքննելին Հայր

[*] Ակնարկները աշխարհագրական դիրքին են միայն:

[**] Սարարատէ աստուածութիւնը ենէ ծէրը ըլլայ էալ ընէրեր մէր ըսածը:

Աստուած, Իր վաղեմի ու սիրական բնաշխարհը միայն յարմար կը տեսնէ, հոն կ՚երթայ Հայուն սիրական Հայրը։ Եւ, հարկ կա՞յ պարզելու հեթանոսաց ժողովքին, այս սխալ աշխարհին ժամանակաւոր տէրերուն, թէ մեզ ծանօթ է թէ Հայր Աստուած Իր չորրորդ ու հրաշալի տնօրինութեամբը ինչ վերապահած է Հայոց Աշխարհին։ Երեք անգամ Իր կամքն յայտնող Հայրը, գիտենք թէ չորրորդ անգամուն ի՞նչ փառք վերապահած է Իր սիրելի Հայ Ազգին։

Հայր Աստուած, սկիզբէն որոշեց որ Եդեմն ըլլայ Եփրատայ ափերուն վրայ. ասիկա վերլուծելն ու հասկնալն մեր կամքէն վեր է. բայց սատանան խաբելով մեր Նախահայրը վռնտել տուաւ զայն Եդեմի չքնաղ ու Հայրակերտ օթեւանէն։ Բայց Հայրը չպարտուիր սատանէն. անոր սկզբնական ծրագիրը չեղծանիր բնաւ. Որդին զգետնեց ու ջախջախեց սատանան և պիտի վերստեղծէ մարդկութիւնն հոն, սկզբնական Եդեմին մէջ։ Հայրը ուզեց որ հո՛ն բնակինք մենք — Սատանան չուզեց։ Հօրը կամքը պիտի ըլլայ. Քրիստոսով փրկուածները պիտի ժառանգեն Սուրբ Երկիրը — Եդեմը, որմէ դուրս պիտի մնան ազգերն համօրէն։

Եւ ահա այս լոյսն է, որ կը բացատրէ քաղաքականութիւն կոչուած տառամին խորհուրդը։ Արքայն, Քրիստոս կը խաչուի, դատաւորը կը դատուի, օրհնողը կ՚անիծուի, բուժողը կը խոցուի, անմահը կը մեռցուի, կենաց Գետը բըղխողը ծարաւի կը մնայ։ Այս աշխարհը, Մեծ Խորհուրդին առաջին վարագոյրն է որ կը պարզէ։ Քրիստոս փառքով պիտի գայ Իր վաստակոց պտուղը, Սուրբ Եկեղեցին ընդունելու. Նոյնպէս ալ — Եդեմ կ՚աւերուի, «Ցամաքեցին Ջուրք Եփրատայ», «Ջուր» որ մարգարէութեանց մէջ կը նշանակէ ժողովուրդ։ Այո, Եփրատի ազգը, Հայութիւնը կը ցամքի, Եդեմի տնեցին, Հայ Ազգը, անտուն կը մնայ։ Յաւիտեանս յաւիտենից այս աշխարհին բնակիչը ըլլալու սահմանուած Հայութիւնը կը վռնտուի երկրէ երկիր։ Ինչ զարմանալիք հակադրութեան։

Այս աշխարհը դեւերու աշխարհն է։ Դեւերը, ժամանակաւոր պիղծ ոգիներ, չար և Նախանձոտ, իրենց վաղանցուկ ու գիշերապատուեր տիրապետութեան շրջանին, երբ Անմահութեան Ժառանգորդ մը կը նշմարեն, անմիջապէս կը յարձակին վրան, զայն խողխողելու, բնաջնջելու համար։

Մի՛ գուցէ ան ժառանգէ յաւիտենութիւնը, որմէ զրկուած են իրենք։ Քանի անգամ սատանան իր վարմերը տարածեց, փառաց արքան բռնելու և անէացնելու։ Բայց կարելի՞ բան էր միթէ — ոչ Հերովդէս, ոչ Յուդա, ոչ Կայիափա, ոչ Աննա, ոչ միւս Հերովդէսն, կամ Պիղատոս, ոչ Փարիսեցւոց ժողովքն, ոչ Սադուկեցիք, ոչ դպիրները, ոչ քահանայք, Հին Ուխտին, չկրցին տիրել անոր և ունել զնա։ Սատանան անձամբ ալ եկաւ անապատին մէջ, բայց նորէն չեղաւ։ Վրիպեցաւ իրենց ձեռքերէն, թռաւ, համբարձաւ, յաղթեց...։

Այսպէս ալ, ազգերն կը հալին, կը հիւծին, ի սկզբանէ անտի, տեսնելով յաւէրժութեան երանեալ ժառանգաւորը, Հայ Ազգը։ Մազդէականութիւն, Արեւապաշտութիւն, աղջամուղջի զինուորները, չեն կրնար տանիլ որ իրենց հարեւան լերանց ու բլրաց գոգը, գայ հանգչի Անմահութեան լոյսը — Քրիստոնէութիւնն. ու բանակ բանակի ետեւէ, թագաւոր թագաւորի ետեւէ կը մարտնչին... այլ ի զուր. տեղահան չըլլար այդ Երկնքի Լոյսը, որ եկաւ հանգչեցաւ Հայուն ծոցը։ Բայց այլ Նախանձոտներ ևս կը դաշնակցին Պարսից — Արքայականն Բիւզանդիոն անհանգիստ կ'ըլլայ, Արեւելքի Նախալերանց բնիկներուն անխլիրտ ու անայլայլ Քրիստոնէութենէն — վկաներու լուսափայլ արեամբը կնքուած, անջնջելի յաւերժական հրաշքէն, որուն մէջ դեւերը կը նշմարեն, կանխատես աչքերով — Սիօնն ցոլացեալ։ Պատմութիւնն լիքն է դաւերով և նենգութեամբ՝ Հայոց դրացւոց, ընդդէմ Հայութեան — այդ դրացիներէն ոչ մին կը սիրէ Հայ Ազգը, եթէ հնար ըլլայ, պիտի դաշնակցին Արեւապաշտն ու Արիոսն աւլելու, տեղահան ընելու Քրիստոնէութեան ամենաունակ չահոքրամն — Հայ Ազգն — մանաւանդ, ո՛հ, Հայ Եկեղեցին, որուն քնքոյշ խորհուրդին անվանելի դրացնութիւնը կ'զգետնէ անընդհատ, բովանդակ ժողովքը դեւերու, որոնք իրենց մահապարտութեան ու վաղանցութեան կատաղի կտտոցներով, կը խրին ի հող, սեւացեալ ու սանդարացեալ։

Բայց, պարտաւիլ կարելի չէ — միակ մրցորդ մ'է որ դրօշարշաւի ելած է, դեւերու ամբողջ ցեղային յաջորդութեանը հետ. Արեւապաշտն ու Մազդէականն առաջին շրջանին իսկ կ'իյնան պարտուած ու ասպարէզ կ'իջնէ սեւ մրցա-

կից մը անլուր զէնքերով — Փուղայ կը լողայ Հայոց արեան մէջ, կը խորովէ զանոնք, ճիւաղային ճիրանին մէջ կ՚առնէ ամբողջ Հայաստանն։ Կը մրցին ու կը զօտեմարտին իրարու երես նայելով Գազանն Թաթեղ ու Հրեշտակն աննիւթ — և Գազանը՝ խայտառակեալ, յոգնափրփուր ու աղտոտ, պարտութիւն կը խոստովանի։ Ու, ո՛հ, մահու կենաց այս գուպարէն վերջ, ի՜նչ տեսարան է այս։ Հազարումէկ խաչեր երկինք կը սլանան, Հայոց Սուրբ Անիէն — ու պատմութեան պաստառին վրայ, րոպէ մը կը շողայ ու կ՚անցնի — Սիոնն յաւէրժալոյս, ըստ այն զարմանահրաշ խորհուրդին, որով երկնատիպ իրականութիւններ իրենց նախացոլքը կը զարնեն պատմութեան վրայ, հազարամեակ մը առաջ լուսակերտելով իրենց երկրատիպն, ինչպէս Թագաւորին՝ Քրիստոսի ցոլքը հազարամեակ մ՚առաջ կը կերտէր իր երկրատիպն Դաւիթ, ինչպէս Դաւթի ու Սողոմոնի փառաց նախացոլքը կ՚երեւէր հազարամեակ մ՚առաջ, Իսրայէլի Արքունի խոստումներն ստացող Աբրահամու վրայ, և ինչպէս աշխարհավերջի պատերազմն յերկինս, ցոլացեալ է հազարամեակ մ՚առաջ, Խաչակրաց խորհրդալի պատերազմներով շուրջ զՍիոնիւ եւ այլն, եւ այլն։

Այո՛, արեան ճապաղիքն, բռնութիւնն ու հարկն, չեն կրնար արգիլել. որ մարդկութեան յուսոյ օթեւանն, վերին Երուսաղէմն, օր մը կամ դար մը, չգեղագծուի բնաշխարհի քառաժայռէ մէկ բարձրաւանդակին վրայ, հազար խորաններով, խաչանիշ պարիսպներով, երկնահամբոյր կաթուղիկէներով, ու լուսաժպիտ ցնծութիւնով։ «Անի չէն, Աշխարհ աւեր. Աշխարհ չէն, Անի աւեր» ժողովրդական առածը ամբողջ աշխարհի քաղաքականութեան փիլիսոփայութիւնը և Հայուն ճակատագրին խորհրդաւոր բանալին կը ներկայացնէ։ Հայն ու աշխարհը հակադրուած են, գիրար չեն կրնար տանիլ — կամ մին կամ միւսը։ Աշխարհ ճոխ է ու փառահանդերձ, մենք ոգալի ու խարազնազգեստ։ Աշխարհ նստած գահուն վրայ, ապագան կը կերտէ. մենք անկայուն, հալածական, կորուստը կը դիտենք — Մինչեւ որ գայ ժամը, երբ դերերը փոխուին, Աշխարհ յաղերս անկանի Սիոնի դրանց առջեւ — որուն պարիսպներն փրկութեան պէս պիտի կանգնին յանկարծ, շուրջ զմեօք, խաչանիշ ու խաչանգորր։

Ու կ՚սկսի երրորդ շրջանն — երբ գազանաց նորակերպ ու անհնարին հորդաներ, որովայնալուր մռունչով ու անագորոյն խոյանքով, կ՚շտապեն Խաչին Հարսին վրայ: Լէնկթիմուրներ, Ալփասաններ, Թուրք ու Թաթար, սուրէ ծընած, սուրով մեծցած, արիւն հոտոտող, արիւն ըմբոշխնող, մահագրոշմ դէմքեր, իրենց անպատմելի վայրենութեան փրփուրը կուգան ժայթքել — ո՞ւր սակայն — բարութեան միւռօնաքօղ դէմքին առջեւ, Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյն մայրանուշ Հրեշտակին առջեւ, որ վեր է, անհուպ ու անմասն տիրող ժխորին, որուն ոտքերուն պլորուած գազանը ի զուր կ՚ոլորի ու կը գալարուի: Ու ճիւաղին աչքերուն գազանաբորբ շլացքը կը մարի տակաւ, թողլով որ իր ոսոխին բարութեան երգերն թմրեցնեն զինքը ժամանակ մը:

Բայց, տարիները կ՚անցնին, դեւերը կը սուկան Երուսաղէմի Լուսոյ ցոլքերէն, վասնզի կը մտնայ Մեծ Արեւը եւ գիշերը արդէն աստղերուն դիրքէն եւ խորհրդաւոր լռութիւններէն կը սարսռայ, Մեծ Առաւօտին անխուսափելի ու տիրական գալստեան առջեւ երերանալով: Կը սաստկանայ խաւարը, անողորմ, միապանդուած աղջամուղջ, քաոս, տարտարոս: Լոյսը չծագած, հնար չէ՞ արդեօք խողխողել ու խեղդել Լուսոյ Որդին, Հայութիւնը, որ կը պատրաստուի իր ժառանգութիւնը մտնել: Խաւարը սաստիկ է. խիղճերը մահաքուն թմրած. կեղծ Քրիստոնեայ ազգերն, մութին սաստկութեան մէջ, իրենց իսկական բնոյթը կ՚զգենուն. կը դաշնակցին Թուրքին, Հայուն եղերաբաղդ այլ վաղանցուկ թշնամիին հետ, եւ կը պատրաստեն Մեծ Եղեռնը — Հայ չթողուլ հոն, ուր պիտի իջնէ «Միածինն» ի մօտոյ: Ու երեւութապէս կը յաջողին. բնաշխարհ կը պարպուի իր ժառանգորդներէն, «Եփրատի ջուրերը կը ցամքին» բայց ո՛հ, ինչո՞ւ. «Արեւելքի Թագաւորին ճամբան պատրաստելու համար միայն», կ՚ըսէ յայտնատես մարգարէն:

Խորհուրդը իր լրումին մօտեցած է. բայց ահա ազգերը կը դանդաչեն վերահաս Արշալոյսին փառքէն. քանի մութ է ու իրենք յաղթական, կը փորձեն զինար ու կը պատրաստուին յօշոտել զինար կրկին ու կրկին: Մարդկութեան տականքին պէս, զզուելի, անբաղձալի, անպէտ, վնասակար, անտանելի ազգի մը պէս երկրէ երկիր կը վանտուին

Հայերը, ոչ ոք կ՚ուզէ զանոնք. օրերով ծովերու վրայ կը պտտին, ներս առնող չըլլար. մէկ երկիր մը կը վռնտէ, միւսը չընդունիր. օդէ՞ն կախուի արդեօք, ի՞նչ ընէ անտուն այս ցեղը, որ «իր գլուխը դնելու տեղ չունի», պանդխտութեան գիշերին մէջ։

Բայց, անդին... կը շառագունի Արեւելքը...։

* * *

Ուշադրութիւն սակայն. խաւարին մէջ սատանին հնարագիտութիւնը աւելին խորհած է։ Լուսոյ ժառանգը սպաննելու համար, ան չէ բաւականացած միայն իր էն մեծ ու զօրեղ գազաններն ղրկելով Հայուն վրայ, եւ անոնց գաղտնի դաշնակից տալով նաեւ Քրիստոնեայ յորջորջեալ մեծ պետութիւնները, այլ ուրիշ եւ բարձրագոյն ռազմագիտութեան մը դիմած է։ Ինք եկած է, ու իբր անարգ թոյն ընդխառնուած է Լուսոյ ցեղին որդւոցը մէջ։ Արտաքին թշնամիներէն աւելի վտանգաւոր, ներքին թշնամիներ ստեղծած է Հայութեան։ Լոյսն ու արշալոյսը մօտ են։ Կ՚զգայ ու կը զոփայ դեւերուն վաղանց Հրամանատարն, թէ կը մօտենայ երանական ժամը, երբ Հայութիւնն արքայաքայլ ներս պիտի մտնէ Սեմիլի դռներէն, ի սպառ հրաժեշտ տալով իր տիրապետութեան, ու վերանալով իր սահմաններէն, անունելի, անտիրելի, անքոյթ ու անդորր։ Գէթ կարելի չէ՞, հնար չէ՞, չզգացնել իրեն այդ վերահաս երանութիւնը, պահ մը, ժամանակ մը, վայրկեան մը եւս զայն պահել իր տուայտանքին մէջ, սեւ տիրապետութեան մղձաւանջին ներքեւ։ Ու այս, սատանան ինք եկած ու սփռուած է, բիւր գործակալներով, Հայ Ազգին մէջ։

Ազգին, ազգին դարձուր աչքերդ, կը պօռայ սատանը Հայ Ազգին, ազգին դարձուր աչքերդ, մի՛ նայիր հոն, բան չկայ հոն — այդ կողմը Արեւելք, բան չկայ քեզի, ազգի՛ն, ազգին...։ Տե՛ս, Արեւմտեան քաղաքակրթութիւն, տես օրինակելի ազգերը, գիտական յառաջդիմութիւնները, ազատ գաղափարները, հանրապետութիւն, պետական կեանք, դիւանագիտութիւն, միջազգային օրէնք, տես նաեւ նիւթական բարօրութիւն, հարստութիւն, հանգստաւէտ

պայմաններ, ազատ սէր, հեշտանք, լոյս և երջանկութիւն — դարձիր ասդին. մի՛ նայիր անդին — անցեալն է ա՛ն, մի յիշեր անունը, շուրջ երկու հազար տարի առաջ եկած այդ . . . . ին։

Սատանան չկրնար Յիսուսի անունը բերանը առնել. երբ բերանը առնէ, արդէն կը սատկի, վրայէն կը ցատկէ այդ անուան, կ'ակնարկէ միայն անոր, ահիւ և դողութեամբ. մի նայիր այդ հնամենի պատերուն, այդ վայրին ուր կիրակի օրերը հին սխալ բաներ կ'ընեն. Սատանան, Եկեղեցի, և մանաւանդ Հայ Եկեղեցի բառերն ալ բնաւ չկրնար բերանը առնել. կը ծիւրի, կը մաշի, կը հալի, կը նիհարնայ, կը մեռնի այդ անուններէն — կ'ապաննուի պարզապէս անոր անուններէն։ Այդ կողմերը, այդ տեղուանքը մի նայիր։ Կեցցէ Անկախ Հայաստան, փամբուշտ, ռումբ, կազմակերպութիւն, մեծ մարդ, նախարար, բանագնաց, հեռագիր, կառավարութիւն, ներքին գործոց նախարար, դեսպան, կուսակցութիւն, կարգադրութիւն... տե՛ս ինչ աղուոր, հիանալի բաներ ունիմ քեզի տալիք։ Միակ պայմանս այն է որ մոռնաս այն . . . անունը, և այդ բանը, շէնքը, ուր բաներ մը կ'ընեն դեռ ձեզմէ ոմանք։ Հին բաներ են անոնք, չէ՞. ինչ պէտք ատոնց. զարմանալի բան։

Եւ Սատանան, հարկ կա՞յ ըսելու, իր այս վերջին ռազմագիտութեամբը, շատ աւելի չարաչար պատժած է զմեզ քան հին ձեւերովը։ Ու զինուորագրութիւնը շարունակուած է դժոխքին մէջ — յաջող գիւտ — դեւերը գունդագունդ կամաւոր կ'արձանագրուին — եթէ հնար է Փառաց Հարսին մուտքն արգիլելու Սիոնի լուսեղէն սեմերէն ներս։ Սատանաները կը կազմակերպուին. «Հայ Յեղափոխական Կուսակցութիւնք», ի՜նչ հիանալի գիւտ. և ինչպէ՞ս խաբել զոհը — սա պէս — իբրեւ թէ հրամցնել անոր ճիշտ այն բանը, զոր կ'ուզենք խլել իրմէ, այսինքն անոր իսկական երա՜նական ազատութիւնը. ըսելիք չկայ, սատանին միայն վայել գիւտ։ Ու կը կազմակերպուին շարքերը. Հնչակեան, Դաշնակցական, Արմենական — մէկ անունով — Սատանայական։

Զարմանալի բան. Իր սուրբ Թափօրին անցքը երբ վախճանին կը մօտենայ, ինչ անլո՜ւր ու սեւ աներեւու-

թիւն, ինչ ստոր ու զազիր խաբէութիւն. Թշնամին նիրս սողոսկած է Հայութեան շարքերէն, և երբ Հայութիւն կը պօռայ ու կ՚աղմկէ, մեր ազգին ճակատագիրն կարապետող Սուրբ Հրեշտակներն իսկ շուարեցնելու և զմեզ հոն տանելու, դէպի անդունդ, դէպի խորխորատն մե՜ծ ու եղերաբաղդ ազգերուն։ Եւ կը յաջողի առժամապէս։ Անկախ Հայաստանի հեգնական ընծան միշտ տարուբերելով մեր առջև օդին մէջ, կը խաբբայէ զմեզ, խարազանահար կը ընէ ու կը խեղդէ, ու կը խողխողէ զմեզ, կը խանձէ, կը մրոտէ, կը մրկէ, անճանաչելի սեւազանգուած եղերականութեան մը վերածելով զմեզ. վա՜յ քու մոլուցքիդ, սատանա՛յ։ Դաշոյնով ու տապարով անմեղ աղջիկներ կը խողխողէ, փետատով գանկերը կը փորէ, բարի, բա՜րի մարդերու. աքսորի ճամբուն վրայ, ամայի հորերու մէջ, մեր քոյրերուն մազերը կը ծփան սեւ ջուրերուն վրայ, ուր հէք հրեշտակները խփեցին իրենց աչքերը. մեր մեծ մայրիկները, Տիեզերքը շալկած հայ մամիկները սուզեցան Սեւ Ծովու անդունդները, և Միջագետքի անապատները ճերմկցան մեր քաջ եղբարց ոսկորներովը։ Մրցանիշդ կոտրեցիր, ու խարդախութեամբ առաջին հանդիսացած ռինկքօր մարզիկի մը պէս, կեղծ յոգնութեամբ ու ձուլթ ծամելով. չորս կողմդ կը նայիս — վատ ու սրիկայ ապիրատ։ Ամբողջ յաղթանակդ խարդախութեան վրայ հիմնուած է։

Ու... փայծաղ լկող, արիւնբերան շուներու պէս, ազգերը իրարու կը նային, արիւն կաթող պեխերնուն տակէն քմծիծաղներ փոխանակելով խայտահոչիւն։

Ու, դժոխքին բոլոր պողոտաները կը դրօշազարդուին. մեծ ջահագնացութիւն կայ։ Հայ Յեղափոխական Կուսակցութեանց օրն է. Լէնկդիմուր պիտի պսակէ բոլոր անգործ սատանաներու զօրաբաժինը, որ այս մեծ յաղթանակը տարաւ երկրի վրայ։ Ու դժոխային ցնծերգութեան, ու որովայնապարին էն արբշիռ մէկ պահուն, յանկարծ դժոխքի քաղաքական բաժնի պետը լաւութիւն կը համայէ։ Մի գուցէ խաղը երեւան ելլէ. հակազդեցութիւնը գայ. պէտք է նոր գիւտ մը, եթէ ոչ այս աննախընթաց յաղթանակին պտուղները կրնան զրկուիլ դժոխք։ Ու այդ բաժնին պետը կը հրամայէ այս անգամ, պայքար մը բանալ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան դէմ — չէ՞ որ իրենց համար անունները

սոսկ պիտակներ են — Պայքար մը Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան դէմ, զայն նկատելով պատճառը բոլոր աղէտներու․ Ու մասնաւոր ու ծպտեալ գումարտակ մը կը մեկնի դժոխքէն այդ մեծ դերը խաղալու․ դիմակաւոր և ծերացած սատանաներ կը մեկնին իրենց յուլանոցէն, յափշտակելու ռամկավար կուսակցութիւնը, և պայքարելու Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան դէմ, և ետ ետ երթալով յառաջանալու դէպի Անկախ Հայաստան։ Ո՜վ, Սատանին խորունկ բաները, ինչպէս կ'ըսէ Պօղոս Առաքեալ։

Բայց, ժամանակները նպաստաւոր են, և դժոխապետը՝ Զարքայն Սատանայ, գիտէ թէ ժամանակներն սուղ ալ են, և խաւարին ժամերը համրուած են։ Սքանչելի ժամեր են որ կ'անցնին․ ամէն ոք թմրած է, իր թշնամին աշխարհէն երևութապէս անհետանալու վրայ է, Քրիստոսի սոսկահընչիւն անունն ու կերպարանքը չերևիր։ Անամօթութիւնը մերկապատանց կը տիրէ․ պէտք է յարձակողականը շարունակել, քիչ առաջ յիշուած ռազմագիտական եղանակաւ նահանջի գիծը ապահովելէ վերջ։ Ցմրուր պէտք է քամել յաղթանակի բաժակը, անարգել ու անկաշկանդ։ Հայ Յեղ. Դաշնակցութիւնը արդէն յառաջապահի կարևոր դերը խաղացած էր — Յարգանք, Օրէնք, Սրբութիւն, Ընտանիք, Սէր ամէն ինչ ցնցած ու դղրդած էր, և իբր արդիւնք Հայութիւնը դժոխքի ակումները ճաշակած։ Քանի որ ասպարէզը բաց կ'երևի, պէտք է յառաջ երթալ ճամբէն, քանի չերևիր ոչ ուրեք թշնամին — ահարկու, ահեղ, ահաւոր թշնամին — Քրիստոս Նազովրեցին....

Եւ զնտանային աղամամութին ապահով պարիսպներուն մէջ ամրացած, ցնորքը ծայր կուտայ։ Դժոխքին մեծ դռները կը բացուին — «Երկիր Ձերն է» ահա՛ կարգախօսը Սադայելի․ լեցուցէք, վխտացէք, տիրեցէք անոր։ Ու, կարմիր բեղեարներ, հնոցներէն բնաւ չարձակուած մինչև այդ պահը, ցնծալով կը թռչտին, կարմիր ջղջիկի թևերով, ու կը խուժեն մեծ ազատութեան օրը վայելելու։ Գունդագունդ վեր կ'ելլեն մարախներու պէս, սև, բոցակէզ, զիրար հրմշտելով ու խժալուր վայիւններով։

Ու դիրք կը բռնեն երկրի վրայ։ Ու դժոխքի արդարութենէն ճառեր կը խօսին, իրենց ճիւաղային մոլուցքին նախափորձերը կը կատարեն երկրի վրայ, ձեռքերնին ան-

ցած տաճարին զոհերուն վրայ։ Պոլշեւիկ։ Ահա այս սատանայական վերջին մոլուցքին ու ճիւաղայնութեան անունը։ Ազատ ասպարէզ, փլցուցէք, քանդեցէք, խողխողեցէք, պղծեցէք, պղծուեցէք, խենթեցէք, ցնորեցէք, խեւացէք, կատղեցէք, կայտռեցէք, ցնծացէք...... ցնդեցէք, վասնզի կարճ է ժամանակը։

Ահա դժոխքէն ստացուած հրահանգը։ Ամէն բան ընելու ազատ էք — ու կ՚ընեն ինչ որ դժոխքին մէջ սորված են ցայնվայր։ Կը ծաղրեն Քրիստոնէութիւնը, զԱստուած իսկ ի բացակայութեան կը դատապարտեն, և իրենց վաղանցուկ տիրապետութեան բովանդակ հեշտանքը կ՚ըմբոշխնեն։ Ի՜նչ երջանկութիւն — «Մէկ ոջիլէն հազար Յիսուս կը ծնի» կ՚ըսէ Հայաստանի Պոլշեւիկ պետական բանաստեղծը։ Դժոխքի բովանդակ թոյնը եկած լճացած է Հայաստան և շրջակայքը։ Վերջին և վերին ճիգ մ՚է, արդարեւ. որ ըրին դժոխք — եթէ հնար է, ի սպառ խափանելու և անհնար դարձնելու Հայութեան, Տէր Յիսուսի Սուրբ Հրեշտակին, հարսանեկան մուտքն ի Սիոն։

Բայց, դեւերը յոգնած են իրենց մոլուցքէն, ու ատեն ատեն, իրենց արիւնարբու ցնծերգներուն կշռութային դադարներուն, անտեսանելի, անբացատրելի երկիւղներով կը համակուին։ Առանձնութիւն մը, անապահովութիւն մը կ՚եղերացնէ զիրենք, բայց դափն ու թմբուկը և մոլեգին պարը կը վերսկսին ընդփոյթ։

Բայց, ահա, Արեւելքի ովկէանէն խաւարի անդայտացում մը կ՚զգացուի — Լո՞յսն է արդեօք թէ պատրանք. դեւերու բազմութիւնը ռնգունքները լարած շնչելու կ՚ելլեն. հեղձամղձուկ զգացողութիւններ կ՚ունենան, օդ չկայ, այսինքն խաւար, շնչելու, խաւարը քիչցած է, անօսրացած, պզտիկ սատանաներէն ոմանք քթի արիւնահոսութիւն կ՚ունենան, կը նեղուին — խաւար կ՚ուզեն շնչելու, քիչցած է։

Արեւելքէն խորհո՞ւրդ մը կ՚անցնի արդեօք, պզտիկ դեւերը հարցումներ կ՚ուղղեն ծերերուն։ Ա՞ն է արդեօք, Ա՞ն, Ան-անուանակո՞չելին։

* * *

Այո՛, Հայ Յեղ. Դաշնակցութիւն, Հնչակեան, Ռամկավար կուսակցութիւններ և Պոլշեւիկութիւն, այս բոլորը միասնաբար դաւաճանած են, ու կը դաւաճանեն Հայութեան դէմ։ Իրենց երեւութական ընդդիմարտութիւնները զմեզ երբեք չեն կրնար խաբել։ Միեւնոյն դժոխային բանակին զանազան շարքերն են անոնք — Մին եթէ թնդանօթաձիգ գունդն է, միւսը հետեւակն է կամ հեծելազօրը կամ նիզակաւորը։ Անոնք միակ ճակատ մը կը կազմեն միակ թշնամիին դէմ, որ է Յիսուս Նազովրեցին, որուն յաղթական ու վերահաս գալուստը կ'զգան անոնք։ Եւ այս չէ՞ պատճառը, որ անոնք զանազան պարագաներու տակ, զանազան երկիրներու մէջ, փոխն ի փոխ և մէջ ընդ մէջ, կը դաշնակցին յաճախ։ Այո՛, ինչպէս յաճախ կրկնեցինք, նախորդ գլուխներուն հոգեբանական վերլուծումներուն մէջ, մարդկային միտքը գերազանցապէս pragmatique է, և բոլոր տարբերութիւնները, ներհակութիւններն անոր համար հուսկ ուրեմն կը վերածուին միակ ելքի մը, միակ հարցի մը․ վանզի պարզող և պարզաբանող է մարդկային միտքը, որ կ'ուզէ յստակել ու ճշգորոշել ամէն բան։

Այդ բոլոր կուսակցութիւնները ի՞նչ կ'ուզեն։ Չէ՞ որ անկախ և ազատ Հայաստան կ'ուզեն, պետական կեանք և նիւթական բարօրութիւն — այո՛, — ամէնն ալ զայդ կ'ուզեն. միջոցներուն մա՞սին է որ կը տարբերին, ո՛հ, ո՛չ, այդ ալ չէ իրենց տարբերութիւնը, իրարու միջոցներն ալ փոխ կ'առնեն անոնք յաճախ։ Ասոնց բոլորին նպատակն է աղմըկել, և Հայութեան ճակատագիրը խափանել։ Ասոնք, բոլորն ալ կը պատկանին Հայութիւնը երկրաքարշ դիակի մը վերածել նկրտող դեւերու մեծ բազմութեան։

Հայութիւնը չուզեր երկրաւոր, փուճ ու վաղանց բարօրութիւն. Հայութեան ամբողջ ընթացքը պատմութեան մէջէն, կը նկրտի Քրիստոսի գալստեան։ Ինչպէս Իսրայէլի Սուրբ Նահապետներն իրենց հաւատքին մուրճովը ծեծեցին Երկնից դռները, և Բեթլեհեմի Մանուկը երկնեցին, այնպէս ալ մեր ցեղին խորքէն, ու մեր նահատակաց ոսկորներուն տաւիղէն բարձրացած միամռունչ ալելուն, կ'երգէ ու կ'երգեհոնէ «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ և... յայտնեցի փառօք»։ Քանի մը հազարամէթր տարածութեամբ երկրամաս մը, երկու խամաճիկ նախարար, և աժան պանիր ու-

տելու հեռանկարը զմեզ չին շահագրգռեր։ Հայութիւնը ան-գին կը նայի, այդտեսակ տեղուանք չկրնար դիզերիլ Հայուն նայուածքը։ Հայրը զմեզ ընտրեց իր բոլոր Եկեղեցեաց իբր անդրանիկ քոյր, անդրանիկ իր սիրոյն առ Քրիստոս։ Քրիստոսի ձեռքէն թագ ընդունիլը, պարտականութիւններ կը դնէ այս ազգին վրայ։ Մէկ բառ մը միայն կը խորհրդա-պատկերէ այս ազգին հոգին, հոգեբանութիւնն ու փիլիսո-բայութիւնը — այդ բառն է — Մարտիրոսութիւն։ Մար-տիրոսութենէ նուազ, ոչինչով կը գոհանայ այս ազգին հո-գին։ Ինչպէս եղնիկը անձկանօք կ՚ըղձայ անտառին մէջէն սահող անուշակ առուակին, այնպէս ալ Հայութեան հոգին կ՚ըղձայ ու կը հառաչէ իր իսկութիւնն, իր արիւնը թափե-լու սիրական Փրկչին խաչին առջեւ։ «Եթէ անմահներ իսկ ըլլայինք, կ՚ըսէ երանելին Եղիշէ, դարձեալ արժան էր որ մեռնէինք Քրիստոսի համար, քանզի Ինք անմահ էր ու մեզ, մահկանացուներուս համար, մեռաւ»։ Մեծ Պահուց Արեւագալներու տխրանուագ մեղեդիներուն մէջ, Հայ Եկե-ղեցին, ճգնաւորներուն, նահատակներուն ու սուրբերուն յիշած ատեն, զանազան ստորոգելիքներով և ածականներով, Մար-տիրոսները կը կոչէ, «Մարտիրոսք Ցանկալիք, Մարդկան Ըղձալիք...»։ Կ՚ըղձայ, կը տոչորի, կը կողկողի, կը հեծի Հայ հոգին Քրիստոսի համար մեռնելու, արիւն թափելու, մարտիրոսանալու։ Միւս բոլոր եկեղեցիներն կրնան պարել Քրիստոսի սիրոյն. մեզ, անդրանիկ քրոջ, կը վայելէ ծանր բաժինն տանիլ, մեռնիլ Քրիստոսի համար — Ծա՞նր, ո՛հ, ադամանդներու փետուրներէն աւելի թեթեւ, բուն պարտա-կանութիւն, Տիրատուր կոչում, խրախճանաց հրաւէր, Փրկչական սիրոյ օրհնեալ հարկ, կնիք փրկութեան, պայ-ման գոյութեան և ընծայ որդիական։

Այս եղած է, այս է և այս պիտի ըլլայ Հայութեան կո-չումը այս տնտեսութեան մէջ, մինչեւ որ հասնի անճառելի ժամը...։

Վիրաւոր է Հայութեան հրեշտակը, սրտէն զարնուած է ու տխրահար. Քրիստոսի սէրը խոցած է զայն. ասկից՝ այն տըխ-րանուշ մելամաղձոտութիւնը և շնորհունակ զգաստութիւնը հայ մանչուկին և հայ աղջնակին։ Ո՜վ Քրիստոսի սիրոյն զա-ւակները...։ Հայ պատանեակին հոգին Խաչին լուսածիր սահմանները իր սրտին խորքերէն կը ներդգայ — իր արեան

ու ոսկորներուն մեծ դաշնակիցը — Խաչը — կը ճանչնայ։

* * *

Հայ պատմութեան որեւէ ուսանող, պիտի գիտէ թէ առաւելապէս այս անպարտելի Եկեղեցիին լուսեղէն թափօրն է որ կ'անցնի դարերու մէջէն։ Օրմանեան իրաւունք ունէր, իր «Ազգապատում»ը կաթողիկոսներու յաջորդութեամբ շարայարելու։ Հայ Հոգին, Էջմիածինը կը նկատէ իրեն յաւիտենական մայրաքաղաք, և իր ալեփառ Հայրապետները, միայն, իր ճշմարիտ վեհապետները։ Անոնց անձին մէջ տարրացած կը նկատէ Հայութեան աննիւթական ու հոգեղէն խորհուրդը։ Աշխարհիկ թագաւորներու կեանքն ու կենցաղը, առ առաւելն, անառակ որդիներու դրուագում մ'է, հանդէպ ցեղին աշխարհաւարտ, Քրիստոսակրօն իմաստութեան, Հայրապետութեան։ Իր Հայրապետներո՛վը կը հրճուի Հայութիւնը։ Անոնք, լուսակրօն շառաւիղներ են իրեն համար, ուսկից կենաց Գետը, Քրիստոս, կ'աղբերակի յայս աշխարհ, լուսով յագեցնելով Հայութեան կարօտն առ Աստուածորդին մարդացեալ։ Տիգրաններ, Արտաշէսներ, Պապեր, Արշակներ հայ սրտին խօսնակը չեն հնչեցներ։ Սեպուհ Լերան վրա՛յ կը շողշողի Հայութեան երազանքը, աղօթելու փախած իր ճգնանոյշ հրեշտակին՝ Լուսաւորչին ի խնդիր...։ Խոտաճարակ Լուսորդւոյն՝ Արիստակէսի վայրենի մենաստանները ուխտի կ'երթայ Հայ Հոգին, անոր խոցոտեալ սրտին խորխորէն կաթկթած Քրիստոսի սէրը ճաշակելու...։ Ձիրաւի ճակատամարտին, Հայ ռազմիկներու քաջակորով պայքարը դիտելէ աւելի, վեր կը սլանայ Հայ հոգին, Նպատ Լերան վրայ, իր զաւակաց յաղթութեան համար բազկատարած աղօթող Մեծն Ներսէսը դիտելու...։ Կամսարականաց, Սիւնեաց. Մամիկոնեանց տոհմիկ փառքն սերտելէ աւելի. Արտաշատի հրաշավայրը կը փութայ Հայ հոգին, Հողոցմեցիին և իր սրբոց Քերովբէական ժողովը դիտելու։ Ու Վարդանի քառասուներկու յաղթական ճակատամարտներուն հետեւելէ աւելի, անոր անոյշ և կարմիր արեան Քրիստոսի Խաչին առջեւ սրսկուելուն կը պշնու երկիւղած և հոգեզմայլ... ու կը ցնծերգէ յաղթահնչիւն յա-

ւիտեան — «Իմ Հայրենեաց Հոգին Վարդան...»։

* * *

Պարզ խօսինք, ի՞նչ ըսել է Հայութիւն. Սատանայաց Բանակին Պոլշեվիկեան զօրաբաժինը չճանչնար արդէն սանկ բան. կողովը նետած է արդէն մեր անցեալ սրբութիւնները, փառքերն, իտէալներն և ամէն ինչ. հայ տառերն իսկ նետելու և լատինացնելու վրայ կը խորհին։ Ռուսական ահագնածաւալ հանրապետութեան մէկ մասնիկն են իրենք — չինահայերէնով մը միայն զատորոշուած, և այդ չինահայ բարբառն ալ վրայ տալու որոշում մը կրնան ամէն վայրկեան տալ։ Հետեւաբար անոնց հետ խօսելիք չունինք։ Քիչ առաջ նկարագրեցինք արդէն զիրենք, անոնք սատանին յարձակողական և ճակատաբաց քաղաքականութեան դրօշակիրներն են, և աշխարհ եկած են մահուան սեւ գինին ցմրուր քամելու, և քանքանելու դժոխորովայն հեշտանքով։ Միայն անոնց կը յիշեցնենք, թէ մթնոլորտը կ՚անգայտի...։

Խօսքը մեր Դաշնակցական, Ռամկավար և Հնչակեան բարեկամներուն հետ է, որոնք տակաւին յանուն Հայութեան է որ նիզակ կը ճօճեն։ Եթէ Պոլշեվիկութիւնը Հայութեան շարքերէն դուրս եկած պատերազմ կը մղէ մեզ դէմ, այս ծպտեալ շարքերը կեղծ բարեկամի լրտեսային դիմակով, մեր մէջէն մեր հողը կը փորեն — Աթէնքէն Լիոն, Սուրիայէն Պուլկարիա և Ամերիկայէն Եգիպտոս թոյն ու ժահր, աղէտ ու պառուհաս տեղացնելով մեր հէք ազգին գլխուն։

Ասոնց մէկ հարցում մ՚ունինք մենք ուղղելիք — Ի՞նչ ըսել կ՚ուզէք Հայութիւն ըսելով, ճշդեցէք, սահմանեցէք այդ բառը։ Պատերազմի ժամանակ, հերթապահ զինուորը թըշնամիին ինկութիւնը հաստատելու համար, կարգախօսը կը հարցնէ. եթէ չգիտնայ, թշնամի է։ Հիմա մենք ալ, այլեւս խիստ վտանգաւոր դարձած և կրկին ու կրկին զմեզ աղէտներու առաջնորդած, այս բարեկամանման փորձանքներուն կը հարցնենք — Սահմանեցէք Հայութիւն բառնիդ։

Դուք մեծ ազգերուն կը հետեւիք — զանոնք կը կապկէք, և անոնք միշտ կ՚աղաղակեն, թէ իրենց քաղաքականութիւնը հիմնուած է Տնտեսականին վրայ։ Ապա ուրեմն,

անոնք տնտեսական խմբաւորումներ են. վերի թաղի շուները երբ աղբիւս մը գտնեն, վարի թաղի շուները կը յարձակին որ անոնց ձեռքէն առնեն. ա՞յս է ազգութեան ձեր իտէալը։ Ձեր վարպետները, զայս կը հռչակեն իբր վերին իմաստութիւն իրենց քաղաքականութեան. դուք ալ, որ անոնց կրթնած, և անոնց օրինակէն ուսանելով կը յառաջանաք, անշուշտ զայս կը դաւանիք իբր ձեր բնաբանն ու հիմնական վարդապետութիւնը։ Ի՞նչ պիտի ընէք ձեր Անկախ Հայաստանին մէջ. գէթ առիկա բացատրեցէք մեզի. Նախարա՞ր պիտի ըլլաք, Սեւանայ Լճէն ձո՞ւկ պիտի որսաք և պիտի ուտէք, ազատ սէր քարոզելով կիներու ընկերութեան մէջ պիտի թնթակի՞ք, գարեջուր և ընտիր մե՞զէ պիտի ուտէք, սինեմա երթալով հաճո՞յք պիտի վայելէք, կէս գիշերէն վերջ պա՞րերը պիտի սկսին, ո՞հ, ա՞յս է ձեր իտէալը։ Գիտենք որ այս է, դուք ուզածնուդ չափ ըսէք թէ այս չէ. մենք գիտենք որ այս է։ Ամիջապէս ըսենք թէ Տիեզերքին մէջ ձեր երեւակայած այդ Հայաստանը երբեք չէ նկարուած իրականութեան պաստառին վրայ. չկայ և չպիտի ըլլայ այդպիսի Հայաստան։ Այն որ հիմա կայ, ան Հայաստան չէ, խուժաստան է այն, և Աստուծոյ ողորմութեամբը խնայուած է մեզի տեսնելու այդ անհնարին պատկերը։

Եթէ տնտեսական և նիւթական բարօրութեան օթեւան մը կը փնտռէք, ի՞նչ հարկ ազգային ինքնութիւն պահելու, ինչո՞ւ փող կը հնչեցնէք, անընդհատ, ձեր թերթերով, թէ գաղութներու մէջի Հայութիւնը ուծացման վտանգին ենթարկուած է. թողուցէք որ ուծանայ. ըստ ձեր դաւանանքին, հո՛ն ուր լաւագոյն տնտեսութիւնն ու բարձրագոյն նիւթական երջանկութիւնը ձեռք կը բերեն, հոն է հայրենիք, հոն է ազգութիւն։

Եւրոպայի մէջ, աւելի շատ է և ազատ խինէչութիւնը, աւելի սովորական՝ պարերն, աւելի անբաժան գարեջուրը, անհամար՝ սինեման և ամէն ինչ անոնց նման։ Քալիֆօրնիա գացէք, երկրային եդեմն ալ հոն է. ի՞նչ կ՚ուզէք Հայաստան անունէն, ի՞նչ կ՚սպասէք Հայութիւն խորհրդաւոր անունէն։ Մենք կը զարմանանք, որ մեր այս բարեկամները տակաւին Հայ բառին կը կառչին. թողուցէք որ հայ մանուկը իր աչքերը Ամերիկայի, Ֆրանսայի և Գերմանիոյ մէջ բանայ, իր սկզբնական միջավայրին ընտելանայ, խիստ բնական ձեւով

ու մեծնալով ըլլայ այդ մեծազօր պետութեանց քաղաքացին, գարեջուրի, գինիի, ծխամորճի ասպետ ու կնապաշտ սատանա։ Հո՛ն, այդ շաւիղին մէջ է ձեր փրկութիւնը. ընտանեկան բարօրութեան և հեշտանքի ասպետներ։

Իսկ եթէ տնտեսականէն կամ հեշտանքի փիլիսոփայութենէն քիչ մը վեր պիտի ելլէք — ուշադրութի՛ւն — կոխած տեղերնիդ լաւ սերտեցէք, լաւ զգացէք։ Մենք գիտենք, որ Դաշնակցական կամ Ռամկավար շարքերու, մեր գրկեալ եղբայրները, շատ մըն ալ խոշոր բաներ ունին իբր իտէալ, եթէ հարցնելու ըլլաք իրենց։ Անոնք, իբր թէ կ՚ուզեն որ Հայութիւնը, արտաքին վտանգներէ զերծ միջավայրի մը մէջ համախմբուելով, հո՛ն, սկսի գեղարուեստի և գրականութեան նման բարձր ոլորտներու հետամտել, և իր ցեղին մէջ թաղուած թաքուն զօրութիւնները ի հանդէս բերելով, իր մեծ ընծան կամ տուրքը մատուցանէ քաղաքակրթութեան։ Ի՜նչ գեղահիւս և պերճիմաստ փիլիսոփայութիւն։

Բայց, Հայութիւնը անհունին փարած է — Տիեզերքին Էութեա՛ն դէմ յանդիման եկած է — Աստուածներուն Աստուածը, Յաւիտենութեան Հայրը, իր Որդւոյն՝ Տիեզերաց իշխանին համար, հարսնութեան ուզած է Հայ Ազգը։ Նշանուած է արդէն Հայ Ազգը։ Միթէ Թագաւորին հարսնցուին դուռը զարնել և ուրիշ որևէ իշխանազունի, Նախարարի կամ մեծաւորի համար զայն կնութեան ուզել հնարաւո՞ր և վայելո՞ւչ բան է։ Ի՜նչ կը փորձէք, սխալածնե՛ր։

Այս կոյսն չքնաղ, առջի րոպէին իսկ, որ Աստուածորդւոյն սիրոյն հրաւէրը ստացած է, խոցուած է ի սպառ։ Գացէք տեսէք Ս. Էջմիածնայ թանգարանին մէջ Ս. Գեղարդն Քրիստոսի. այն որով Տիրոջ կողը խոցուեցաւ. նոյն այդ գեղարդը խոցած է Հայ հոգին, Քրիստոսի սիրոյն յաւիտեան։

Յիսուս Նազովրեցին տեսած է Հայ Ազգը, և իր սիրտը Անոր տուած է իսկոյն և ի սպառ։ Գեղարուեստներն կ՚երգեն փառքն անծանօթ իշխաններու, երբեմն միայն, անոնք հրեղէն թեւեր առնելով, կուգան երգել ճիշտ այն պալատին առջեւ, որուն ներսն է Թագաւորն Թագաւորաց, Յիսուս Քրիստոս։ Կ՚ուզէք որ հայ հոգին, թողու իր արքայական խօսեցեալն ու Նուագածուներէն մի՞ոյն սիրահարի։ Ամէն բան իր շնորհն ու կոչումն ունի։

Քրիստոս և Հայ Ազգը սիրահարներ են, Սիոնի մէջ պսակիլ։ Փեսան իր լուսանկարը դրկած է իր սիրուհւոյն — դաստառակի մը վրայ տպելով Իր լոյսը դէմքն, և բազում խոստումներ տալով իր հարսնցուին, խորհրդանշանական իմաստներով, միայն հարսնցուէն հասկնալի։ Իսկ Հարսը, Ս. Հոգւոյն հաւատարիմ աշակերտուհին, դարերու մէջէն, իր սիրոյն ու հաւատարմութեան նշանակները դրկած է Երկինք, Հօրն ու Որդւոյն, իբր նմոյշ իր աշխատասիրութեան, տքնութեան, տանտիկնութեան։ Ա՛ն — Հա՛րսը — դրկած է իր բանած մաքուր թաշկինակներէն, գեղահիւս, աննման թաշկինակներ, բանուած նուրբ ընդելուզումներով ու հեթանոսաց սուրիններով, իր ճերմակ, շուշան մարմնոյն պաստառին վրայ, բանուած կարմիր արիւնով. որուն կայլակները կը ժանեկանան իսկոյն և միշտ, յանունն անուշ և խորհրդաւոր «Յիսուս Քրիստոս. Սուրբ Թագաւոր»։

Այս սիրոյ զոյգը անբաժանելի է. Անոնք, Քրիստոս և Հայութիւն, իրենց արեամբն կնքած են իրենց սէրն ի սպառ. անոնք միմեանց են յաւիտեան։ Ու ամէն կիրակի, Պատարագի սուրբ ժամուն, Փեսան կ'այցելէ իր խօսեցեալին, երբ ա՛ն, իր բովանդակ քնքշութեամբն ու արցունքներովն կ'ընդունի իր Տէրն, Խաղաղութեան ու Սիրոյ Իշխանն, «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ, Որ էն Աստուած աստ բազմեցաւ, խաղաղութեան ձայնն հնչեցաւ, Սուրբ Ողջոյնի հրաման տուաւ»։ Ո՜վ համբոյր սիրելեաց, ո՜վ անպատմելի ներկայութիւն...։ Իսկ հանդիսաւոր տօներուն, Տէրը կ'այցելէ Իր սիրուհւոյն, երկնային զօրաց շքախումբով. «Որք հաւատով կայք յանդիման, սուրբ սեղանոյս արքայական, տեսէք բազմեալ Քրիստոս Արքայն, և շուրջ պատեալ զօրք վերնականք»։ Ո՜վ պահ խրախճանաց, տէրունական սիրոյ, անմեղութեան հարսնութեան և Քրիստոսի փեսայութեան։ Ու սիրոյ այս օրհնեալ նշանտուքն, որ երկու հազար տարուան ընթացքին, պայթող կարօտ մը կուտակած է երկու տարփակէզ սիրտերուն մէջ, այլեւս իր վախճանին մօտեցած է. կ'շտապեն ու կ'արտօրան երկու սրտերն — մին արդար Թագաւոր, ու միւսն արժանաւոր կին՝ ճշմարիտ ու հաւատարիմ հարս։ Կարօտը այլեւս իր ծայրագոյն կէտին հասած է, ու Հայութիւնն կ'սպասէ սրտադողով ու արտասուագին, այն պահուն, երբ ալ յաւիտեա՛ն պիտի սեպհականացուի

Փրկչէն, ազատած իր թշնամիներէն ու իր մաքուր ու հաւատարիմ սէրն պիտի տօնուի երկնից մէջ, յաւիտեանս յաւիտենից։ Եւ Փրկիչը կ'արտօրայ որ ազգերուն և սատանայաց ժողովին ցոյց տայ թէ ինք որքան սիրած է ու կը սիրէ Իր Նազելի Հարսը։

Արդարեւ, Տէր Յիսուսի հոգին, իր եօթը Եկեղեցիներուն պատգամներ ունի, և խոստումներ, բայց անոնցմէ միոյն կուտայ միայն, Երուսաղէմի Երկնային — Ահա թէ ինչ կ'ըսէ Յիսուսի հոգին, (Յայտ. Գ.) «Գիտեմ քու գործերդ, ահա քու առջեւդ բացուած դուռ մը դրի, զոր մէկը չկրնար գոցել. վասնզի դուն քիչ մը կարողութիւն ունիս, և իմ խօսքս պահեցիր ու իմ անունս չուրացար։ Ահա, ես քեզի կուտամ սատանայի ժողովքէն եղողները, որոնք կ'ըսեն թէ իրենք հրեայ (իմա՛ Քրիստոնեայ) են ու չեն, հապա սուտ կ'ըսեն. ահա պիտի ստիպեմ զանոնք որ գան ու երկրպագութիւն ընեն քու ոտքերուդ առջեւ. և ճանչնան թէ ես քեզի սիրեցի։ Որովհետեւ իմ համբերութեանս խօսքը պահեցիր, ես ալ քեզ պիտի պահեմ փորձութեան ժամանակ, որ պատրաստ է գալու բոլոր աշխարհի վրայ՝ երկրի երեսը բնակողները փորձելու համար։ Ահա ես շուտով կուգամ, ունեցածդ ամուր բռնէ, որպէսզի մէկը չառնէ քու պսակդ։ Ան որ կը յաղթէ, անիկա իմ Աստուծոյս տաճարին մէջ սիւն մը պիտի ընեմ, ու ալ դուրս պիտի չելլէ. և անոր վրայ իմ Աստուծոյս անունը պիտի գրեմ, ու իմ Աստուծոյս քաղաքին անունը, այսինքն Նոր Երուսաղէմի, որ երկինքէն՝ իմ Աստուծմէս կ'իջնէ, և իմ Նոր անունս։ Ով որ ականջ ունի, թող լսէ թէ հոգին ինչ կ'ըսէ Եկեղեցիներուն»։

Նոր անո՞ւն, զարմանալի բան — Խաչին վրայ աշխարհ գրեց Տիրոջ հին անունն, «Յիսուս Նազովրեցի, Թագաւոր Հրէից»։ Ո՛հ, ի՞նչ է այն Նոր անունը, մեր սիրական Փրկչին, որ իր Եկեղեցիներէն միոյն ճակատը կը խոստանայ գրել — Բայց մենք գիտենք Անոր Նոր անունը, զոր աշխարհ դեռ չգիտեր. վասնզի մենք կը ճանչնանք միմեանց սէրն — ու աշխարհ կ'զգետնի այն Նոր Անունէն, «Յիսուս Քրիստոս . . . .»։

Օրհնեալ անուն, ճշմարիտ տիտղոս, արդար դատաւոր, խոստմնապահ իշխան, որուն բացած դուռը մէկը չկրնար գոցել, և որուն կամքը օրհնեալ է, կնքուած Հօր-

մէն և Ս. Հոգիէն։ Քրիստոսի սէրը սուրբ է, լուսահրաշ և անմերձենալի։ Հեթանոսները չեն կրնար դիտել զայն ու խոկալ իսկ, անոր համար Հայ Ազգը կ՚անձկայ իր երկնային բնակարանին, Սուրբ Սիօնի, Նոր Երուսաղէմի, հրեշտակալոյս հարսնարանին, որ երկինքէն կ՚իջնէ։ Ի՛նչ տեսիլ, ի՛նչ անյարիր արձանացում հոգելոյս կոչումիդ, Քրիստոսի խոստումին, դարերու մէջէն և վայոց ձորէն — հուրին ու սուրին ընդմէջէն։ Քաջարի փառահութիւնդ օրհնեալ ըլլայ, ո՛վ անյողդողդ կոյս — Հռիփսիմէ՛ — Հայութիւն։ Քեզի համար Հայր Աստուած կ՚ըսէ ստուգիւ «Մի վախնար, փանզի Ես քեզ փրկեցի, քեզ քու անունովդ կանչեցի, դուն իմս ես, երբ ջուրերէն անցնիս, ես քեզի հետ պիտի ըլլամ. ու երբ գետերէն անցնիս, քեզ պիտի չկոխեն. երբ կրակի մէջէն քալես, պիտի չայրիս, և բոցը քեզ պիտի չբռնկցնէ։ Քանզի ես, քու Աստուածդ, Իսրայէլի Սուրբը, քու Փրկիչդ եմ։» (Եսայի ԽԳ.) Ո՛վ խնկաբոյր մօրենի, դարերու հրաշքը, որ ամէն տարի Սուրբ Յարութեան ճրագալոյցին քու խորհուրդդ կը բեմադրես անուշակ անգիտութեամբ և հայ մանչերու սիրունիկ գերակատարութեամբ։ «Սեդրակ, Միսաք և Յաբէթ Նագով» Բաբելոնի հնոցին մէջ կ՚այրէին ու չէին վառուէր — բոցը անոնց չէր դպեր — դուն չե՞ս միթէ անոնք, Հրեշտակ, որ Ամենասուրբ Երրորդութեան ուղղափառ դաւանանքդ գրկած, կ՚շտապես դարերու բոցին մէջէն, հուրին և հնոցին մէջէն, ու ահա այնքա՛ն թարմ ես, լոյս ու գեղանի, անուշ խոպոպներէդ վարս մ՚իսկ չէ խանձած — Քրիստոս հետդ էր հնոցին մէջ, սիրոյդ փորձարկութեան անհեզ հնոցին մէջ — ու տեսա՛ւ սէրդ, ու քեզ Իրենը ըրաւ։

Հայ Եկեղեցի, Մայր մեր և Հրեշտակ, Մայր Սուրբ Կուսական, Մայր անուշակ, Ծով անբծութեան, Ծոց հարազատ, Ստինք կաթնանուշ, Հոգի Սուրբ, Երգիք սիրոյ, Աղաւնետուն բոցեղէն, Զօրանոց Հայութեան, Քերովբէից շնչարան, Հայր Աստուծոյ դուստր սիրական։

Արժանի ես դուն, Տիեզերաց Թագակիր Իշխանին, Սուրբ Յիսուսին հարսն ըլլալու յաւիտեան։

*
* *

Եւ դո՛ւն, արքո՛ւնի ժողովուրդ, Թօթափէ ցնորքդ, արեւը կը ծագի, արթնցիր կապար երազէդ, արեան բանդագուշանքէդ. տե՛ս, չկան այն տեսիլները. դուն արքայո՛րդի ես, տե՛ս ծաղկաւէտ ճամբան արքայութեան, տե՛ս ծաղիկներն հաւատքիդ, տես Թիթեռնիկներն հրեշտակ, տե՛ս ինչպէս հալեցան գացին սեւ տեսիլներն ցնդական։ Հրեշտակաց գունդերու պէս տես լոյսը ինչպէ՛ս կ'ովկէանի արեւե՛լքէն, ահա արեւը ոսկեխայտ. մանուկ ես դուն վերըստին և յաւիտեան, քուկդ է Եդեմը. տե՛ս, Յիսուս կուգայ, քու սիրականդ ու ցանկալիդ. ահա, կ'երգեն հրեշտակներն առաւօտեան ալելուն, «Փառք ի բարձունս, յաւիտեան»։

Մի՛ հեծկլտար, բարի աղջիկ, քո՛ւկդ է երանութիւնը և անցան ցաւերդ։ Մարմնոյդ և էութեանդ խառնուած այն անբուժելի վէրքերո՞ւն համար կուլաս, շուշան մորթդ ծածկող և ամէնէն հեռաւոր անդամներուդ վրայ լոկ բուսնող անգութ չարկեղներուն համա՞ր կուլաս։ Վա՛խ արիւնած սրտիդ. բայց տես, անոնք ալ չկան. անցաւ սատանին իշխանութեան ժամը։ Կը լուսափայլի մարմինդ, Քրիստոսաբնակ անուշ արիւնդ վէրք կ'ընդո՞ւնի միթէ. կեղծ վէրքեր էին անոնք արդէն, զոր սատանը կ'ուզէր ցուցադրել վրադ, արիւնարբու վերարկուով մը ծածկելով զքեզ, որ Փրկչիդ աչքին խոտելի երեւիս դուն։ Բայց, քու Իշխանդ հազար աղջիկներուն մէջէն, քու աչքերէդ միայն քեզ կը ճանչնայ, քու վզիդ մէկ քառամանեակէն քեզ կը ճանչնայ. ահա՛, եկաւ Քրիստոս ու ձեռքէդ բռնած քեզ վեր կ'առնէ. երկինքներու վայել մաքուր աշտանակ, վե՛ր ելիր։

Հայ ժողովուրդ, ժառանգութեանդ տիրացիր — Երեք մկրտութեանց երրորդին պատրաստո՛ւէ — Ամբողջ ազգով գետը մտար, Սուրբ Լուսաւորիչդ դիմաւորելու, ու Եփրատայ վրայ երկինք բացուելով Լուսոյ ժողովուրդ գրուեցար։ Բանակներով մկրտուեցար, ո՛վ Յորդանան, Հայութիւն։ Ջուրով լուացուեցար, ու դարերու մէջէն երկրորդ մկրտութիւնդ մկրտուեցար — արիւններու Եփրատին մէջ, այնքան առատ որքան Եփրատն համանուն, ամբողջ արիւնդ տուիր անխնայ, Եղնի՛կ անուշակ։ Ու հիմա, պատրաստուէ Հոգւոյ Մկրտութեանդ — վասնզի երեք են, կ'ըսէ Առաքեալը — Ջուրն, Արիւնն ու Հոգին — Հոգին որ զքեզ օծե-

լով լոյսով, պիտի կեցնէ դէմ յանդիման Յիսուսի։ Սուրբ Հոգին, որուն Հարսն ես, քու գեղեցկութիւններդ պիտի պատմէ Թագաւորին, որուն Ներքին սենեակները պիտի տանի զքեզ — ո՛վ Նաեմ, անուշակ աղջիկ — դուն սեւ ես, բայց գեղեցիկ, կեդարու վրաններուն պէս և Սողոմոնի վարագոյրներուն պէս, սեւ ես, վասնզի Արեւը քեզ տեսաւ, ո՛վ Քրիստոսի սէրէն խոցոտեալ վշտահար աղջիկ։

* * *

Ո՛վ մեր իմաստասէր, ընկերաբան, հմուտ, պատմագէտ Հայ բարեկամներ, մտաւորական և կուսակցական առաջնորդներ Հայ ժողովրդեան. դուք շատ բաներ կարդացած էք ու կը կարդաք. խոր վերլուծումներ կ'ընէք Հայ իրականութեան, օրինակներ կը բերէք ազգաց պատմութիւնէն, մեծ հեղինակներու պատգամներէն. կը սերտէք, կը տեսնէք թէ այնինչ փոքրիկ ազգը ինչպէս իր ազատագրումը ձեռք բերաւ, երկար տարիներ մեզի պէս լուծի տակ ապրելէ վերջ, ինչ ազդակներ նպաստաւորեցին վերջնական յաղթանակին, ինչ պայմաններ հարկաւոր են մեր ազատագրութեան պայքարին մէջ եւս, եւայլն։ Ու ամէն օր ձեր թերթերով, ձեր գրքոյկներով, պատգամներ կը հաղորդէք Հայ ժողովրդեան։ Աշխարհի վրայ դիրք բանելու համար, թերեւս, կ'եզրակացնէք թէ զէնք պէտք է, դրամ պէտք է, դիւանագիտական աջակցութիւններ պէտք են, հաւաքական ճիգ պէտք է, գիտական մէթոտ պէտք է եւայլն եւայլն։ Անուշի՛կ և բարի Հայ բարեկամներ, ձեր խորհողութեան սահմանին մէջ ճիշդ էք. բայց ձեր բոլոր հիանալի վերլուծումներն և ուղիղ տրամաբանութիւններն մեծ անտեսումի մը վրայ հիմնուած ըլլալով, կը քշուին հովերէն և ովկէանոսի ալիքներէն, իրենց հետ միասին քշել տանելով ձեզ ալ, մեզ ալ։ Դուք կը գործէք խաւարին մէջ առ խարխափ, անգիտանալով տիրապետող օրէնքը այն Տիեզերքին որուն մէջ կը շարժինք, և անգիտնալով կոչումը այն ազգին, յանուն որու կը մարտնչիք։ Ամէն բանէ առաջ պարտինք գիտնալ, թէ իւրաքանչիւր ազգ իր իսկական կոչումին հաւատարիմ մընալով է միայն որ իր դերը արժանաւորապէս կը լրացնէ

Տիեզերքի տնտեսութեան մէջ՝ Հայը ուրի՛շ տեսակ ազգ մըն է. զայն չէք կրնար որեւէ միջազգային օրէնքի դասագրքի մէջ ազգ կոչուած միութեան հետ նոյնացնել։ Հոն, ազգ բառին սահմանն ու նշանակութիւնը ուրիշ է. հոն, ազգ բառը հոմանիշ եղած է անհատական եսասիրութեան գերաճումին, անոր հոծ մէկ կուտակումին, զոր Սալանտրա միանգամընդմիշտ սահմանած է «Սրբազան Եսասիրութիւն» հանրածանօթ մակդիրով։ Այս խոշոր և գեղեցկահնչիւն սահմանը տարբաղադրելով, կ'ունենանք զզուելի և արիւնարբու գազանութիւն մը, վասնզի եսասիրութիւնը Տիեզերքի ամէնէն սեւ բառն է, անոր ժխտումն է, անոր չար ոգին է։ Զանիկա սրբազան յորջորջելէ վերջ, ընկերաբանութիւն յօրինել կամ դիւանագիտութիւն հիմնաւորել անոր վրայ, միայն այս գազան աշխարհին յատուկ է։ Տիեզերքին ժխտումը եղող սեւ զգացումը սրբազնացնելէ վերջ, բնական է որ խաբէութիւնը, ոճիրը, դաւը, պոռնկութիւնը, գիրկընդխառն ու արձակ, պիտի պարեն բոցալեզու պարը գեհենի։ Եւ մենք, կ'ուզէք որ դասաւորուինք ու դիրք բռնենք հրէշներու այս եղերական ու օրհասական կռիւին մէջ, ուր հէք գազաններն, իրենց վաղանցութեան մոլուցքին մէջ պատառներ կը խլեն իրարմէ։ Քաւ լիցի որ Հայը դիրք բռնէ փուշերու, տատասկներու և խռիւներու այս բոցին մէջ, ուր անոնք իրենց եղերական օրհասը կ'այրին — Հա՞յը — բայց այդ հրեշտակը ուրիշ տարրէ շինուած է — անկիզելի շուշանն է ան։ Տեսէք Յիսուսի Հոգին ինչ կ'ըսէ անոր համար «Ինչպէս շուշանը փուշերուն մէջ, այնպէս է իմ սիրուհիս աղջիկներուն մէջ»։ Ան չայրիր, անմահութեան ցօղերով օծուն է ան — ինք արդէն հրդեհ է աննիւթական անբծութեան։ Հայ Ազգը սահմանող տարազը ըսինք ճիշդ հակառակն է ազգերը սահմանող տարազին — Անոնք կ'ըսեն, «Սրբազան Եսասիրութիւն» — մենք կ'ըսենք — «Սրբազան Պատարագ»։ Մեր ազգին իմաստը ի սկզբանէ անտի այդ սահմանին մէջ տարրացած է — Հայութիւնը յատկանշելու, զայն հասկցնելու, զայն պատմելու, զայն հռչակելու համար այդ երկբառը կը բաւէ — «Սրբազան Պատարագ»։ Հոն, Պատարագի Սուրբ Խորանին սորբոսը կ'աւարտի մեր ցեղին իմաստութիւնը, և անոր կուրծքին վրայ կը պայծառակերպի հրաշքը մեր հանճարին — հո՛ն, Լոյսերու գիրկը և

Հրեշտակաց բնակարանին մէջ, կ'ըմպէ Հայուն Հոգին իր իմաստը և կը ճաշակէ իր սնունդը — Սէր Տէրունական — ու իւրացնելով Իր Փրկչին մարմինն ու Արիւնը, կ'ապրի զայն իր զաւակներուն ու իր պատմութեամբը։ Ոչ կարելի է եղծել, ոչ կարելի է փոխել Հայուն այս սուրբ կոչումը։

Արդ, երբ ազգ մը գերագոյն տեսիլ մ'ունի, պէտք է միշտ նկատի ունենալ, որ անոր ճակատագրին բանալին այդ տեսիլին մէջ միայն կրնայ ըլլալ։ Ուրիշ որևէ բանալի չկրնար բանալ յաջողութեան և օրհնութեան դուռը այդ ցեղին համար։ Հայր Աստուծոյ տնօրինութեամբ, Հայութիւն և Քրիստոնէութիւն նոյնացած են։

Ազգ մը, ազգ կ'ըլլայ երբ տեսիլ մը կ'ունենայ և մանաւանդ երբ այդ տեսիլը կը յաւերժանայ գրականութեամբ։ Արդ, Հայութիւնը գրականութիւն ունեցած է վասն Քրիստոսի միայն, Տիրոջ հանդէպ իր զգացած իւրայատուկ սէրը աշտանակելու, կոթողելու համար պատմութեան մէջ։ Եւ ինչ խոր զարմանք կը յայտնեն օտար բանասէրներ, երբ անոնք կը դիտեն որ հազարաւոր տարիներու ընթացքին, այս ցեղը պահած ու անմահացուցած է միմիայն ինչ որ ուղղափառ է ոգւով և տառով։ Մեր նախնիքը կը ճանչնանք իրենց գրականութեամբ, և իրենց գրականութիւնը եղած է միայն Քրիստոնէական և միմիայն ուղղափառօրէն Քրիստոնէական։ Ապա ուրեմն, մենք, մեր Նախնեաց հետ հաղորդութիւն ունինք միայն ի Քրիստոս — միայն երբ Քրիստոսը սիրենք, անոնց սերունդը կ'ըլլանք։ Կարելի չէ Քրիստոսով չհետաքրքրուիլ և սիրել Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, Տրդատ Թագաւորը, Աշխէն Թագուհին, Խոսրովիդուխտը, Ս. Սահակը, Ս. Մեսրոպը, Քաջն Վարդանը, Ղեւոնդ Երէցը և բոլոր մեր սուրբ սիրելիները։ Անոնք, Անոր սիրոյն մէջ լուծուած ու կորսուած են և Անոր սիրոյն մէջ միայն կը գտնենք զանոնք լուսեղէն ու երանական։ Արդ, երբ ազգ մը իր հազարաւոր տարուան պատմութեան մէջ ապրած հոգեւոր իմաստին դէմ կը դաւաճանէ, մանաւանդ երբ այդ իմաստը բարձրագոյնն է Տիեզերքին մէջ, այն ատեն անշուշտ դէպի վար, դէպի խորխորատ շեղում մ'է որ կ'ընէ այդ ազգը։ Եւ ամէն անգամ որ կը բաժնուինք Քրիստոսէ, ահազանգը կը հնչէ ու թակը կ'ուտենք։ Այդ բոլորը զգաստութեան հրաւէրներ են մեզ հա-

մալ, մեր կոչումին դառնալու և մեր բարձր դիրքը գըրաւելու։ Հայութիւնը խորհուրդով կը թրթռայ — մենք չենք ուզեր լուծուիլ ու կորսուիլ այլ ցեղերու մէջ, նոյնիսկ բարձրագոյն ցեղերու մէջ, վասնզի տարտամ այլ հզօր նախազգացումը ունինք մեր հրաշափառ կոչումին, որուն նըմանը ոչ մէկ ցեղ ունի։ Պատմութեան ընթացքին մէջ, մեր ազգին կամ Եկեղեցւոյն գծած խորհրդաւոր ծիրը կառավարող ուսողական տարազը կ'զգացնէ մեզի, անոր մօտալուտ և անխուսափելի խոյանքը, անհունն ի վեր, երկրէ յերկին։ Կարելի է երեւակայել աշխարհի բոլոր պետութիւնները առանց կրօնի, բայց կարելի չէ երեւակայել Հայաստան առանց Հայ Եկեղեցւոյ։ Առանց Հայ Եկեղեցւոյ Հայաստան պիտի նմանէր — բայց կարելի չէ որեւէ բանի նմանցնել զայն — այնքան այլանդակ և աներեւակայելի անկարելիութիւն մ'է այդ։ Դիակի իսկ կարելի չէ նմանցնել զայն, վասնզի, ոչ մէկ դիակ իր կերպարանքով երբեք այնքան դաւաճանած չէ զինքը գրաւող հոգւոյն դէմ, որքան դաւաճանած պիտի ըլլար, առանց Հայ Եկեղեցւոյ Հայաստան մը, Հայութեան խորհուրդին դէմ։ Եթէ բոլոր Դաշնակցականները, Հնչակեանները, Ռամկավարները և Պոլշեւիկները զիրար հասկնային, և Կասպից Ծովէն մինչեւ Միջերկրական երկարող գաւառներուն տէր դառնային, հունձքը առատ ըլլար, շոգեկառքերը թռչտէին, վաճառականութիւնը ծաղկէր, բանակը սպառազինուէր, և գիտական յաջող գիւտեր ամէն օր ծանուցուէին, և Հայ Եկեղեցի չըլլար այդ աշխարհին մէջ— ընդհակառակը, եթէ բեւեռային սառուցիկ տափաստաններուն մէջ, մէկ փոքրիկ Հայ Եկեղեցի մ'ըլլար, իր Սուրբ Կաթուղիկէով, անուշիկ խորանով և պլպլուն կանթեղով — մենք հո՛ն, Հայաստա՛ն, այսինքն բեւեռ, պիտի երթայինք քան այդ նպարավաճառանոցը։ Ամէն Հայ այսպէս կ'զգայ. ամէն հայ պիտի վազէր իր մենաւոր ու սառուցեալ մայրը տաքցնելու իր շունչովը, իր արցունքներովը ու իր աղօթքներովը, այն մայրը որ իր ծոցին երանական ու աղու ջերմութեամբը զմեզ պահած, օրհնած ու մեծցուցած է դարերու մէջէն։ Ա՛ն է մեր մայրը, մեր երկինքը, մեր երկիրը։ Ցանցա՞նք գործած է այս ազգը տխլապաշտ ըլլալով — ի՞նչ ընենք որ մեր հոգեւոր աչքերը բաց են և արթուն — (մեզ ծնողին անունն արդէն Գրիգոր արթուն կը նշանակէ) և տե-

տած ենք ի յառաջագունէ, թէ Յիսուս Քրիստոս Տիեզերքին իմաստն է, և բոլորով սրտիւ Անոր փարած ենք։ Նախադաւան ցեղն ենք, նախադաւան առաքելոյն կողմէ քարոզեալ՝ Բարթողիմէոսը, զոր աստուածաբանները կը նոյնացնեն Նաթանայէլի հետ, այն առաքեալն էր որ ամէնէն առաջ Տէր Յիսուսը ճանչցաւ իբր «Որդի Աստուծոյ և Թագաւոր Իսրայէլի»։ Մենք ալ այն ցեղն ենք որ Քրիստոսի սիրոյն ու խորհուրդովը տեսլահար ենք, և կը պաշտենք մեր Եկեղեցին, Քրիստոսի հանդէպ անոր ունեցած անթառամ հաւատարմութեանը համար։

Կուսակցականները, այս սուրբ խորհուրդին և մեր ցեղին էութեան դէմ է որ կը դաւաճանեն, երկրորդական, երրորդական կամ տասներորդական տեղ մը տալով Եկեղեցւոյն։ Անոնք, ինչպէս նաեւ մեր եկեղեցականներէն շատեր, աւա՜ղ, Եկեղեցւոյն կուտան օժանդակ և երկրորդական դեր մը միայն, զայն նկատելով սոսկ ազդակ մը, մեր ազգային գոյութեան պահպանման։ Ինչ ողորմելի կուրութիւն։ Եւ եթէ շատ պնդես, Ռամկավար, Դաշնակցական, Հնչակեան թէ Պոլշեւիկ մէկ պատասխան ունին տալիք — «Եղբայր, կրօնքը անհատական խղճի խնդիր է. ամէն մարդ ազատ է իր համոզումներուն մէջ. մենք կրօնքի հետ խնդիր չունինք, ոչ հակառակ ենք, ոչ պաշտպան»։ Նախ, առաջին հայեցակէտը առնելով, ըսենք անմիջապէս թէ Եկեղեցին չէ որ ազդակ մը պիտի ըլլայ ազգային գոյութեան պահպանման, այլ մեր ազգայնականութիւնը ազդակ մ՚է սոսկ Հայ Եկեղեցւոյ օրհնեալ խորհուրդին իրականացման, և Հայ Ազգութիւնը իր այդ օժանդակ դերը կատարած է ու կը կատարէ, իր էութիւնն ու իր սահմանը լուծելով Հայ Եկեղեցւոյ խորհուրդին մէջ։ Հայացեալ Ամերիկացին, Հըրպըրթ Ալէն, կ՚զմայլի Հայ Եկեղեցւոյն վրայ, վասնզի ան Ազգային Եկեղեցի է. այսինքն ազգէն դուրս, կարգ մը հաւատացեալներու պատահական մէկ աղօթատունը չէ, ինչպէս են միւս ազգերու Եկեղեցիները, ընդհանրապէս, այլ բովանդակ ազգին իմաստութեան տաճարն է, ու է այն վանդակը ուր ճերմակ խոշոր աղաւնին, Հայուն խիղճը, կը թեւածէ, այն օրերէն ի վեր, երբ Նոյ զանիկա արձակեց ու ան ալ չդարձաւ։ Անգլիարէնակ խորհրդաւոր Հայ գրագէտը «Աղաւնիները ուր կ՚երթան մեռնելու» աննախընթաց ու սրտառուչ

խորագրով գրուածք մ՚ունի։ Շատ լաւ կ՚ըլլար որ նախ հարցնէր թէ Նոյեան տապանէն արձակուած ու ալ չդարձած աղաւնին ուր գնաց, ու մենք պիտի ըսէինք իրեն, թէ ա՛ն Մասեաց սարէն արձակուելէն ի վեր, չէ դաւաճանած իր առաքելութեան, այլ ապաստանած է հոգեւոր տապանին մէջ, որ է Հայ Եկեղեցին. ուր կը մնջէ աղու և խորհրդաւոր մարգարէութեամբ, սպասելով այն օրուան, երբ այս անգամ Հրեղէն Նոյի, Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքէն թռչելով պիտի պտտի երկրի վրայ, ազգաց (ջուրերուն) ցամաքումը աւետելու, ու երկնքէն իջնող Նոր Երուսաղէմի ձիթենիներէն կանանչ ոստ մ՚ի կտուցն, պիտի գայ աւետելու, որ ժամ է Հոգեւոր տապանէն, հաւատքի փրկարար բանտարկութենէն, ելլելու, Նոր այգի տնկելու Մասեաց ստորոտը, ուրախութեան գինի պատրաստելու, որպէսզի Տէրն իր խոստումը կատարէ ու մեր բաժակներէն մեզի հետ գինի խմէ — երբ իր «Հօրը Թագաւորութեամբը» գայ։ Այս երանական տեսլեամբ չէ՞ որ դարերու ընթացքին մէջ, միայն Հայ ժողովուրդը յիշատակը պահած է «Տապանէն Ելք»ին, ամէն տարի Նաւասարդին (Վարդավառին) աղաւնի արձակելով և զիրար ջուրով ողողելով, և տարեգլխուն ալ գուշլար գումրուլար, եէնի պուլղայ բէպապի *— թռչունէ փոկեղ — ծախելով, նշանակ՝ աղաւնիին և Նոր հունձքին, ինչպէս կը գրեն հոգելոյս Տ. Սահակ Քահանայի սրատես աչքերն. և ա՛ն պըղտիկութեան կաղանդի գիշերներն, մեր դռներուն առջեւ եկող մանուկներուն երգը չէ՞ միթէ մեր հրեշտակին՝ աղաւնիին մնջած երգը, զոր անգիտակ ցնծութեամբ մտիկ կ՚ընէինք վերը պատուհանին քովէն, երբ այն խորհուրդէ չինուած աղքատ մարդերն ու տղաքը կ՚երգէին վարը, ձիւնին վրայ, լապտերներով, «Ծագեց աղաւնին Նոյեան Տապանին... թէ Աստուած գթաց Հայոց Աշխարհին» լուստուր մամմասի, լուստուր մամմասի...։ Ո՛հ, արդարեւ խորհուրդէ և աղաւնիէ չինուած ազգ մըն է այս ազգը, և ոչ հեթանոսաց ժահրը դուրսէն, և ոչ ալ սատանին թափառական բանակները մեր մէջէն, չեն կրնար քանդել։*

Հայ Եկեղեցին է այն խորհուրդը, որուն կ՚ապաստաւորէ Հայ Ազգութիւնը. զայս է որ պարտին սորվիլ բոլոր մեր կուսակցականները. կարելի չէ զայն մէկդի դնել և խմբուիլ ուրիշ որեւէ դրօշի ներքեւ։ Խղճի՞ խնդիր. բայց այս բարե-

կամները չե՞ն ըմբռներ իրենց խօսքերուն կամ բառերուն տարողութիւնը։ Չե՞ն ըմբռներ թէ խիղճ ըսուածը մեր էութեան խորագոյն զօրութեանց կշռոյթէն ծնած իմաստութիւնն է, ուր մեր անձնականութիւնը կ'աւարտի. ուրկէ անդին ու ուրկէ գերիվեր եսեր չունինք մենք։ Խղճով եթէ հակառակ ըլլանք իրարու, ալ ի՞նչ բանի մէջ մէկ կրնանք ըլլալ. և Աստուած կը թողու՞ որ մէկ ըլլանք։ Հայուն խիղճը, ինչպէս ըսինք, Քրիստոսի սիրահար այն սուրբ աղանդին է, որ կը կոչուի Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցի։ Մենք անոր մէջ միայն մէկ ենք — անոր մէջ միայն Հայ ենք. անկէ դուրս ոչինչ ենք, համը կորսնցուցած աղ ենք, որուն համար Տէրը ըսաւ թէ ոտքի տակ կոխկռտուելու միայն կը ծառայէ։ Հետևաբար, մենք կը խնդրենք մեր կուսակցական բարեկամներէն որ կրօնքի ակնարկելով ալ չկրկնեն իրենց ողբալի յանկերգը «խղճի խնդիր». այս «խղճի խնդիր», եթէ խիղճ բառին տակ իր բուն նշանակութիւնը — մեր էութեանց հրեղէն իմաստը — և այն ատեն կրօնքը կ'ըլլայ մեր էութեան, հետևաբար և մեր գոյութեան խնդիրը։ Բայց չէ՞ք տեսներ միւս ազգերը, պիտի առարկեն կուսակցականներ, տեսէք անոնք ինչպէս մէկդի ըրած կրօնական և յարանուանական տարբերութիւնները, խմբուած են մէկ դրօշի տակ. Ազգային Սրբազան Միութեան մը շուրջը։ Այս հարցման մենք արդէն պատասխանեցինք սակայն, այսինքն թէ մենք այնքան սիրած ենք Քրիստոսը, որ մեր անձնականութիւնը և մեր էութեան սահմանը լուծած ենք Անոր Խորհուրդին մէջ և կորսուած ենք Անոր մէջ — այսինքն նոյնացած Անոր հետ, որով մենք չենք կրնար Անոր խորհուրդէն զատ, ուրիշ որևէ խորհուրդի շուրջ խմբուիլ։ Մէկ դրօշակ մ'ունինք, որուն շուրջը կրնանք խմբուիլ, և որ նկարագրուած է «Երգ Երգոց»ին մէջ — «Եւ Անոր դրօշը իմ վրաս սէր էր» — Հայոց դրօշը սիրոյ դրօշն է, միւս ազգերունը, ինչպէս բացատրեցինք, եսասիրութեան դրօշն է։ Մեր դրօշին վրայ գառնուկ մը կայ, մինչ անոնց զինանշանները վիշապներով և գազաններով խորհըրդանշանեալ են։ Եսասիրութեան դրօշին տակ չենք կրնար միանալ մենք — մեր Սիրելւոյն դէմ դաւաճանած կ'ըլլանք։ Հետևաբար, բառին քաղաքական առումովը, ազգ չենք կրնար ըլլալ, պիտի ըսեն մեր բարեկամները, քանի որ ազ-

գութիւնը, քաղաքական իմաստով, հաստիրութեան, զէնքի, սպաննութեան վրայ հիմնուած է։ Ուրախ ենք, եթէ այդ տեսակ ազգ չենք կրնար ըլլալ. անոնք, այդ ազգ կոչեցեալները, ազգ չեն. անոնք, իրենց խաւարով, մեր լուսատիպ պատկերը ցայտեցնելու միայն կը ծառայեն — ազգաց Բաբելական խառնիճաղանճը կը ծառայէ միայն «բուն ազգը, սեպհական ժողովուրդը. Թագաւորական քահանայութիւնը» երեւան բերելու. անոնք ամէնքն ալ ազգ են աշխարհի, վաղանց, ցնդական, կորնչական, մենք ազգ ենք Աստուծոյ — Ղեւտացիք մարդկութեան։ Արդարեւ, Հայութիւնը խորհրդաւոր դեր մ'ունեցած է քաղաքականութեան մէջ, աննման որեւէ ուրիշ ազգի։ Անոր ճակատագրին համար քառասուն երկու ազգաց հարց դրուած է. ամէն ազգ պարտի իր պատասխանը տալ — ի՞նչ ըրենք Հայ Ազգը. — ոչի՛նչ ըրին — և հիմա կ'ըսեն անոր համար թէ չկայ, կորսուեցաւ, ազգ չէ՛ ան այլեւս։ Ծախեցին զայն հեթանոսաց — Շուշանն ու գեղեցիկն ազգաց — որուն արքայական աթոռին առջեւ պիտի գան չարուիլ օր մը, Նախանձոտ ու Նենգաւոր եղբայրներն անոր։ «Ինծի յուսացողները երկիրը իբր կալուած ու իմ Սուրբ Լեռս պիտի ժառանգեն» կ'ըսէ Տէրը։

* * *

Շատեր կ'ապշին ու կը զարմանան թէ յեղափոխական կուսակցութիւնները, որ աստիճան չարիք կը հասցնեն այս հէք ազգին. կարծես երդուեալ թշնամիները ըլլային Հայութեան, զայն խեղդելու, խողխողելու, մեռցնելու, խայտառակելու համար միայն գոյութիւն առած։ Բայց, չեն գիտեր թէ ինչու անոնք այսքան վնասակար են։ Այս երեւոյթին պատճառը պէտք է գիտնալ. անոնք մահապարտ են, վասնզի կը ծաղրեն Հայուն Հոգին — «Հօտ և Հովիւ»ի սուրբ խորհուրդը կը հեգնեն։ Հայ Եկեղեցիէն ու Հոգեւոր Խորհուրդէն դուրս իմաստներ կը կարծեն գտած ըլլալ, աշխարհի վատ ազգերէն փոխ առնուած, անոնցմով ղեկավարելու համար Հայ Ազգը։ Վիճակագրութիւն, մարդահամար, կազմակերպութիւն, զէնք, աշխարհիկ վարչութիւն, դիւանագիտութիւն — սատակում։ Այս է անոնց վատթար և մահասփիւռ

գործունէութեան բանալին. կը ծաղրեն միշտ և հանապազ «Հօտ և Հովիւ»ի գաղափարը։ Մեր աչքերը կ'ուզեն մեր Եկեղեցիէն դուրս, հեռու և օտար տեղեր դարձնել. անգամ մը փորձեցին նոյնիսկ ներս մտնել անոր սուրբ դռներէն և հոն իրենց Քլիւպը հաստատել — ահաւոր խորհուրդ — լուսաթեւ, ճերմակ ու անուշակ աղաւնիին վանդակէն ներս օձ մը կը սողսկի իր պաղ քաղաքական սուլումներովը ու ահաւոր գրացնութեամբն։ Բայց վանդակին տէրը, կը թողո՞ւ միթէ...։

Ռամկավարներն ալ կը զարմանան թէ ինչու ամբողջ ազգը չզինուիր անոնց դէմ, չզինուորագրուիր իրենց շարքերուն, կռուելու համար այս անտանելի, ազգակործան տարրին դէմ, համազգային թշնամիին դէմ։ Կը զարմանան Ռամկավարները։ Բայց ի՞նչ կայ զարմանալու։ Ռամկավարները պէտք է գիտնան, թէ իրենց ոչխարամիտ և անտարբեր նկատած հայ ժողովուրդին հոգեկան լռին և բնազդական վկայութիւնը գերիվեր է, քան իրենց տրամաբանութիւնը։ Հայ ժողովուրդը գիտէ և կը նախազգայ լռիկ, թէ Ռամկավարէն ալ խեր չկայ, վասնզի ան ալ Խաչին ծպտեալ թըշնամիներէն է, հետեւաբար «ի նոցանէ» է։ Ան ալ, Ռամկավարն ալ, կռնակը Խաչին դարձուցած, աշխարհի որպիսութիւնը կը հարցնէ և սատանաներուն հետ կը սակարկէ և կ'ուզէ Հայ Եկեղեցին գէթ իբր հնութիւն թագարանը դնել, պահել, կամ եղծել...։ Արդարեւ, խեղճ բժիշկ մըն է ռամկավարութիւնը, որ միմիայն հիւանդութիւնը կատղեցնելու կը ծառայէ և փորձանքը բազմապատկելու։

Դժբաղդաբար, սակայն, հիւանդին ամբողջ արիւնը թունաւորուած է. արիւնը պէտք է փոխել, մաքուր արիւն պէտք է ներարկել եթէ հնար ըլլայ։ Բայց, ուսկից գտնել գտնել մաքուր արիւն այս ազգին համար։ Ուսկի՞ց. եթէ ոչ Գողգոթայի կատարէն, ուր թափուած է միանգամ ընդմիշտ Յիսուս Նազովրեցիին վարդակարմիր արիւնը. Գողգոթայէն՝ ուսկից կը հոսի Աստուածորդւոյն արեան սուրբ վտակը — որ կը կենսաւետէ, կը մաքրէ, կը սրբէ, կը փրկէ ամէն մարմին ու ամէն կազմաւորութիւն։ Բերէք մեզի Գողգոթայէն արիւն, սուրբ, վարդակարմիր ու սիրաբորբ արիւն ու անոր մէկ կաթիլով կը լուացուի, կը մաքրուի Հայ Ազգը — ու յեղափոխական կուսակցութիւն կոչուած անտա-

նիլ եւ ահաւոր բանակային ձեռքէն ետ կ'առանայ իր զա-ւակները կալանաւոր։ Վասնզի, Հայուն հրեշտակին ու այդ գազանին մեծ պայքարին մէջ քանի քանի հրեշտակներ գերի բռնուած են ու շղթայակապ կը հեծեն անոնց չար-քերուն մէջ։ Բերէ՛ք մեզի կայլակ մ'արիւն Յիսուս Նազով-րեցիէն — սրսկեցէք զայն անոնց բանակեղին վրայ. շնչե-ցէք անոնց վրայ Սուրբ Հոգւոյն մրրիկը ու ամբողջ դեւերը կը փախչին լեղապատառ, մեր ձեռքը ձգելով մեր անուշակ եղբայրներէն բազմաթիւ կալանաւոր սիրելիներ, զորս շղդ-թայազերծելով, համբուրելով ու ողջագուրելով կը դառ-նանք ետ, ի թափօրն արքայութեան, դէպի մեր ճակատա-գիրն, դէպի դաշտերն Սիոնի...։

Ռամկավարները պէտք է գիտնան, թէ իրենք ոչինչով կը տարբերին Դաշնակցականներէն։ Իրենք ալ նոյն զազիր հայհոյութեամբն ամբաստանուած են, ընդդէմ Հայութեան Սուրբ Խորհուրդին։ Հօտ և Հովիւի դրութիւնը թէեւ հը-նամենի, այլ տակաւին քաղաքականապէս մեզի նպաստաւոր դրութիւն մը նկատելով կը հանդուրժեն անոր, և զայն գոր-ծիք մը կ'ընեն քաղաքականութեան, հրեշտակը կը ծառա-յեցնեն բելիարին։ Անոնց բագինը — նարտն է, պիլursoն ու կէս գիշերէն վերջի պարը, իսկ Եկեղեցին միջոց մը, ուով քաղաքականապէս անդորր վիճակ մը ապրինք, որ-պէսզի հանգիստ նարտենք ու տղամնդորը կաքաւենք։ Ասանկ մեռել կուսակցութիւններու դպչիլն իսկ մեծ յան-ցանք է։ Հեռո՜ւ, հեռո՜ւ, ի բաց հայ ազգէն ու հրեղէն հայ ժողովուրդէն։ Մեռելը կարելի չէ քարշ ածել, բոցեղէն բա-նակին ընդմէջէն։ Դաշնակցութի՞ւնը հալածել, վերցնել. հայ ազգը՞ փրկել — Ռամկավարութի՞ւնը միթէ, որ նոյն ան-տարբեր վերաբերումը ունի Յիսուսի հանդէպ, ինչ որ ու-նին Դաշնակցականները — ամէն բան իր սահմանը (defi-nition) կ'առանայ, Քրիստոսի հետ ունեցած իր աղերսումն — Խաչին coordinate-ներն կը ճշդորոշեն ամէն հոգւոյ դիրքը անջրպետին մէջ։ Եթէ դուն, ո՛վ Ռամկավար, այնքան անտարբեր ես Յիսուսի մասին որքան Դաշնակցականը, դուն Դաշնակցական ես աւելի քան Դաշնակցականը։ Վասն-զի, Տիեզերքին մէջ երկու կուսակցութիւն միայն կայ — Տէր Յիսուսի կուսակցութիւնն ու Սատանային կուսակցութիւնը, եթէ առաջինին չես պատկանիր, արդէն երկրորդին չար-

քերէն ես։ Եւ քու ազգականութիւնդ արդէն Հայութեան ցնորական թշնամիին, Պոլշեւիկութեան հետ, ապացոյց է արդէն իսկութեանդ։ Կը հանդուրժես որ հոն, Էջմիածնայ ծոցին մէջ, հայ մանուկները Յիսուսէ զրկուին տարիներով ու տարիներով. Հա՛յ և եղբա՛յր կ'անուանես բոլշեւարները, որք Տէրը կը հեգնեն և զԱստուած կը դատեն։ Մենք պէտք չունինք անոնց ջրանցքներուն, անոնց չորցուած ճահիճներուն. անոնց պիղծ ու պժգալի սինեմաներուն, անոնց ոչ մէկ բանին։ Իբրեւ ճահիճ ինքզինքնին թող չորցնեն, որպէսզի Հայութեան ծոցէն հաւատքի ծաղիկներ բուսնին, մաքուր դաշտերու վրայէն։ Երանի թէ բոլոր Հայերս մեռնէինք, քան թէ ըսուէր թէ հո՛ն, Էջմիածնայ Լոյսին Ներքեւ, Տէր Յիսուսը կը հեգնուի։ Բայց ո՞վ կրնայ արգիլել հեղեղը — դէպի ծով վազող գետը — դէպի Յիսուս վազող Հայ Ազգը — հոն, այդ բոլշեւարներու կարմիր բանակներուն մէջ Հայեր ունինք, որ Տիրոջը սէրէն կը տոչորին...։

*
* *

Քիչ մը խոր վերլուծում, սակայն, անհրաժեշտ է, լաւ ըմբռնելու համար մեր կուսակցութեանց էութիւնը, բացարձակին խորքին վրայ, և ըստ այնմ խորհելու կացութեան դարմաններուն մասին։

Որեւէ էութիւն, ըսինք, իրեն առընթերակից պայմաններէն կամ պարագաներէն ետ ցոլացած իր պատկերովն է որ կը գծուի, իրականութեան հունաւոր պաստառին վրայ, և որեւէ էութեան իսկական կամ վերջնական պատկերը, բացարձակէն՝ այսինքն Ամենասուրբ Երրորդութեան Խորհուրդէն ետ ցոլացածն է միայն, այսինքն վերին ու Աստուածային հայեցակէտէն դիտուածն է։ Այս Տիեզերքը հայեցակէտներու Տիեզերքն է և Աստուծոյ հայեցակէտը տիրապետողն ու յաւիտենականն է, մինչ միւսները վաղանց են ու խափուսիկ։ Ըստ այսմ, բարոյական իրականութիւններն ալ հայեցակէտերէ կը դիտուին։ Երեք են հայեցակէտերն որեւէ բարոյական իրականութեան — երկնային, երկրային և դըժոխային — որոնց միջինը ստիպուած է միոյն կամ միւսին մէջ լուծուիլ։ Այս երեքէն իւրաքանչիւրին ոգին մասին

մեր ունեցած գաղափարը յստակելու համար, Տոթեւացիին փոքրիկ մէկ օրինակը յիշենք — Ան կ'ըսէ — «Երեք քաղաքներ և երեք լեզուներ կան. առաջին քաղաքն է Երկինքի Արքայութիւնը, երկրորդ քաղաքն է Աշխարհ, և երրորդ քաղաքն է Դժոխք։ Ասոնց իւրաքանչիւրը իր մասնաւոր լեզուն ունի։ Երկնայիններու լեզուն է փառաբանել զԱստուած, ըսելով «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ, Տէր Զօրութեանց»։ Աշխարհի լեզուն է, ստախօսութիւն, դատարկաբանութիւն և կատակաբանութիւն։ Դժոխքի լեզուն է, զիրար անիծել և իրարու հայհոյել...։» Պատուականին Տաթեւացւոյ սոյն քիչ մը զարտուղի օրինակը[*] լաւ կը լուսաբանէ երեք հայեցակէտերու ոգին։ Բարոյական իրականութիւններն եռատիպ են. միաժամանակ լոյս կը տեսնեն երեք տպագրութիւններով։ Անմիջապէս որ մէկ տպագրութեամբ լոյս կը տեսնէ որեւէ բարոյական իրականութիւն, անպատճառ և իսկոյն իր հակատիպը կը կերպաւորի, և ինչպէս գիտել տուինք քիչ առաջ, ասոնցմէ երկրայինը կարելի է ջնջել, վասնզի շատ յաճախ դժոխայինին և ուր ուրեմն միայն երկնայինին մէջ կը կորսնցնէ իր իսկութիւնն։ Այսպէս, Հայ Յեղափոխական Կուսակցութիւն ըսուածը, չենք կրնար մեր ցայսվար նկարագրածովը բացատրած նկատել. պէտք է այս իրականութեան երեք տպագրութիւններն ուսումնասիրել. զայն լիովին ըմբռնելու համար, անհրաժեշտ է զայն սերտել երեքկողմեան լոյսերով, ճիշդ ինչպէս մարմին մը երկրաչափօրէն սերտելու համար, անջրպետին մէջ անոր ունեցած երեք dimension-ները հարկ կ'ըլլայ չափել։ Մինչեւ հիմա նկարագրեցինք Հայ Յեղափոխական Կուսակցութեանց դժոխային տպագրութիւնը, վասնզի այդ տպագրութիւնն է միայն որ իր դերը կատարած է լրիւ։ Բայց այդ կազմակերպութեան ամբողջական փիլիսոփայութիւնը սերտելու համար, անհրաժեշտ է սերտել նաեւ անոր երկնատիպ ու երկրատիպ երեսներն ալ։ Թող ոչ ոք սարսափի երբ ակնարկենք Հայ Յեղափոխական Կուսակցութեանց երկնատիպ երեւոյթին. նոյնիսկ իրենք թող չսարսափին։ Այո՛, Հայ Յեղ. Կուսակցութեանց առաջին տպագրութիւնը երկնային է,

[*] Աբրահամ Սէֆէրեան պատուական եղբօր մէկ նշմէկէն:

տպագրութիւն՝ որ թերեւս բնաւ իրենց ձեռքը չէ անցած։ Այն հովը, ազգային գիտակցութեան, հեռաղօտ այլ չքնաղ արեւծագին, երանական վաղորդայնին, որ դարերու մրափէն արթնցուցած է Հայ Ազգը, այն հովը երկնքէն փչած է, նախ զգուելու եւ արթնցնելու, ապա եւ զօրանալով կենսաւետելու, ներշնչելու եւ զինելու մեծ օրուան ի պատրաստութիւն։ Երկնքէն շարժում մը, խոյանք մը, կաղապար մը իջեցուած է, հրեղէն երիվարներու բանակ մը եթէ կուզէք, ռազմի մեծ ծրագիր մը անգայտօրէն ձեւակերպուած է Հայութեան շուրջն ու վերեւը։

Հայութեան տրուած է, այո՛, հրեղէն երիվարներու բանակ մը, թռչելու դէպի իր իտէալը, իր աննիւթական ու անառիկ ամրոցը, Սիօն։ Բայց, ինչպէս ծանօթ է, երկնքէն դժոխք անթելի լրտեսային դրութիւն մը կայ, զոր քանդելու հրաման չէ տուած Հայր Աստուած, մինչեւ որոշ տնտեսութեան մը լրումը։ Ամէն ինչ որ ծրագրուի վերը, երկնքի մէջ, նոյնհետայն կը հաղորդուի վարը, անդունդը, դժոխքը։ Եւ սատանան, անմիջապէս, Հայութեան փրկութեան այդ մեծ ծրագիրը ձեռք առած է ու աշխարհ դրկած է դժոխային հեծելազօրաց գունդ մը։ Հայութիւնը, թերացման եւ սխալանքի տխուր վայրկեանի մը, թող տուած է որ փոխանակ ինք հեծնելու այդ հրեղէն երիվարներուն վրայ, դժոխային գունդը հեծնէ։ Եւ սատանաները հեծած են հայուն իտէալի երիվարները, քշելով զանոնք, մրրկօրէն ու խելայեղ, ոչ Սիօն, այլ վար իրենց արգելարանն, դժոխք։ Սատանին այս ռազմավարութիւնը — մարդոց նախանձելով, անոնց փըրկութեան համար երկնքի մէջ պատրաստուած ծրագիրներու գործադրութեան մէջ կանխելու, եւ զմարդիկ շուարեցնելու, չփոթեցնելու եւ յաղթելու — հին ռազմավարութիւն մ'է, զոր աշխարհի սկիզբէն գործադրած է ու ցարդ կը կիրարկէ։ Ամէն փրկարար ու օրհնեալ ծրագրի եղծ մէկ տըպագրութիւնը կը հանէ սատանը իսկոյն եւ կը ղրկէ երկիր։ Այսպէս եղած է մեր նախահօր սկզբնական անկման պարագային։ Հայր Աստուած, աննախանձ ու ամենաբարին, որ Եդեմի երանական պարտէզը իր սիրելի Ադամին համար յարդարած էր, չէր բաւականացած անով, այլ անոր երանութեանը համար նորանոր ծրագիրներ կը յղանար. անոր առանձնութիւնը մեղմելու համար ընկեր մը կուտար անոր,

ազգի ազգի պտուղներ կուտար անոր վայելելու, և հարկ կա՞յ ըսելու, իր Էակցին՝ Ս. Հոգւոյն և Իր Որդւոյն՝ Տէր Յիսուսի՝ Իր Հայրական սրտին անճառելի ու երկրպագելի սէրը կը փափաքր Ադամի մասին, ու անկէ ոչինչ խնայելու և զայն իրենցմէ ոչինչով բաժնուած տեսնելու ծրագիրները կը հառաչէր, որուն համար, արդէն, կենաց Ծառը պարտէզին կեդրոնը դրած էր Հայրը, իր ժամանակին անոր ճաշակը իբր անակնկալ պարգև տալու Իր սիրելւոյն, և զայն Իրեն պէս անմահ տեսնելու։ Հօրն ու Որդւոյն և Ս. Հոգւոյն այս ծրագիրը որ Սերովբէից և Հրեշտակապետաց մէջ լսուած էր, անշուշտ անթերլով հաղորդուած էր Մեծ Նախանձոտին, որ ճիշդ նոյն ծրագրին եղծ տպագրութեամբը զինուած, սողոսկած էր Եդեմի պարտէզէն ներս, խաբելու մեր Նախածնողը, և ըսելու թէ, եթէ հակառակ Աստուծոյ պատուիրանին ուտէ կենաց ծառին պտուղէն, Աստուծոյ պէս պիտի ըլլայ։ Մարդը Իրեն պէս տեսնելու Աստուծոյ ծրագրին այս եղծ ձևը, սատանին յաջողագոյն ռազմավարութիւնը եղած ըլլալով, կը կիրարկէ զայն ցայսօր։

Իսրայէլի Թագաւորութեան հոգևոր մեծ խորհուրդին մերձեցման ի լուր. սատանը շարժման մէջ դրաւ իր զօրքերն ու երկրային իշխանութեան տենչը վառեց Հրէից մէջ, որով և կուրացուց զանոնք Մեծ Թագաւորին այցելութեան օրը, և անոնք չճանչցան զՄնիկա։

Եւ երբ հասկցաւ, թէ անխուսափելի է այլևս Անոր գալուստը, Տէրոջը ժողովուրդը շուարեցնելու համար, բազմաթիւ կեղծ տպագրութիւն Փրկիչներ սկսաւ հանել ու երկիր ղրկել, որոնցմէ երկուքին միայն ակնարկութիւն եղած է Աւետարանին մէջ թէև, բայց գիտենք թէ շատեր եղան։

Մեր օրհնեալ Փրկիչը մեզի սորվեցուցած է, թէ սատանան իր նոյն ռազմագիտութիւնը պիտի կիրարկէ նաև Փրկչին երկրորդ և ահաւոր գալստեան նախօրեակին, կեղծ Քրիստոսներ ղրկելով երկիր, որոնցմէ ի վաղուց մեր Տէրը զմեզ զգուշացուցած է։

Ապա ուրեմն, յայտնի է թէ, Սատանին մասնաւոր ռազմագիտութիւնն է փրկութեան ծրագիրները ջուրը ձգելու համար, անոնց կեղծ տպագրութիւնները ղրկել երկիր։ Հոգևոր օդերևութաբանութեան մեծ գիտութեան ծանօթ որևէ հոգի, այս սատանայական սկզբունքը քաջ գիտնալով,

կրնայ գուշակութիւններ ընել հոգեւոր մթնոլորտին մասին․ Հակատիպերն սերտելով, կարելի է նախատիպերն գուշակել։ Փայլին մէջ ձիու մը ոտքին տեղը ուսումնասիրելով, կըրնանք ձիու ոտք մը շինել, առանց տեսած իսկ ըլլալու իրական ձիու ոտք մը։ Այսպէս է նաեւ բարոյական սահմաններու մէջ․ ըսէ՛ ինծի անհատի մը կամ ազգի մը ուշագրաւ թերութիւնները, ըսեմ քեզի այդ անհատին կամ ազգին Աստուածային կոչումը, որմէ դասալիք եղեր է և որուն չափանիշովը պիտի դատուի։ Փոքրիկ օրինակ մը․ Հայոց համար կ'ըսուի թէ, ամէն Հայ թագաւոր ըլլալ կ'ուզէ, ոչ ոք վարչապետ — այս ամբաստանութեան մէջ իսկ կրնանք կարդալ մեր կոչումը Աստուածային, որ է «Դուք թագաւորներ ու քահանաներ պիտի ըլլաք կենդանի Աստուծոյ» — այո՛, ամէն Սիոնի որդի թագաւոր մ'է սիրոյ կրօնին․ և աշխարհի ցեխին մէջ, Հայուն օրհնեալ կոչումին թողած հակատիպ հետքին մէջ կը տեսնենք, թէ ամէն Հայ թագաւոր մ'է եսապաշտութեան։

Ահա, այս սկզբունքով վերլուծելով Հայ Յեղափոխական Կուսակցութեանց գծած չարաջղջիկ ծիրը Հայ Իրականութեան մէջ, կը տեսնենք թէ անոնց երկնատիպը կայ եղեր, բնաւ չտեսնուած և չգործածուած։ Մերձաւոր ապագան կը նախազգացուի միշտ, և խորհրդաւոր ազդումներ կուգան անկէ — երանական վաղորդայնը շարժումներ կը կերտէ ներկային մէջ․ զոր մենք չենք կրնար վերլուծել ապակիէ աչքերով։ Բայց, հոգւոյն գաղտնաթափանց աչքերովը կըրնանք զգալ յաճախ, թէ ինչ կ'անցնի կը դառնայ շուրջերնիս։ Հայը իր կոչումին կ'արթննայ և վերը հարսնարանին դռները կը բացուին։ Սատանան մեր իտէալի երիվարը ձեռք առած այլուր կ'առաջնորդէ զմեզ։ Շուարում, շփոթութիւն և յուսահատութիւն կուսակցական շարքերուն մէջ։ Ոչ մէկ յեղափոխական Հայ Ազգը բնաջնջելու կամ դժոխք կարապետելու նպատակաւ յեղափոխական եղած է։ Անոնց մեծագոյն սխալանքը կամ մեղքը եղած է իրենց հոգեւոր կուրութիւնը, որով երկնատիպ վաղորդայնին տեղ, երկրատիպը կարծած են տեսնել, և եղբայր սատանան եկած է իրենց սորվեցնելու, թէ քանի որ երկնատիպը փախցուցին, ալ իրեն կը պատկանին — վասնզի չկայ երկրատիպ իրականութիւն, ան պատրանք է — ան երկնայինին և դը-

ժոխային պայքարին մէջ ստեղծուած վաղանցուկ և երեւութական կայան մ'է — օ՛ն անդր, դժո՛խք ազգովին։ Եւ յուսահատ ու սեւ մրրկին մէջ, սատանին մտրակներովը խարազանուած բարի ու սիրելի Հայ ժողովուրդը կը դիմէ դժոխք, Տէր Զօրի, Ատանայի, Հաճընի, Մարաշի, Ուրֆայի, Պիղայի, Հալէպի, Դամասկոսի հրախառաց անդունդներէն։ Եւ Յեղափոխական կուսակցութեանց մէջէն, Հայ Ազգին դատախազութեան ոգին է, որ կարծես աչքերը կը դարձնէ Հայ Եկեղեցականին վրայ, զայրացկոտ ատելութեամբ պոռալով անոր երեսն ի վեր, բաներ մը... Ինչ, դժոխայնոց ամբոխը կ'զգայ, թէ Հայուն իտէալի երիվարէն սատանը վար առնելու և երիվարը վե՛ր, երկինք դարձնելու կոչուած միայն անոնք ունին, Եկեղեցականները։ Հայ Յեղ. կուսակցութեանց դժոխատիպ ոգին կը պոռայ Հայ Եկեղեցականին երեսն ի վեր «Սպաննէ զիս, եթէ ոչ կ'սպաննեմ զքեզ ու հօտդ» — Հին ռազմակոչը սատանին... «Սպաննէ զիս» կը պոռայ այդ ադէսը Հայ Եկեղեցականին, սպաննէ զիս Հոգւոյն Սուրբովը, և կը պլլուի անոր ոտքերուն և կը մնչէ անդադար։ Այո՛, խորհուրդ մը և իմաստ մը կայ այն զարմանալի իրականութեան մէջ, որով ամենուրեք կուսակցականները կը պլլուին Հայ Եկեղեցականին, ով որ ալ ըլլայ ան, և միշտ զայն յանձաւոր կը հանեն։ Այս կերպով, պատիւ մը և դատապարտութիւն մը կ'ընդունին այն Եկեղեցականները որք կը հալածուին անոնցմէ։ Պատիւ, վասնզի դիւային ոգին գիտէ թէ ա՛ն Եկեղեցականը օժտեալ է և կարող զինքը սպաննելու։ Դատապարտութիւն, վասնզի իր այդ կոչումովն ու ձիրքերովն կրնար մահացնել զինքն ու չմահացուց, ուստի և ոճրապարտօրէն թերացաւ իր կոչումին մէջ։

Ահա այսպէս, շատ յեղափոխականներ սրբութեան մը պէս կը նկատեն իրենց կուսակցութիւնը, անոր երկնատիպին վայել զօրութիւնն ու աւիւնը դիտելով։ Հայութեան Սուրբ Իտէալին թռիչքը կը նկատեն իրենց կուսակցութեան խոյանքը, մինչեւ որ կ'զգան թէ շարժումը ղեկավարողը այլուր կը տանին ազգին բաղդը։ Ճիշդ այս պատճառաւ է որ Հայր Աստուած տակաւին կ'ողորմի Դաշնակցականներուն իսկ, և կը փրկէ անոնցմէ ոմանք, ազատելով զանոնք մահուան կարաւանէն։ Վասնզի, ինչպէս Նախապէս բացատրե-

ցինք, անհաւատին վրայ անգամ Աստուած սիրով կը նայի, վասնզի երբեմն Աստուած չկայ պոռացող անհաւատը, բըռնապետ և անարդար Աստուած մը ի մտի ունենալով, իրաւունք կ'ունենայ Աստուած չկայ ըսելու, վասնզի իրապէս իր ըսածին պէս Աստուած չկայ. և Հայր Աստուած կ'ողորմի այնպիսիին, յայտնելով ինքզինքը Իր այդ կոյր զաւկին, որ իր ուզածէն աւելի արդար Աստուածը գտնելով կը խոնարհի գետնամած «Գոհանամք զՔէն...» մրմնջելով։ Այո՛, Դաշնակցականն ալ հուսկ ուրեմն Յիսուսը կրնայ գտնել. և մենք գիտենք նախկին չարագործ Դաշնակցականներ, ենթակոմիտէի եղերաբաղդ անդամներ, որ պատիւը ստացած են Հայր Աստուծոյ Սուրբ Հոգին ընդունելու, և երանական արցունքներու մկրտութեան մէջ տեսնելու, երկինքն ի վեր գացող Թափօրը Հայութեան և Փրկիչն Յիսուս։ Դարձի եկած, ազատուած և Քրիստոսի նուիրուած Դաշնակցականը առաջին զինուորն է Հայութեան Նոր Բանակին, Տիեզերքը շուարեցնող գունդին, Սիոնը գրաւող լուսեղէն զօրագունդին, որուն ոտքերուն առջև լեռները կը խոնարհին ու բլուրները կը հարթուին...։

Աղօթենք Դաշնակցականներուն և ունայնութեան ախտէն բռնուած մեր բոլոր մնացեալ սիրելիներուն համար։

* * *

Այժմ, մօտէն տեսնենք Ռամկավարութիւնը։

Զիրենք պիտակող քաղաքական աւելորդ և անհեթեթ անունը մէկդի դնելով, և բարձրագոյն հայեացքով դիտելով այս երեւոյթը, կարելի է վայրկեան մը խորհիլ, թէ Ռամկավարները Հայ Ազգին ամենէն սրտցաւ, հարազատ, բնական և բարի զաւակներն են. Արդարեւ, շատ չար, փորձանք, զզուելի Ռամկավարներ կարելի չէ գտնել. Հայ Ազգին բարի մարդուկներն են անոնք կարծես, և անոնց ղեկավարներուն սրտցաւ սպառնալիքներն ընդդէմ Դաշնակցութեան, և իմաստութեան կոչերն, կարծես Հայութեան իսկական ձայնն ըլլային...։ Բայց, արդեօք ե՞ն իսկական ձայնը... աւա՜ղ։ Ահա, մտիկ կ'ընէ Հայութեան Հոգին — Լուսաւորիչ — մտիկ կ'ընէ այդ ձայնին, երբեմն կը կարծէ

թէ իր հարազատ ձայնն է, խաղաղութեան, եղբայրասիրութեան. մտիկ կ'ընէ, սակայն, ուշադիր ու սեւեռուն, կը փընտռէ, կը կարծէ լսել բուն բառը, իմաստութեան ստուգանիշը, իր երգերուն հոգին — ա՛յն անունը — բայց չկայ, չլսուիր։ Յիսուս բառը կը փնտռէ հէք Լուսաւորիչ, իր զաւակաց իմաստութեան ճառերուն մէջ ու չգտներ, ու աւա՜ղ, կը հալի հոգին Լուսաւորի։ Ի՞նչ պէտք կայ ու կռիւի, եղբայրասպան արարքներուն, եկէք խմբուինք, Հայեր, ճանչնանք զիրար, վայելենք զիրար, օգնենք իրարու, զարգանանք, յառաջանանք, Հայրենիք, Հայաստան..., Խըմբուի՛լ։ Սատանան Աւետարանը գոց գիտէ, կատարելապէս լաւ գիտնալով անոր հակատիպը — դժոխաց բոթարանն։ «Ուր որ երկու կամ երեք հոգի խմբուին իմ անունով, ես հոն ներկայ պիտի ըլլամ ձեր մէջ»: Ահա Տէր Յիսուսի խօսքերն Աւետարանին մէջ։ Սատանան այդ խօսքերուն հակատիպը գիտէ, և անթելով լուր կ'առնէ Տիեզերքի չորս ծագերէն — Հայեր խմբուեր են — լուր կ'առնէ թէ Յիսուս չկայ մէջերնին, յանուն Յիսուսի չեն խմբուած, և իսկոյն դժոխաց բոթարանի համապատասխան համարը կիրարկելով կը հանէ, ու ներս կը մտնէ սեւաժպիտ ու կոտոշազէն — «Ուր որ երկու կամ երեք հոգի կը խմբուին, առանց Յիսուսի անուան, ես հոն եմ, անոնց մէջ...»։ Ո՜վ սոսկալի գալուստ։

Ու, սատանան վար կը նայի, Ռամկավար Գլիւպի պատերէն, հեգնաժպիտ ու ահաւոր... օղի... 2 դահեկան, հուիսկի... 3 դահեկան... պարերը կ'սկսին կէս գիշերէն վերջ... կեցցէ Հայաստան։ Ռամկավարները պէտք է գիտնան, թէ իրենք ի սպառ ձախողած են իրենց երկնատիպ կոչումին մէջ — այն է դժոխքէն ի վար մոլորած Հայութիւնը վեր ի փրկութիւն կարապետելու մեծ կոչումին մէջ, ուստի և պէտք է ողբան ու դարձի գան։ Պէտք է գիտնան, թէ Հայր Աստուծոյ իմաստութիւնը մէկ բառի մը մէջ խտացած է — «Յիսուս» Որդին — և Աւետարանը կը սորվեցնէ, թէ՝ երկնքի տակ չկայ ուրիշ որեւէ անուն որով կարենանք փըրկուիլ։

Երանի այն կուսակցութեան, որ ամենէն առաջ քաջութիւնը պիտի ունենայ թօթափելու իր քաղաքական ցնորքը, և պիտի լուծուի ի Քրիստոս, պիտի մեռնի աշխարհին ու

պիտի յառնէ կենդանի ու հրեղէն միութիւն մ'ըլլալու, Հայ Ազգին Քրիստոնէացման գործին մէջ։ Ան պիտի ըլլայ Հայ Ազգին ճշմարիտ զաւակը, բուն կուսակցութիւնը, սուրբ կուսակցութիւնը։

* * *

Վերադառնալով Յեղափոխական կուսակցութեանց երկարատեւ գործունէութեան, ըսենք իսկոյն, թէ ան ոչինչ իսկ է։ Ըստ ամենայնի ձախողած ծիր մըն է անոնց գծած ծիրը — կրկնապէս ու եռապէս հակասական ինքզինքին։ Բան մը չունին անոնք, Հայութեան ընելիք։ Իրենց բոլոր ձեռնարկները վիժումով աւարտեցան և Հայութեան արեան մէջ խեղդուեցան։

Ու ինչ է ասոր պատճառը. պատճառը այն է որ քաղաքականութիւն կամ դիւանագիտութիւն կոչուած ունայնութեանց արմատը փտուկ է, ցնդական և խաբող։ Մեծ պետութիւններուն ծիծաղելի, ամօթալի ու արգահատելի թատերախաղը չէ՞ք տեսներ։ Զէնք ու զինուոր պօռացող և Աստուծմէ զատ ոչ ոքէ վախցող Գերմանիան զէնքով չկրցաւ փրկուիլ, կտոր կտոր եղաւ, Նաւատորմը վրայ տուաւ, գաղութները կորսնցուց, հազար մարքը մէկ սիկարի թուղթի համարժէք դարձաւ։ Ահա Աստուծոյ ապտակը։ Դիւանագիտութեան և զինակցութեան վրայ արդեօք կարելի՞ է յոյս դնել — երբե՛ք — տարիներէ ի վեր նուիրագործուած Երրեակ Զինակցութեան անդամներէն մին, Իտալիա, վերջին վայրկեանին թշնամիին միացաւ։ Իսկ միլիոնաւոր զինուոր զոհող Ռուսիան, անպատելի ներքին յեղաշրջութեամբ մը դասալիք եղաւ և աւելի Գերմանասէր ու Թրքասէր դարձաւ։ Բայց, ո՞ր մէկը հաշուել կամ յիշել։ Արդեօք Հայոցս տրուած անհամար խոստումներուն պոռնկական դրժումէն ալ դաս չպիտի առնենք։ Միանգամ ընդ միշտ սորվինք որ զէնք, քաղաքականութիւն և դիւանագիտութիւն ոչինչ ունին փրկարար — զէնքը՝ գազանութեան և դիւանագիտութիւնը՝ գազանային նենգութեան վրայ հիմնուած ըլլալով, Հայ Ազգին փրկութիւնը չկրնար անոնց վրայ հիմնուիլ։ Մենք չենք կրնար Հայաստանի երկինքին տակ գլուխնիս

բարձին դնել ու հանգիստ քնանալ, երբ զգանք թէ Հայաստանի այդ ազատութիւնն ու գոյութիւնը հիմնուած են, պոռնիկ դիւանագիտութեանց և գազանային մարդասպանութեանց վրայ։ Հայր Աստուած սաստիկ կը բարկանայ, երբ իր սեպհական ժողովուրդը ազատութիւն մուրալու կ՚երթայ աշխարհի պոռնկական տէրէրուն քով — ասկից աւելի Հայր Աստուծոյ սիրտը զայրացնող բան կարելի չէ երեւակայել — ճիշդ ինչպէս, երբ մեծահարուստ մարդու մը որդին, իր հօրը կենդանութեանը, դրացիներէն և շուկայի խանութպաններէն մուրալու կ՚ելլէ, իր հայրը մեռցնելէ աւելի անարգած կ՚ըլլայ, այնպէս ալ Հայ Ազգը իր Երկնաւոր Հօրը սիրտը կը խոցէ չարաչար, ամէն անգամ որ իր վերին ու ազնուական ծագումը ոտնակոխելով, մուրալու կ՚երթայ, իր Հօրը դրանը առջեւ պնակալէզներ իսկ չեղող ազգերու քով։ Վա՜յ անոնց, որ օգնութեան համար Եգիպտոս կ՚իջնեն, կ՚ըսէ Եսայի։

Հեռո՜ւ քաղաքականութենէ։ Մենք ունինք մեր ինքնուրոյն, սեպհական և խորհրդաւոր քաղաքականութիւնը — Տեսէք թէ ինչպէս կը բացատրէ զայն Առաքեալը, «Մեր քաղաքականութիւնը Երկինքն է» — ահա մեր նշանաբանը։ Մենք արդէն ազատ, անկախ և թագաւորական ժողովուրդ մ՚ենք։ Ունինք անկախ Հայրենիք։ Մեր Հայրենիքն է Հայ Եկեղեցին, մեր տենչալի մայրաքաղաքն է Խորանը, և մեր թագաւորն է Քրիստոս, սիրելի և ծանօթ Թագաւորը թագաւորաց և Տէրը Տիեզերաց։ Ամէն կիրակի, երբ Եկեղեցիէն կ՚ելլենք, թագաւորներ ենք, անկարօտ, իշխանական ու արքունի, լուացուած արցունքներով, լցուած սիրով, կերակրուած մանանայով, — ժառանգորդներ երկնից և երկրիս։

Մեր Պատերազմական Նախարարութիւնը և զինարանը Հայ Եկեղեցին է։ Հոն կը դարբնուին մեր հաւատոյ վահանները, մեր փրկութեան սաղաւարտները և Հոգւոյն սուրերը։ Հոն կը կատարուի «Տէր Ողորմեա»ներու ահեղագոչ թնդանօթաձգութիւնը, անդիմադրելի ու գղրդալի, որուն ետեւէն կը յառաջանայ Հայոց ամբողջ ազգային հետեւակազօրքը պատմութեան մէջէն, անարգել ու միշտ յառաջ, դէպի Սիոն։ «Տէր Ողորմեա, Տէր Ողորմեա, Յիսո՜ւս Փրկիչ մեզ ողորմեա՛։» Որոտում, որմէ կը սարսափի սատանը այսահար

և կը հալածի կորակոր ու եղերական։ Յիսո՜ւս Փրկիչ, ո՜հ, սարսափելի անուն, անդիմադրելի անուն։ Անուն սիրոյ և ձայն բարութեան։

Հայ Եկեղեցին մեր արտաքին գործոց պաշտօնատունն է։ Հայուն յաւիտենական արտաքին գործոց Նախարարը, Յովսէփ Կաթողիկոս, միանգամ ընդմիշտ բանաձեւած է Հայուն վերջնագիրն իր բոլոր թշնամիներուն — «Սուրը քուկդ է, պարանոցը մերն է»։ Տիեզերքի պատմութեան մէջ ի՞նչ եզական հաղորդագրութիւն. գազանին դէմ մարտիրոսութեամբ կը մարտնչի Հայութեան հոգին — անպարտ փոքրիկ հօտը։

Հայութեան Ներքին գործոց Նախարարութիւնն ալ է Հայ Եկեղեցին. Հայ ժողովրդեան Ներքին անդորրութիւնն ու բարգաւաճումը միայն անկէ կախում ունի. ան է մեր եղբայրսիրութեան վառարանը. և միթէ անոր անտեսումը չէ՞ որ զմեզ այսքան ունայն և եղբայրասպան կռիւներու կ'առաջնորդէ։ Եթէ Դաշնակցականները մէկ կիրակի Եկեղեցի գան և աղօթք ընեն, բարութեան և սիրոյ խորանին առջեւ, ա՛լ անկարող կը դառնան չար բաներ ծրագրելու և գործելու։ Իսկ եթէ գլխաւոր Պոլշեւիկները ծռին և մէկ անգամ անոր սեմերը համբուրեն, թերեւս բոլոր դեւերը փախչին և Հայաստան ամենուս ըլլայ։ Իսկ Եկեղեցիին բնաւ բարեւ չտուող Ռամկավարները եթէ պատահմամբ Եկեղեցի գան — բայց կարելի՞ բան է միթէ — այն ատեն թերեւս Հայերու հանդիպինք շուրջերնիս։

Բայց, հարկ կա՞յ ըսելու նաեւ թէ Հայ Եկեղեցին, մեր Կրթական Նախարարութիւնն ալ է. Սուրբ Հոգւոյն համալսարանն է ան, ուր կ'ուսուցուի մեզ միակ գիտութիւնը։ Վասնզի պէտք է գիտնալ, թէ Տիեզերքին մէջ չկայ մէկ հատ իսկ գիտական օրէնք և ճշմարտութիւն — բացի, ինչպէս ըսինք, Հաւատամքէն, զոր ամէն կիրակի միաբերան կ'երգենք ու կ'արտասանենք։ Ո՜հ, ի՜նչ երանութիւն, Եկեղեցի երթալ և Աստուածային դասախօսէն, Սուրբ Հոգիէն ուսանիլ բարութեան և արդարութեան մարգարտեղէն խորհուրդները «Օրհնեալ Տէր, ուսո՛ ինձ զարդարութիւնս Քո, Օրհնեալ Տէր, ուսո՛ ինձ զարդարութիւնս քո... Ի քէն է. Տէր, աղբիւր կենդանութեան, և լուսով երեսաց Քոց տեսանեմք զլոյս։»

* * *

Հայ Եկեղեցի՛. ճշմարտապէս Ընդհանրական Եկեղեցի. Քրիստոսի իսկական և հարազատ Եկեղեցին։ Այնքան ներողամիտ ու լայնախոհ հրեշտակ, որքան առիւծ անողոք։ Միակ Եկեղեցին, որ ըլլալով հանդերձ ոսկի ուղղափառ, դարձեալ կը հանդուրժէ միւս Եկեղեցիներուն, կը սիրէ զանոնք, կը պատուէ, կը մեծարէ ու ինքզինքէն իսկ վեր կը դասէ զանոնք, գիտնալով հանդերձ Հայր Աստուծոյ համարման մէջ իր ունեցած աննման դիրքը։ Կը սիրէ զանոնք, վասնզի չափազանց կը սիրէ Փրկիչը, և քանիոր Անոր անունը կը տարփողեն, Անոր սիրոյն կ՚ղձան, զԱյն կը քարոզեն, Հայ Եկեղեցին կ՚զմայլի միւս բոլոր Եկեղեցիներուն վրայ։ Հայ Եկեղեցին, իսկապէս, այն մեծ քոյրն է, չքնաղ Հրեշտակն է, որուն ծոցին մէջ Յիսուսը սիրող բոլոր սրտերը տեղ ունին, ու կ՚ապաստանին իբր ի ծոցի մայրական։ Մարգարէական ու Հրեշտականոյշ վանդակն է այն, բոլոր բարի սրտերուն աշխարհի։ Ըսէ ինծի թէ օտար մը շատ կը սիրէ Հայ Եկեղեցին ու Հայ Ազգը, ըսեմ քեզի, թէ բարութեան տատրակ մըն է այդ հոգին, որուն մէջ Ս. Հոգւոյն մրրիկները կը շնչեն և արտասուաց թօնընկեցին մէջէն փրկութեան ծիածանին ու արդարոց տապանը կ՚երեւի։ Եւ, արդարեւ, ի՛նչ զարմանալի բան. բոլոր ազգաց բարի մարդերն ու կիները տարօրինակ սիրով մը կը սիրեն Հայութիւնը. կը նոյնանան անոր հետ, սրտերնին կ՚այրի անոր համար, կը խղճահարին իրենց հանգստին և Հայոց տառապանքին համար, իրենց կառավարութիւններուն դէմ կը բողոքեն, կ՚անիծեն իսկ զանոնք, որ կը լքեն Հայ Ազգը։ Ի՛նչ մաքուր, սուրբ ու ցանկալի են Հայասէր օտարներն. երկնքի զաւակներ են գոգցես. եթէ չէք հաւատար, քննեցէք և բաղդատեցէք Հայասէր և Հայատեաց օտարներուն ներքին կեանքերն, լաւ և խոր աչքերով քննեցէք, հետեւեցէք և պաշեցէք։

Յոյն Օրթոտոքս Եկեղեցին Քրիստոնեայ իսկ չսեպեր Հայ Եկեղեցին, անոր մկրտութիւնն իսկ չճանչնար, մինչդեռ Հայ Եկեղեցին սիրելի և յարգելի մեծ քրոջ մը պատիւը կուտայ անոր և անոր գանձերովը կ՚զմայլի, իբր թէ իրը ըլլային անոնք։ Չկայ Հայ մը, որ մինչեւ իր կեանքին որոշ

մէկ տարիքը Ոսկիբերանը Հայ չկարծէ, այնքան սիրով և խանդաղատանքով կը գուրգուրայ Հայ Եկեղեցին Յոյն Եկեղեցիին Հրեշտակ զաւակներուն վրայ։ Կաթօլիկ Եկեղեցին արհամարհանքով և անէծքով միայն կը բանայ իր բերանը Հայ Եկեղեցւոյն դէմ, մինչ Հայ Եկեղեցին կսկիծով միայն կը յիշէ Հռովմայ աւաղելի սխալները, ու կ՚զմայլի անոր ինչ ինչ պարգևներուն վրայ, և կը պատուէ զայն Քրիստոսի հարսի վայել պատիւներով, թէև դառնահոգի ու արիւնած սրտով։ Հայ Եկեղեցին Ուղղափառ է, Ընդհանրական, Աւետարանական և Գալստական, այդ անուններով յորջորջուող բոլոր Եկեղեցիներէն աւելի։ Ուղղափառ է, վասնզի հաւատոյ կենսական վարդապետութեանց և դաւանանքներուն վրայ միայն հիմնուած է և անայլայլ կեցած. Ընդհանրական է, սիրովն առ Քրիստոս և իր միւս քոյրերն, որով կը պատուէ զանոնք. Աւետարանական է, մտքէ վեր ըլլալու աստիճան, քանի՛ աւետարանականներ պէտք ունին աւետարան սորվելու անկէ. «Քանզի Հայր մեր՝ զՍուրբ Աւետարանն գիտեմք և մայր՝ զԱռաքելական Եկեղեցի կաթողիկէ»։ Աւետարանը այնպիսի սուրբ և բարձր դիրք մ՚ունի Հայ սրտին մէջ, որուն նմանը ոչ ուրեք ունի. «Աւետարանն, Ս. Խաչն առեր տարեր երկինք բարձրացուցեր» կ՚ըսէ ժողովրդական երգը։ Աւետարանը Հայուն Երկինքն է։ Անկէ, Անոր Լուսոյ ծոցէն բղխած գետն է Հայ Եկեղեցին։

Եւ Գալստական է Հայ Եկեղեցին, բոլոր միւսներէն աւելի, վասնզի ինք է որ ամէնէն աւելի անձկէտ կ՚սպասէ, և իրաւունք ունի սպասելու Իր Փրկչին գալստեան, «Սիովնի որդիք, զարթի՛ք, Հարսին Լուսոյ, տուք աւետիք եթէ Փեսայն քո յարուցեալ, գայ պսակել զքեզ փառօք»։

Իրապէս, Տէր Յիսուս զմայլելի ընտրութիւն մ՚ըրած է Նոր Երուսաղէմի, Սիոնի անունը գրելով Իր Հայ Եկեղեցւոյն ճակատը. վասնզի ա՛ն միայն իր անոյշ անխտրականութեամբն արժանի է հիւրընկալն ըլլալու բոլոր սրբոց. ան է միայն վեր յարանուանութենէ, ուստի և կարող Տէր Յիսուսով խոցեալ սրտերն ճանչնալու և նորա հիւրընկալելու, «Դռներէն ներս, քաղաքը...։»

Հայ Եկեղեցին, բարութեան և սիրոյ Եկեղեցին է։ Ազգային ոչինչ կայ հոն, յոռեգոյն իմաստով, Ազգութիւնը հալած ու կորսուած է, Տիեզերքին մեծ և բարի Խորհուր-

դին մէջ, որ է Աստուծոյ Սիրոյն Հանդիսադրութիւնն, Քրիստոսի Պատարագն։ Բեկեալ սրտին ապաշխարանքի տունն է ան. աղօթքի, արցունքի. քաւութեան, և Երկնաւոր Հօրը հետ, որդիական ողջագուրման տունն է ան. բարութեան ուխտատեղին է ան։ Սուրբ Հոգւոյն աւազանն է ան։

Ամօթ, և չարաչար ամօթ է մեզ, երբ վայն ունենալէ վերջ, ուրիշ տեղէ բանի կը ցանկանք։ Հայրը Իր մեծագոյն ընծան տուած է Հայ Ազգին, և մենք ադբիւններու մէջ որս կը փնտռենք. վա՜յ մեր ճենճոտ աշխարհսիրութեան։

* * *

Վերականգնումի և փրկութեան համար, պէտք է իսկոյն դարձի գանք։ Իր կոչումին դէմ դաւաճանող անհատն ալ, ազգն ալ չարաչար կը պատժուին։ Որթատունկէն տատասկ չեն քաղեր, այլ օրհնեալ ողկոյզ խաղողի։ Հայը, Տէրոջը այգիին պատուական և մաքուր որթատունկն է, որմէ օրհնութիւն միայն պարտի բուսնիլ։ Աղօթք, լրջութիւն, զգաստութիւն և Սուրբ Հոգի իր բոլոր պարգեւներով, ահա Հայուն մարզադաշտը, հայրենիքը և օթեւանը։ Թողունք իսկոյն և անմիջապէս, ամէն քաղաքական յաւակնութիւն և պիղծ յարաբերութիւններ աշխարհի պիղծ ազգերուն հետ։ Սուրբ Գիրքը Եկեղեցւոյն անհաւատարմութիւնը շնութիւն կ՛անուանէ։ Երբ ցանկացող աչքերով աշխարհի ազգերուն կը նայինք, հոգեւորապէս կը շնանանք — աւա՜ղ, այդ բառը կը վայե՞լէ միթէ Եկեղեցիներու հաւատարմագոյնին, Հայր Աստուծոյ աղջկան, Սուրբ Հոգւոյն Հարսին և Տէր Յիսուսի սիրականին։ Ոչինչ կ՛սպասենք քաղաքականութիւն ըսուած բանէն։ Ոչինչ կ'ուզենք աշխարհէն: Ազատ են մեզի ընելու ինչ որ կ՛ուզեն։ Մեր աչքերը, վե՛ր, երկինք ենք յառած, անայլայլ կարօտով և անխորտակելի հաւատարմութեամբ։ Յառա՜ջ և վե՛ր ի Սիոն։ Ի զուր է պայքարն ու մոլուցքը սատանին։ Վարագոյրը բացուած է. շուշանը իր թաղարին կը թռչի։

Ով սատան, քու ցանած մուրդ ու մոխիրդ ցնդած է, որոգայթդ խայտառակօրէն բացուած։ Մեր թշնամին ոչ Թուրքն է, ոչ Քիւրտը, ոչ Իսլամը և ոչ ոք։ Դո՛ւն ես մեր

թշնամին և մենք գիտենք թէ ո՛ւր է քու Թագաւորդ. ո՛հ, մենք ենք, աւա՜ղ, քու Թագաւորդ. հետեւաբար մենք ենք մեր թշնամին։ Եւ մենք, Յիսուս Քրիստոսի դրօշին ապաւինած, և Սուրբ Հոգւոյն սուրովը, պիտի յաղթենք մեզի, մեր եղծ տպագրութիւն հոգիներուն, եսին, այսինքն քեզի. ո՛վ հանապազօրեայ թշնամին մեր հոգիներուն։

Տէ՛ր, Հայրը կը գիտէ մեր պայքարը քու դէմդ, և Իր Սուրբ Հոգին պիտի ղրկէ զմեզ վեր առնելու համար։ Լուացուինք Հայեր մեր եսասիրութեան աղտէն. որոշենք ամէնմէկս հեզ ըլլալ, սուրբ բարոյականով, զգաստ, լուրջ, գիրար պատուող, գիրար սիրող, Սուրբ Հոգին հագած իբր սքեմ և օթոց փրկութեան. սիրենք գիրար, համբուրուինք ի Քրիստոս. Ողջոյնին ատեն, ամէն Կիրակի, երբ Տէրը կը պատուէ զմեզ, Իր իշխանական սուրբ ներկայութեամբ, ողջոյն տանք միմեանց ի Համբոյր Սրբութեան, գաղութէ գաղութ, Եգիպտոսէն Մարսէյլ, Փարիզէն Նիւ-Եորք, Յունաստանէն Թուրքիա, յիշենք մեր սիրելիներն ի Քրիստոս, և կապուինք Հրեղէն Նարօտովը Տէր Յիսուսի սիրոյն։ Եթէ մեր սրտերը քար կտրած են տարիներու երաշտութենէն, դիմենք Հայոց մեծ երկրագործին, Ներսէս Շնորհալի մեր Հայրապետին, և ան պիտի սորվեցնէ քարացած սրտերէն արգաւանդ դաշտեր պատրաստելու գաղտնիքը «Սէր անուն, Յիսուս, սիրով քով ճմլե՛ա, սիրտն իմ քարեղէն։»

Տեսէ՛ք, Հայրը կ'սպասէ Սիօնի դռներուն առջեւ, իր դուստրը ընդունելու։ Յիշեցէք որ, Ան, Իր Սուրբ Հոգին դրոշմած է մեզմէ ամէն մէկուն ճակտին վրայ, մեր մկրտութեան օրը, բարի Սուրբ Հոգին, որ իր աղաւնեկան թեւերով գրկած ու համբուրած է ամէն մէկերնիս։ Մեր յաղթանակի երգը դարեր առաջ պատրաստած է Հայրը, ու կ'սպասէ մեզի — դռներուն առջեւ...

«Սիօնի սիրոյն համար պիտի չլռեմ,
Ու Երուսաղէմի սիրոյն համար պիտի չհանդարտիմ,
Մինչեւոր անոր արդարութիւնը լոյսի պէս
Եւ անոր փրկութիւնը, բոցավառ ջահի պէս ճառագայթէ.
Ու ազգեր, քու արդարութիւնդ
Ու բոլոր թագաւորներ քու փառքդ պիտի տեսնեն.
Ու Դուն Նոր անունով պիտի կոչուիս,
Զոր Տէրոջը բերանը պիտի անուանէ։

Եւ Տէրոջը ձեռքին մէջ վայելչութեան պսակ
Ու քու Աստուծոյդ ձեռքին մէջ արքայական թագ պիտի ըլլաս:
Դուն մէյմըն ալ Թողուած պիտի չկոչուիս,
Ու քու երկիրդ մէյ մ'ալ Աւերակ պիտի չըսուի.
Հապա դուն իմ հաւնածս
Ու քու երկիրդ, ամուսնացեալ, պիտի ըսուի.
Քանզի Տէրը քեզի պիտի հաւնի,
Ու քու երկիրդ պիտի ամուսնանայ։
Վասնզի, ինչպէս երիտասարդ մը կոյսի հետ կ'ամուսնանայ,
Այնպէս քու տղաքներդ քեզի հետ պիտի ամուսնանան,
Եւ ինչպէս փեսան հարսին վրայ կ'ուրախանայ
Այնպէս քու Աստուածդ քու վրադ պիտի ուրախանայ»։

Եսայի

Ո՜վ Հայեր, տեսէ՛ք, Հայրը սիրոյ անբարբառ նշաններով կը խօսի մեզ հետ։ Բոլոր երկրի հզօր ազգաց մէջ մեզի տուած է Երկրային Երուսաղէմի Սիօն բլուրին ամենէն հոյակապ մասը, որուն վրայ կը կանգնի Հայոց վանքը Երուսաղէմի։ Ի՜նչ խորհրդանշանում, և ահա Արարատայ որդիներ[*] Սիօն եկած են, զայն միասին տանելու համար իր Նոր վայրը, Նոր Երուսաղէմի Երկնային Հանգրուանը։

Ահա կուգայ փառաց օրը. վայ անոնց որ մաս և բաժին պիտի չունենան անճառելի օրուան մէջ։ Փոշիի պէս ցրուած հայորդիներն կը թռչին Սիօն. Եսայի կը տեսնէ զանոնք, «Ո՞վ են անոնք, որ կը թռչին ամպի պէս, ու դէպի իրենց վանդակը թռչող աղաւնիներու պէս։» Հոյ ըլլա՜լ և չզգա՜լ այդ օրը — Տէր Յիսուսի գալստեան հրաշափառ Ս. Տօնը — վա՜յ եղերաբաղդ ներունդին, վայ անապատի մէջ ինկող ցեղին։ Երանի՜ Սիօնի հաւատաւոր ուխտաւորին։ Արեւելքէ՛ն պիտի գայ Տէր Յիսուս. Երկինքէն, Մասեաց վերեւի Խորհուրդէ և Լոյսէ շինուած երկինքէն — Մասեա՛ց — որուն վրայ եկած Յովհաննէս, կը գրէ ամէն բան «Եւ հոգիով բարձր լերան մը վրայ ելայ...», ուսկից... էջ Միածինն ի Հօրէ եւ Լոյս փառաց ընդ նմա...։ Վասնզի Մարմնաւոր Իսրայէլ և Երկրաւոր Երուսաղէմ սոսկ այլաբանական դերեր

[*] Սէօնէ Արարատեան Որբանոցէն է ակնարկուածը:

ունէին կատարելիք. Իսրայէլ արժանի չեղաւ իր Տիրոջ սիրոյն, անոր համար Տէրն մեր կ'ըսէ «Աստուծոյ թագաւորութիւնը ձեզմէ պիտի առնուի, ու այնպիսի ազգի մը պիտի տրուի, որ անոր պտուղները բերէ։» (Մատթ.)։

Բայց, Իսրայէլ իր Նախահարց արդարութեանը համար, Սիոնի արժանի պիտի ըլլայ, և Հայութիւնը՝ Քրիստոսի սիրոյն համար։

* * *

Հա՛յ Մտաւորական, ժամ է սորվելու թէ արտաքոյ Յիսուսի չիք իմաստութիւն։ Ոչնչութիւններ են այն բոլոր բաները, զորս իբր իմաստութիւն կը սորվիս։ Դարձի՛ր մոլար թափառումներէդ, խոզերու ընկերութենէն, հօրենական տունդ. դուն մեծ թագաւորի զաւակ ես. արքունի իմաստութեան ժառանգորդ ես։ Ճշմարտութի՞ւն կը փնտռես. բայց, ա՛ն մէջդ է արդէն։ Յի՛շէ թէ մէկ առաւել մէկ երկուք կ'ընէ, վասնզի Յիսուս Միածին որդին է Աստուծոյ և ինքն՝ Աստուած։ Եթէ ճշմարտութիւնը ներդոյ չէ մէջդ, ինչէ՞ն գիտես թէ մէկ մէկ ալ երկուք կ'ընէ։ Գտիր ակը ճշմարտութեան հոգիին որ քու մէջդ է. Երկնքի Թագաւորութիւնը ձեր ներսիդին է, ըսաւ Տէրը։ Ճշմարտութեան ակը որդիական շնորհն ու բարութիւնն է, ինչպէս բացատրեցինք, որ մեր մէջն է, որով կը գործենք և զոր չկրցանք գործածել անոր Տէրը ճանչնալու, «Յիւրսն եկ և իւրքն զնա ոչ ընկալան»։ Յի՛շէ թէ, ուսողական այդ պարզ ճշմարտութենէն եթէ Տէր Յիսուսի հոգին դուրս հանենք և Քրիստոսէ անկախաբար անձնաւորենք մէկը և երկուքը, զանոնք իրական էակութիւններու վերածենք, կը խենթենանք անմիջապէս, վասնզի Մաթէմաթիքը այդ պարագային, շատ դիւրաւ կրնայ հակասական և անկարելի հաւասարութիւններ յօրինել։ Մաթէմաթիքը իր բոլոր առեղծուածներով կ'ապացուցանէ զՔրիստոս։

Բայց դուն, Հա՛յ Մտաւորական, ապահովաբար կ'զգաս թէ Յիսուսի բարութիւնն է ճշմարտութիւնը, այլ կը վախնաս զայն բոլորով սրտիւ ընդունելէ, կը վախնաս որ Սուրբ Հոգին կ'ընդունիս և հրեշտակի պէս բարի զաւակ մը կ'ըլլաս

Աստուծոյ։ Արդեօք կը վախնաս որ պատուհելին պէս տափակ մա՞րդ մը եղեր է կ՚ըսեն քեզի համար։ Մի վախնար. փառաց Տիրոջը համար Նախատինք մ՚ալ դուն կրած եղիր աշխարհէն։ Դուն գիտես որ Քրիստոնեան տափակ ըլլալէ շատ հեռու է. արդեօք ամէնէ՞ն հեռուն։ Տէր Յիսուսի սիրոյն, առիւծներէ լափուող օրիորդներ տափակ աղջիկներ չէին անշուշտ, ոչ ալ հրեշտակին ու սիրելին մեր — Հռիփսիմէ — որ կտոր կտոր եղաւ Փրկչին սիրոյն և իր սուրբ արեամբը մեր փրկութիւնը գծագրեց։

Ֆրանսացիք, 1853-ին, Ալճերիոյ մէջ, շատ հին աւեր-ներէ մնացած և երբ զօրանոց գործածուող շէնք մը փլցնել ստիպուեցան։ Սպանիացի Պէնէտիկթեան մը գրած էր, 1612-ին, թէ պատը Նահատակ մը կայ թաղուած։ Արաբ տղայ մը Յիսուսը գտած և Անոր սէրէն խոցեալ էր. Հայրերը կը զուրգուրային անոր վրայ. բայց մաւրիկները ձեռք ձը-գեցին զանիկա, ամէն կարգի սպառնալիքով ջանացին դարձնել զինքը հին կրօնին. Իզո՛ւր. այնատեն զինքը առին և իրենց շինած հսկայ մէկ շէնքին հիմերուն մէջ հիւսեցին ողջ ողջ։ Եւ ահա, հարիւրաւոր տարի վերջ, բրիչները կը զարնուէին զգուշութեամբ, մինչև որ երևան ելաւ Ժեռօնիմօ, Յիսուսի սիրահար երիտասարդ Արաբ տղան, երեսի վրայ պառկած, ձեռքերը ու ոտքերը կապուած, ու շաղախը քարացած անոր մարմնոյն ձևովը։ Ով հրեշտակ Տղա՛ն, օրհնեալ ըլլայ քու սրտիդ սէրը Փրկչին։ Ոսկորները տեղափոխուեցան Տաճար, և անոր մարմնոյն ձևով գոյացած խոռոչին մէջ փարիզեան հեղուկ գաճ լեցուելով, երևան ելաւ ամբողջական կերպարանքը Ժեռօնիմօի, հոգեվարքի տագնապալի դէմքովը, չուաններովը, ամէն ինչով։

Պէտք է ընդունիլ, որ ահաւոր դրօշարշաւով մը Աստուծոյ սուրբերը սերունդէ սերունդ վազած են, ու ձեռքէ ձեռք անցնելով մեզ հասցուցած են Սիրոյ Դրօշը. իրենք մեռած են, որ Քրիստոսի դասը յաղթէ. Եւ, աւա՜ղ, մեր սերունդին. անցեալ Հայ սերունդը, առաջին կարգէն վերջինին փոխադրեց զմեզ, իր գլուխի եսասիրութեամբը. յետինն եղանք Քրիստոնեայ աշխարհին։ Հայրը, վերը կեցած դրօշարշաւին արդիւնքին կ՚սպասէ. ո՞ր զաւակը պիտի նետուի Անոր բազկացը մէջ, շնչասպառ, առաջին։ Ահա մեր հաւատքին մարզիչը, Սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ, մարզա-

դաշտին վրայ, Հայր Աստուծոյ քով կեցած է, իր չարչարանաց խաչաւոր խոյրը գլուխը դրած, զմրուխտէ շուրջառը հագած հաւատքին, և կարկեհանէ հրավառ լանջախաչը, Քրիստոսի սէրը, կուրծքէն կախած՝ մեզ կը նայի ու մեզ կ՚սպասէ։ Միթէ մենք առաջին պիտի չըլլա՞նք Քրիստոսի սիրոյն մեծ մրցումին մէջ։ Անկարելի բան. անպայմա՛ն առաջին. Տէր Յիսուսը ինչպէ՞ս տեսնել, նայիլ Անոր, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի ներկայութեան, և առաջին չյորջորջուիլ, Անոր սիրոյն մեծ մրցումին մէջ։

Յառա՜ջ, Հայեր, վերջին շրջանն է, ետ մնացած ենք ահաւոր կերպով. ամէն Հայ պատասխանատու է, եթէ կորսնցնենք Քրիստոսի սիրոյն սուրբ դրօշարշաւը։ Աջ կամ ձախ նայելու ատեն չէ։ Մեր բովանդակ ուշադրութիւնը կեդրոնացած է Յիսուս Քրիստոսի վրայ և Աստուծոյ պատուիրաններուն վրայ։ Ի Սրբութիւն Սրբոց... «Միայն Սուրբ, Միայն Տէր, Յիսուս Քրիստոս, ի Փառս Աստուծոյ, Ամէն»։

Հայ մարզիկ պատանի մը, Հէլիօպոլսէն Գահիրէ վազքի մ՚ատեն, ճամբան ամէն քայլի «Յիսուս, Յիսուս» մրմնջելով հասած էր, առաջին, Գահիրէի մարզարանը, որուն դռներէն ներս մտած էր, հանդիսականներուն ծափերուն մէջ. բայց հոն, տեղւոյն վրայ շրջան մը եւս պիտի վազուէր. այդքան երկար վազքին հանդիսաւորապէս առաջին ժամանելէն վերջ, մարզադաշտին մէջ, հանդիսականներուն ծափերէն շփացած, մոռցած էր Յիսուս մրմնջել, և ահա ետեւի մարզիկը յառաջելով անցած էր, ու խլած առաջնութիւնը։

Վերջին շրջանին Յիսուսը մոռնա՞լ։ Սարսափելի բան. բարեբաղդաբար վերջընթերն էր մերը, մենք շրջան մը եւս ունինք, և ահա կը ձայնէ Լուսաւորիչ վերէն։ Ամէն Հայ բերանը թող առնէ հրաշագործ բառը, Յիսուս։ Եւ խորհիլ թէ այնքան մոռցանք այդ անունը, որ բոլորովին օտարացանք Անկէ։ Այնպիսի վիճակի մը հասանք որ երբ Հայ մը Յիսուսի վրայ խօսէր, Բողոքական և Շաբաթապահ կը յորջորջուէր։ Սարսափելի՜ գաղափար։ Արդեօք վերը, երկինքը, Ս. Գրիգոր Նարեկացի և Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ի տես այս վիճակին, ի՞նչպէս իրարու երես կը նայէին, Հայր Աստուծոյ ներկայութեան...։ Եւ Իր սիրական կոյսին սպասող Տէր Յիսուսի սիրտը ինչպէ՜ս կ՚արիւնէր, ի լուր այդ անհասկնալի խօսքերուն։ Բայց ոչ, Տէր մեր և Փրկիչ,

Քուկդ է քու սիրելի հայրդ, չկարծես որ ան անհաւատարիմ եղած է քու սիրոյդ. եթէ ամբողջ դժոխքը խափանէ սիրելւոյդ աղօթքներն ու հայրիդ հառաչանքներն, դուն չես հաւատար։ Հո՛ն, աւերակաց ու մոխիրներուն ներքեւ, սիրոյդ կրակը անշէջ կը վառի։

Օն, ուրեմն, Հայեր, բեւեռինք ի Քրիստոս, ի Տէրն Մեր։ Տեառնագրուինք խոկոյն և ազգովին։ Ի բաց մեզմէ, վարժութիւններն աշխարհի. սատանին փտած հրապոյրները մէկդի և հեռու։ Պարահանդէս, սինէմա, թատրոն, զբօսարան, հեշտարան, սիկար և բոլոր սրիկայութիւններն հեռու Հայուն անունէն։ Երկինք կերթանք, չէ՞ք հասկնար։ Ազգովին մկրտուեցանք Եփրատի մէջ, ազգովին անցանք արեան մկրտութենէն և ազգովին կը յարձակինք սատանին դէմ, Սիոնը հասնելու, մեր ժառանգութեան տիրանալու համար, մեր Երկնային բնակարանին մէջ, երանութիւնը ճաշակելու։

Հո՛ն, Մասեաց ստորոտը, Բարութեան Իշխանին՝ Տէր Յիսուսի հետ, հազար տարի պիտի թագաւորենք, սիրելիներ, և հազար տարի վերջ, անմահութիւն զգեցած, Երկինքի մէջ պիտի ապրինք, յաւիտեանս յաւիտենից։

Ամէն անոնք, որոնք Հայութեան երանութիւնը սուտ անդենական կը կարծեն, կը սխալին։ Անդենակա՞ն, այո՛. ամէն պարագայի տակ ո՛չ ներկայ աշխարհին աւանդութեանցը պէս. բայց ճիշդ մեզմէ ոմանց ցանկացածին պէս ալ երկրային։ Հոն, հազար տարի երբ թագաւորենք Տէր Յիսուսի հետ, այդ թագաւորութիւնը Երանական ձեւը պիտի ըլլայ աշխարհային վայելքներու։ Հո՛ն, «գայլք և գառինք ի միասին ճարակեսցին, և հովուեսցէ զնոսա մանուկ մի»։ Հոն, Աստուծոյ սիրելիներն ու ու քահանաներն պիտի ըլլանք, և օտարազգիք՝ մեր այգեգործները պիտի ըլլան։ Երանութիւն պիտի ցանեն և օրհնութիւն պիտի հնձեն։ Լուսնին լոյսը արեւուն լոյսին չափ և արեւուն լոյսը եօթնապատիկ աւելի պիտի ըլլայ։ Հոն պիտի դիմեն բոլոր հեթանոսները շուարած։ Սուրերը խոփեր և նիզակները յօտոցներ պիտի շինեն ու ազգ ազգի վրայ սուր պիտի չվերցնէ և ալ պատերազմ պիտի չսորվին. հոն ինձը ուլին հետ պիտի պառկի, և հորթը ու առիւծը և պարարտ զուարակը մէկտեղ պիտի արածին. կովը արջին հետ պիտի ճարակի, ու անոնց ձագերը մէկտեղ պիտի պառկին, և

առիւծը արջառի պէս յարդ պիտի ուտէ, և կաթնկեր տըղան իժին ծակին վրայ պիտի խաղայ, և կաթէն կտրուածը ձեռքը քարբին բոյնին վրայ պիտի դնէ։ Անոնք պիտի չվնասուին ու չապականեն սուրբ լերան վրայ... քանզի երկիր Տէրոջը գիտութիւնովը պիտի լեցուի։ (Եսայի)

Երբ այդ մեծ օրը գայ, փող պիտի հնչուի, կ'ըսէ Եսայի։ Սուրբ և ահաւոր օր մը պիտի ըլլայ անիկա. ահա թէ ինչպէս կը նկարագրէ Տէրը զայն — «Ողբացէ՛ք, վասնզի Տէրոջը օրը մօտ է. Անիկա Ամենակարողէն եկած աւերման պէս կուգայ։ Անոր համար, ամէն ձեռքերը պիտի թուլնան, ու ամէն մարդու սիրտը պիտի հալի։ Եւ անոնք պիտի սոսկան, նեղութիւն ու անձկութիւն պիտի տիրէ անոնց. ծննդականի կնոջ պէս, ցաւ պիտի քաշեն. ամէն մարդ իր ընկերին վրայ պիտի նայի ու ապշի. անոնց երեսները բոցագոյն պիտի ըլլան։ Ահա Տէրոջը օրը կուգայ անգթութեամբ, սրտմտութեամբ և սաստիկ բարկութեամբ, որպէսզի երկիրը աւերակ դարձնէ. ու անոր մեղաւորները անկէ բնաջինջ ընէ։» (Եսայի ԺԳ.) Արեւը իր ելած ատեն պիտի խաւարի և լուսինը իր լոյսը պիտի չտայ։

Այն ատեն, Տէրը պիտի վիճի ճշմարիտ Քրիստոնէից թշնամիներուն հետ, ու մանաւանդ Հայոց թշնամիներուն հետ։ Եւ մեր գերեվարները գերի պիտի վարենք... Ու այն ատեն, երբ Տէր Յիսուս Իր բարկութեան հնձանը կոխած դառնայ — Սուրբ Տօնի մը գիշերուան պէս, երգերով ներս պիտի մտնենք Սիոնէն, սրինգով գացողի մը պէս սրտի ուրախութիւն ունենալով։ Եւ մեր նահատակները պիտի ողջանան հրաշքի պէս։ Ահա, թէ ինչպէս Եզեկիէլ կը նկարագրէ զայս. «Ու ինծի ըսաւ. Որդի մարդոյ, այս ոսկորները կրնա՞ն կենդանանալ. ու ըսի, ով Տէր Եհովա, Դուն գիտես։ Եւ ինծի ըսաւ. այս ոսկորներուն վրայ մարգարէութիւն ըրէ ու անոնց ըսէ — Ո՛վ չորցած ոսկորներ, Տէրոջը խօսքը մտիկ ըրէք. Այսպէս կ'ըսէ Տէր Եհովա ոսկորներուն — Ահա ես ձեր մէջը հոգի պիտի դնեմ ու պիտի կենդանանաք։ Եւ ձեր վրայ ջիղեր պիտի դնեմ ու ձեզ միսով պիտի պատեմ, ու ձեզ մորթով պիտի ծածկեմ, և ձեր մէջ շունչ պիտի դնեմ ու պիտի կենդանանաք, և պիտի գիտնաք թէ Ես եմ Տէրը։

«Ու մարգարէութիւն ըրի ինչպէս ինծի հրամայուեցաւ,

ու մարգարէութիւն ըրածիս պէս, ձայն մը եղաւ, և ահա շարժում մը եղաւ, ու ոսկորները իրարու մօտեցան՝ ոսկորը իր ոսկորին։ Եւ տեսայ որ անոնք ջիղերով ու միսով պատեցան, բայց անոնց մէջ շունչ չկար։ Այն ատեն ինծի ըսաւ. շունչին մարգարէութիւն ըրէ, որդի մարդոյ, ու շունչին ըսէ. Ո՛վ շունչ, չորս հովերէն եկուր ու այս սպաննուածներուն վրայ փչէ, որպէսզի կենդանանան։ Եւ ես մարգարէութիւն ըրի, ինչպէս ինծի հրամայեց ու շունչը անոնց մէջ մտաւ ու կենդանացան և իրենց ոտքերուն վրայ կայնեցան ու խիստ մեծ զօրք մը եղաւ։»

Օրհնեա՛լ ըլլայ մեր նահատակաց յիշատակը. կը մօտենայ անոնց օրը։

* * *

Ով Հայ մտաւորական, կուսակցական կամ չէզոք, միգուցէ խորհիս թէ օդային, զառանցական և անիրականալի տեսիլներ կը պարզուին այս մատեանով, Հայ ժողովրդեան։ Եթէ այդպէս կը խորհիս, յառաջ գնա խարխափումիդ մէջ, եղբայրասպան մոլեգնութեանդ մէջ, մինչեւ որ ձեռքովդ գլուխդ ջախջախես, Հայր Աստուծոյ գայրոյթը վրադ հրաւիրելով։ Քրիստոնէութիւնը հրեշտակի մը պէս սուրբ, խաղաղ ու բարի կ'ընէ զմարդ. անոր բարոյականը անքննադատելի է. ապա ուրեմն խորհէ այդ մեծ իրականութեան վրայ, և անոր տրամաբանական հետեւանքներուն վրայ։ Հոն է Յիսուս Նազովրեցին, պատմութեան մէջ կեցած. Անկէ անկախաբար և Անոր կռնակ դարձուցած, ինչ գիտ. և ինչ հնարք որ կը գտնէ մարդկութիւնը, իր գտածը իր գլխուն կը պայթի։ Անխուսափելի օրէնք Տիեզերքին։ Ինչ կարգ, դաշնակութիւն, շնորհ և մեղմութիւն որ կայ մարդկային ընկերական յօրինուածքին մէջ, Անկէ կը բղխի. կ'ուզես տես, կ'ուզես աչքերդ փակէ որ չտեսնես։ Քրիստոնէութիւնը, ոչ միայն իր որդեգրեալներուն հրավառ հոգիները կը փրկէ, Երկնային անպատմելի երանութեան արժանացընելով զանոնք, այլ և այդ հրավառ սրտերուն կիսալոյսովը (Penombre) մարդկային ընկերութիւնը կը բարեկարգէ։

Եթէ նոյնիսկ Հայուն կոչումին մասին, մեր ըսածները

բոլորովին սուտ, սխալ և յերիւրածոյ ըլլային, եթէ ընդունէինք իսկ թէ ամբողջովին այլաբանական եղող Հին Կտակարանին կարեւոր դէպքերն, ոչ մէկ համարժէք իմաստ կը կրեն փրկագործական տնտեսութեան մէջ — թէ Հայաստանի մէջ, Հայր Աստուծոյ յարդարած Եդեմէն սատանան յաջողեցաւ մեր Նախածնողը փախցնել, և այդ հարցը այդպէս փակուեցաւ, սատանին ըսածը եղաւ, Հայր Աստուծոյ ծրագիրը ջուրը ինկաւ — թէ աշխարհ ալ լուեցաւ ջրհեղեղէն և արդարոց տապանը հանգչեցաւ Մասեաց կատարը, լոկ զուգադիպութեամբ — թէ առաջին Խաչակիր Թագը, եկաւ հանգչեցաւ Հայ Թագաւորի մը գլուխը, լոկ դիպուածով — թէ մեր Նախնիք ազգովին ու գլխովին Տէր Յիսուսի Նահատակներ եղան լոկ ըստ բաղդի — թէ Հայ Եկեղեցւոյն շնորհն ու կատարելութիւնը լոկ պատահմունքի արդիւնք է — թէ Հայուն ճակատագրին և Հրէին բաղդին մէջ երեւցող ուշագրաւ հանգիտութիւնը լոկ երեւոյթ մ'է — թէ անհայրենիք մնացած և երկրի ծայրերը վտարուած Իր ժողովուրդը վերստին հաւաքելու և սփոփելու մասին, Հայր Աստուծոյ բիւր խոստումները ուղղուած են լոկ Մովսիսական և տիրանենգ ու դրամապաշտ Հրէից, և ոչ Տէր Յիսուսի սիրոյն համար միայն նահատակեալ ու հալածական իր Հայ ժողովրդեան, հակառակ անոր որ Յիսուս Քրիստոս կ'ըսէ Իսրայէլի «Թագաւորութիւնը ձեզմէ պիտի առնուի և ուրիշ ազգի մը պիտի տրուի...» — թէ Եկեղեցիներէն միայն ճակատը «Նոր Երուսաղէմ» գրելու Տէրունական խոստումը անիրականալի կամ երեւակայական խօսք մ'է — թէ աշխարհի վախճանին առեն «Եփրատի ջուրերը (ազգերը) պիտի ցամքին» խօսքը իրականանալէն վերջ, (Հայաստանի պարպուելէն վերջ) Արեւելքի Թագաւորական Թափօրին ճամբան պատրաստուելու մարգարէութիւնը չպիտի իրականանայ — թէ Էջմիածին անուշ բառը լոկ բառ մըն է, ոչ հոգի կայ մէջը, ոչ խորհուրդ և միայն պատահմամբ է որ Հայոց հոգեւոր մայրաքաղաքին անունն է եղեր — թէ առաջին հազարամեակի վախճանին, Անիին խաչանտառ Սիոն մ'է կոչեր, լոկ պատահմամբ — թէ աշխարհի բոլոր փարթամ ու հզօր ազգաց մէջ Սիոն լեռը գլխաւորաբար Հայոց կոչուածը եղեր է, լոկ բաղդին բերումովը — թէ Քրիստոս Գառնուկը ինքզինքը գծագրեր է միայն Հայոց դրօշին վը-

րայ, սոսկ պատասխանը — այո՛, կ՚ըսենք, եթէ նոյնիսկ ընդունինք որ այս բոլորը և ասոնց նման անվերջ, անհամար խորհուրդներ, Սուրբ-գրական և պատմական, որք միակ օրհնեալ ու անխուսափելի ելքը կը մատնանշեն, ամբողջն ալ սուտ, սխալ, պատահական ու անարժէք բաներ եղած ըլլան, դարձեալ, Հայութիւնը պիտի սիրէ իր Տէրն ու իր ցանկալին, Յիսուս Նազովրեցին։ Այդ սէրը անքակտելի է, և այդ սիրոյն հետ գօտեմարտիլ անհնարին է։ Բարին և բարոյականը որ հիմն են մարդկային անհատական և ընկերական յօրինուածքին, չոգիացեալ, ամպային, չղարչային և անզգայ անորոշութիւններ չեն։ Բարին և բարոյականը որոշ, լուսեղէն և հրեղէն դրութեան մը կը պատկանին — Ամենասուրբ Երրորդութեան խորհուրդին — զոր պէտք է գտնէ ու ճանչնայ ամէն ոք, և հոգիով Անոր հետ տեւական հաղորդութեան մէջ մտնէ. զայս ըրած է Հայ Ազգը. միանգամ ընդ միշտ, գտած է Յիսուս Փրկիչը, Հայրն ու Սուրբ Հոգին, և Երկինքն ըրած է իր հայրենի կալուածը ու ժառանգութիւնը, ուր կը դիմէ իր սրբոց բանակովը։

* * *

Բայց, հետեւապէս ի՞նչ ընենք. ի՞նչ քաղաքական ուղղութեան հետեւինք, ի՞նչ ընենք, վերջապէս, Հայ Ազգը ի՞նչ դիրք բռնէ աշխարհիս մէջ։ — Շատ որոշ է մեր ընելիքը. Աստուածաշունչը կատարելապէս կը սորվեցնէ մեզ մեր ուղղութիւնը։ Քաղաքականութիւն ըսուած պոռնկական բառը պէտք է անմիջապէս ջախջախել ու ոտնահարել. քաղաքականութիւն հետապնդող Հայը ան վայրկեանին կը դադրի հայ ըլլալէ, վասնզի այս աշխարհի վրայ մենք քաղաքականութիւն չունինք. «Մեր քաղաքականութիւնը Երկինքն է։» Երկրորդ, գլխուդ վրայ գտնուող իշխանութիւններուն հնազանդէ Աստուծոյ երկիւղովը։ Ահա չքնաղ պատուիրանը Ս. Գրքին, զոր եթէ յարգէինք, այսպէս չէինք ըլլար։ Ամէն Հայ, իր գտնուած երկրին օրինաց հաւատարիմ հպատակը կ՚ըլլայ, Հայր Աստուծոյ սուրբ և հիմնական օրինացը սահմանին մէջ։ Երրորդ, սրտիդ խորերէն սիրէ անմեռունակ խորհուրդը տեսլահար, սուրբ և մարտիրոս ազգու-

թեանդ. անոր խորանը թող ըլլայ էութեանդ խորանը, անոր յոյսը՝ քու յոյսդ, անոր Տէրը՝ քու Տէրդ. բայց, միգուցէ օր մը օրանց աղմկարար կերպով աղաղակես, կեցցէ Հայաստան։ Զգուշի՛ր պոռոտութեամբ եթէ աղմկես ի նպաստ Հայաստանի որեւէ հանդէսի մէջ, որեւէ ցուցամոլիկ հաւաքումի մէջ, դո՛ւն չպիտի մոռնես Հայաստանի դռներէն ներս. սուտ է քու սէրդ և դուն Հայ չես։ Սրբութեան հետ, սուրբ կերպով պէտք է վարուիլ։

Ի՜նչ Հայ սրտեր կան, որոնք երբեք չեն խառնուած ազգային կեանքի, ցուցամոլ հանդէսներու, որոնց անունն իսկ չէ լսուած, բայց որոնց սիրտը եթէ բնախօսները դուրս քաշէին վանդակէն, պիտի ապշէին, տեսնելով Մասիս մը՝ իր սիրտ, Եփրատ, Տիգրիս, Արաքս և Ճորոխ՝ իր արեան երակներ, և սրտի զարկ մը, որ կ՚երգէ տիւ և գիշեր «Էջ Միածինն ի Հօրէ և Լոյս փառաց ընդ նմա...»։

Չորրորդ, մի խանդավառիր, երբ լսես թէ Հայաստան մը կազմուեր է. երբ Դաշնակցական Հայաստանը կազմուեցաւ, և ամէն ոք խանդավառութեան մէջ էր, մենք բնաւ չէինք խանդավառուած, վասնզի Սուրբ Հոգին կը վկայէր մեզ, թէ հոն ուր Յիսուս չկայ, Բաբելոն է այնտեղ։ Երբ հիմա, Պոլշեւիկեան Հայաստան կազմուեր է, ամէն օր շինարարական աշխատանքի լուրեր կուգան, ողբա՛, վասնզի Հայաստան չէ ան, Զինաստան ալ չէ, ոչինչն է ան։ Նոր Արաբկիր, Նոր Կեսարիա եւայլն, որ կը ծրագրուին, անոնք Նոր Ոչինչներն են։ Դուն, ո՛վ Հայ, բոցավառէ՛, երբ տեսնես թէ Յիսուս Նազովրեցին Հայաստան կ՚երթայ։ Երբ, որեւիցէ ձեւով, լսես թէ, Աստուծոյ Որդին, Շնորհաց Տէրը, Յիսուս, Հայաստան գացեր է. ձգէ ձեռքիդ գործը, եթէ միլիոնատէր և նախարար իսկ ես, եղած տեղուոյդ մէջ, ձգէ, գնա Հայաստան և հոն յետին մշակը եղիր, եթէ յետին բառը նշանակութիւն պիտի ունենայ հոն։ Ի՜նչ սարսափելի բան պիտի ըլլար, եթէ Հայաստան մը գոյութիւն ունենար։ Երեւակայեցէք որ Պոլշեւիկ, Դաշնակցական, Հնչակեան, Ռամկավար, Պուրժուա, Գիտուն, անԱստուած. ամէն տեսակ Հայերու թոյլ տրուէր, որ անարգել դային լեցուէին Հայաստան։ Կը կարծէ՞ք որ մէկ գիշեր մը պիտի կրնայինք խաղաղ անցնել հոն։ Մեր տուները բերդերու, մեր բարձերը պատնէշներու պիտի վերածուէին։ Մինչեւ արշալոյս փորի

վրայ պառկած, հրացան ի ձեռին Դաշնակցականը Պոլշեւիկին, Պոլշեւիկը Հնչակեանին, Հնչակեանը Ռամկավարին դէմ Պատերազմ պիտի մղէին։ Ամէն ընտրութեան, սուինաւոր գիրկընդխառն կռիւ տեղի պիտի ունենար, կանոնաւոր հըրամանատարութեամբ։ Քաղաքապետութիւնը եթէ ութը աղբահաւաքի ընտրութիւնը կատարելու ըլլէր, մրցմամբ, պարտուած աղբահաւաքները օդը պիտի հանէին վարչապետական պաշտօնատունը։ Ցետին հայ բանուորը երեսփոխան և դատաւոր պիտի դառնար, և շրջապատուած պիտի ըլլային քառակուսի գլուխով, հրէշունի անուանեալ Հայերով, ամենուրեք։ Տէրը փրկէ զմեզ, անցխուս Հայ Ազգէն, և ասանկ անհնարին Հայաստանէն։

Կը կարծէք թէ Աստուած չլսե՞ր Հայոց աղօթքներն. ընդհակառակը, լսելուն համար է որ մեզի կը խնայէ, և չի տար ասանկ ահաւոր և ճիւաղային Հայաստան մը։ Հայ չենք մենք, ճիւաղ ենք։ Քանի մեր եսասիրութեան երախը բաց է, կ'ուզենք պօռալ, կանչել, զարնել, անարգել, սպաննել, շնանալ, կաքաւել, վայելել ու սատկիլ, մենք դատապարտուած ենք ջախջախուելու, հալածուելու, մարդկութեան տականքին պէս։ Ոչ մէկ ազգ, ա՛յնքան վատօրէն դաւաճանած է իր Ազգային Սուրբ Իտէալին դէմ, որքան Ներկայ Հայ սերունդը, իր ցեղին կոչումին դէմ։ Աստուած կը վիճի նախ Հայոց հետ, ապա Հայութեան թշնամիներուն հետ. ինչպէս մարգարէութեանց մէջ, կը վիճի նախ Իսրայէլի հետ, և ապա Իսրայէլի թշնամեաց հետ։ Ճանչնանք մեր մեղքերը, և օրհնենք զԱստուած, որ Իր ամենաբարի և ամենագէտ սրտովը, խնայած է մեզի անցխուս Հայաստան կոչուած աղէտը։ Վասնզի, ոչ Ընկերվարութիւն, ոչ Ռամկավարութիւն, ոչ Համայնավարութիւն, չեն կրնար պարգեւել մեզի խաղաղութիւն և անդորրութիւն։ Երեւակայեցէք որ վագրերը Ընկերվարական ըլլային, և որոշէին որ որս մը բըռնուելու պարագային հաւասարապէս պիտի բաժնուի և ամէնքն ալ ընդունէին որոշումը։ Բայց, այն րոպէին որ որսին արիւնաթաթախ դիակը առջեւնին բերուէր, ճիւաղային մոլուցքով ամէնը մէկ վրան պիտի յարձակէին և բզքտէին նախ զիրար, ապա եթէ ողջ մնային, որսը։ Եւ եթէ անոնցմէ մին ատեան կանչուէր, Ընկերվարութեան դէմ մեղանչելուն համար, պիտի ըսէր խեղճ սոսկալին. «Ի՞նչ ընեմ, տեսլի,

ես Ընկերվարական կամ Համայնավար ըլլալէ առաջ, վագր եմ»։

Ընդհակառակը, երեւակայենք թէ Հայաստան փոխանակ Ընկերվարական կամ Ռամկավար ըլլալու, Միապետական երկիր մ'ըլլար, ունենար բարի, Քրիստոնեայ Թագաւոր մը, որ լոյսի պէս սիրէր Հայ Եկեղեցին և իր ժողովուրդը, ունենայինք նախարարներ և պետական խորհուրդ մը, ամէնքն ալ բարեպաշտ, բարեգործ և Աստուածասէր մարդոցմէ կազմուած, ի՜նչ երանութիւն պիտի ըլլար։ Որուն հոգը թէ իմ ձայնս կամ քուէս չէ տրուեր, քանի որ բարի և ազնիւ մարդ մ'է Թագաւորս։ Հետեւաբար, ակնյայտնի է որ խնդիրը ազգովին բարի, Աստուածասէր ըլլալուն վրայ է, և ոչ սիսթէմի վրայ։ Ո՜վ Ջայն Աւետեաց, ըսէ ինծի, թէ հոն Մասեաց ստորոտը, բարի, Քրիստոնեայ Հայ Թագաւոր մը բաղձեր է, և Յիսուսասէր վարչապետ մը, ես առանց ուրիշ որեւէ հարցափորձի, Թռչիմ Հայաստան և քարաժայռի մը վրայ շինեմ խրճիթ մը և ուտեմ չոր հացս...։

Եւ, հինգերորդ, Հայ մա՛րդ, ոչ միայն մի խանդավառիր անՅիսուս Հայաստանով, այլ հրաշակերտէ Հայաստանը, Տէրը միայն կարօտնալով, Անոր միայն ցանկալով։ Եթէ կուսակցական ես, անմիջապէս ծունկի եկուր Աստուծոյ առջեւ, և պաղատելով թօթափէ ունայնութեան վերարկուն վրայէդ։ Դուն ժողովրդեան առաջնորդ կրնա՞ս ըլլալ միթէ... անկե՛ղծ եղիր... հոգւոյդ բեւեռները չես ճանչնար դեռ։ Ծընրադրէ Բեթլեհեմի Մանուկին առջեւ, և բա՛ց ծրարները հանճարիդ... անկեղծութիւնդ՝ իբր ոսկի, ոչնչութիւնդ՝ իբր կնդրուկ և աղերսդ՝ իբր զմուռս մատուցանէ Փրկչիդ, որ քու մարդկային ընծաներուդ փոխարէն, ինքզինքը յայտնէ քեզի և դուն ըլլաս... Մարդ... և Ազգը քեզմէ օրհնութիւն միայն քաղէ։

Ընկերաբա՞ն ես դուն. Հայ ընկերական կեա՞նքը պիտի բարեկարգես, անկե՞ղծ ես... եթէ իրապէս անկեղծ ես, բա՛ց Յովհաննու Աւետարանը և ԺԵ Գլուխին 5րդ համարը կարդա՛։ Այդ համարն է, զոր պարտինք Հայաստանի վարչապետութեան դրան վրայ՝ իբր նշանաբան Հայոց Ազգային մեքենականութեան, գրել։ Եթէ Աւետարանը քովդ չէ սա պահուս, քու տեղդ տեսնենք թէ ինչ է այդ նշանաբանը. «Առանց Ինծի, բան մը չէք կրնար ընել.» Յիսուս ըսած է այս

խօսքը։ Անիկա մեր ճշմարիտ և աննիւթական Հայաստանին ոսկեղէն նշանաբանն է, և բոլոր եղծ տպագրութիւն Հայաստանները պիտի ցնդին, վասնզի... առանց Յիսուսի են, և պիտի ստեղծուի ճշմարիտ Հայաստանը, որուն մէջ ամէն բան Յիսուսով պիտի ըլլայ։

Ով Հայ, Հայ եղիր իսկոյն, որ Աստուած անմիջապէս Հայաստան մը տայ քեզի. այսինքն Յիսուսասէր եղիր։ Գըտիր Յիսուսը։ Մի վախնար աշխարհէն. թող ծաղրեն, թող պատուելի, տէրտէր, տափակ յորջորջեն զքեզ։ Պիտի գայ ատեն մը երբ դերերը պիտի փոխուին և Յիսուսը սիրող հոգիները, առաւօտեան աստղին պէս, պիտի վառին ոսկեշող և երկնալոյս, աննման և անոյշ, և բոլոր աշխարհի իմաստունները իրենց քաղաքագէտի, բնագէտի, ընկերաբանի բոլոր փտած ապրանքները տոպրակը լեցուցած, պիտի հալածին, բայց իրենք ալ չեն գիտեր թէ ուր։ Վասնզի Աստուած իր երեսին լոյսովը անոնց պիտի նայի, և Անոր լոյսէն անոնք պիտի փախչին և անոնց՝ տեղ պիտի չգտնուի...։

Զինուէ հաւատքով. Հայաստան փրկուելու պէտք չունի, ան փրկուած է արդէն. անոր անունը փրկութիւն է արդէն, կոչումը այդ է. անոր համար ծնած է ան։ Դուն ինքզինքդ փրկէ, որ արժանի ըլլաս Հայաստանի։ Անոր փրկութիւնը անխուսափելի է, և կը մօտենայ... պատրա՞ստ ես։

Պիտի գայ ժամանակ, և եկած է արդէն. երբ բոլոր լուրջ, ազնիւ, խորունկ սրտի տէր և անոյշ Հայերը երկընտրանքի մը առջեւ պիտի գտնուին. Աշխա՞րհ թէ Յիսուս։ Աշխարհ արդէն իր նենգութիւնը, իր սնամէջ, վայրենի զզուանքը յայտնեց, հետեւաբար, խնդիր չկրնար ըլլար այդ մասին. բայց, ինչպէ՞ս գտնել Յիսուսը։ Ինչպէ՞ս։
— Անպայմա՛ն։ Պայքա՛րէ, ոգո՛րէ, մրրկէ՛, գրգռա՛, բռնկէ՛, ներքին աշխարհիդ մէջ, սրտիդ սարերուն վրայ, խռովէ՛ ու հառա՛չէ. զԱստուած գտած չըլլալուդ տրտմութիւնը սիւնի պէս երկինք թող բարձրանայ, մինչեւ որ, իբր Նոր Եղիա, տեսնես թէ Աստուած ոչ մրրկին, ոչ կրակին, ոչ փոթորկին, ոչ երկրաշարժին մէջ է. մինչեւ որ լսես Սուրբ Հոգւոյն մեղմ և անոյշ ձայնը, զգաս Անոր մայրական ու փրկարար շունչը, որ Երկնաւոր Հօրդ դէմքը ծածկող վարագոյրը մէկդի ընէ, և դուն զարմացած տեսնես, թէ այդ վարագոյրը

քու մէջդ ու ոսկորէդ, քու մեղքերէդ միայն հիւսուած է, որոնք տակաւին կը տնտնացնեն, ու կը յամեցնեն եղեր քու փրկութիւնդ, մինչեւ որ Հօրը անպատմելի լոյսին ներկայութեան, Սուրբ Հոգին քնքշօրէն ըսէ քեզի «Զաւակս, բարի եղիր, հիմա. որդեգրուէ Հօրդ, ճաշակէ Տէր Յիսուսի արիւնը, եղբայրագրուէ Փրկչիդ, հագիր իսկութիւնդ, զՅիսուս Քրիստոս։ Եւ եղիր Հայ»։

* * *

Եւ դուն, Հա՛յ Եկեղեցական, մե՛ծ դասալիք. ո՞ւր ես։ Ի՞նչ կ'ընես և ո՞ւր ես, երբ քու ժողովուրդդ կը պատրաստուի Մեծ Օրուան, երբ կը վազէ առ Տէր Յիսուսի պսակին։ Զի՞ս փախնար կոչումէդ։ Մենք կը փախնանք անկէ։ Մենք կը սարսափինք քեզմէ, Հայ Եկեղեցական։ Ո՛հ, կ'այլայլինք ու կը զարհուրինք քու անունէդ, կը հալինք քու կոչումէդ։ Երբ դուն կուգաս, մենք կ'գետնինք քու ոտքերուդ առջեւ, փարսախներով հեռուէն, ո՛վ Խորհուրդ, ո՛վ Հայ Եկեղեցական։ Թագաւորի պէս կը կոխես դուն գետնի վրայ, և երկիր իր առանցքին վրայ կը ցնծայ անհո՛ղ խաղաղութենէդ. Հայ Թագաւոր, Հայ Եկեղեցական, Բարւոյն՝ Հայր Աստուծոյ իսկական ազգական, ո՛հ, արդարեւ երկրի վրա՞յ ես դուն...։ Ներէ՛ մեզի, եթէ օր մը օրանց մեղանչեցինք քեզի դէմ։ Ահա կուգան ուխտաւորներդ, լոյս ճարակելու ոտքերուդ առջեւ, ո՛վ Սինա, ո՛վ Քորեբ...

Մե՛ծ դասալիք... ո՞ւր ես դուն...

Ո՛վ Հովիւ մեր, Հայ Եկեղեցական, քու ուխտաւորներդ կ'աղաչեն քեզ, տար զանոնք դալարաւէտ մարմանդներուն վրայ, ճարակել տուր Աստուծոյ խօսքին թարմութիւնը. տար զանոնք այն աննման անուշ աղբիւրին քով, ուրկէ կենաց Ջուր կը բղխի, ուխտաւորներդ ծարաւի են, ա՛յն աղբիւրը կ'ուզեն. տար զանոնք Յիսուս կոչուած աղբիւրին քով...։ Տե՛ս, ուխտաւորներդ անոր անունէն իսկ կը կայտռեն, ու գառնուկները երեսդ կը նային ծուռ վիզով։

— Մե՛ծ դասալիք, ո՞ւր ես դուն։

Դուն, որ առաջնորդ եղար մեզ, Յորդանանէն անցքին, այժմ, Երիքովի պարիսպներուն առջե՛ւ պիտի լքես զմեզ

— ո՞ւր էք դուք, Հա՛յ Եկեղեցականներ. անցէ՛ք յառաջ, անցէք գլուխը բանակին, հնչեցուցէք փողերն Լուսաւորչի, աշխարհի չորս ծագերէն։ Հայուն բանակը կը շրջապատէ Մեծ Երիքովը, աշխարհը, հնչեցուցէք փողերն Փրկչին, և դարձէք եօթն անգամ ու եօթներորդ օրը՝ եօթն անգամ, ահա տեղի կուտան պարիսպներն։ Առանց մէկ զէնքի պիտի գրաւենք Սիոնը. մեր ցեղին զաւակները ձրի ծախուեցան անապատներուն մէջ, և մեր փրկութիւնը ձրիաբար պիտի գայ։

Հա՛յ Եկեղեցական, խօսէ՛ մեզի Յիսուսի վրայ, ահա Քու ծունկերուդ առջեւ զաւակներդ նստած են։ Մի խօսիր մեզի օտարոտի ուսմունքներու և փուճ փիլիսոփայութիւններու վրայ. եթէ խօսիս մեզի բանասիրութեան վրայ, գըրականութեան վրայ, ստուգաբանութեան վրայ, քաղաքական Հայաստանի վրայ, կը փախչինք քեզմէ, Հովի՛ւ. դուն մեր հովիւը չես այն ատեն, վարձկան ես դուն և գայլերուն կեր ըլլալու համար բերած ես մեզ, այդ վտանգաւոր մարզերուն վրայ։ Խօ՛սէ մեզի միայն այն ցանկալի անունին վըրայ, որ կը կոչուի Յիսուս Փրկիչ։

Հայ Եկեղեցական, Երկինք նայէ՛, ահա փայլակ և որոտում. Նարեկացին է որ կ՚անցնի լուսաշաւիղ ու դատապարտութիւնդ կ՚որոտայ, «Իսկ եթէ քննես, քարկոծիմ»։

Քանի Տէրունական Քննութեան ժամը չէ հնչեր, ապաշխարէ և դարձի եկուր, Հայ Եկեղեցակա՛ն, մոռցիր անձդ, դիրքդ, ապրուստդ, փառքդ, համբաւդ, լուծուէ Տէր Յիսուսի մէջ։ Տէրոջը դատաստանը խիստ է քու դէմդ, «Վա՜յ, Իսրայէլի հովիւներուն, որոնք ինքզինքնին կ՚արածեն. հովիւները հօտը արածելու չե՞ն։ Դուք ճարպը կ՚ուտէք ու բուրդը կը հագնիք ու գէրը կը մորթէք. բայց հօտը չէք արածեր։ Անոնք հովիւ չունենալնուն համար ցրուեցան ու ցրուելով, դաշտի բոլոր գազաններուն կերակուր եղան» (Եզեկ. ԼԴ)։

Ի՞նչպէս հանգիստ կ՚անցնես օրդ, Հայ Եկեղեցական, երբ քու զաւակներդ կը մոլորին փուշերու մէջ և անդունդներու մօտ, և գայլերը կը յօշոտեն զանոնք ու չես արթննար։ Դուն արթննաս կամ ոչ, Հովուապետը որոշած է Իր սիրական հօտը փրկել։ Տես ինչ կ՚ըսէ Տէրը «Վա՜յ այն հովիւներուն, որոնք իմ արօտիս ոչխարները կը կորսնցնեն ու

կը ցրուեն... դուք իմ ոչխարներս ցրուեցիք, ու զանոնք վռնտեցիք, և անոնց այցելութիւն չըրիք։ Ահա ես ձեր չարութեանը համար, ձեզի այցելութիւն պիտի ընեմ, կ'ըսէ Տէրը, ու ես իմ ոչխարներուս մնացորդը պիտի ժողվեմ, այն բոլոր երկիրներէն ուր զանոնք քշեր եմ, և զանոնք իրենց փարախները պիտի դարձնեմ և պիտի աճին ու պիտի շատնան։» (Երեմ. ԻԳ)։

Ահա կուգայ Հայոց փրկութիւնը. երանի Քրիստոսասէր Հայ Եկեղեցականին։ Երանի անոր որ տիւ և գիշեր Յիսուսը կը քարոզէ, երանի վաստակեալ մշակին։

Հա՛յ Եպիսկոպոս, դիրք առ, բանակին առջեւ անցիր ծնրադիր։ Երկրաւոր բանակներու հրամանատարներ առջեւէն կ'երթան ձիով. Հոգեւոր բանակին առջեւէն կ'երթայ Եպիսկոպոսը ծունկի վրայ։ Խուցդ մտիր ու աղօթէ ծունկի վրայ. պատերազմ մղէ մեր հոգիներուն համար։ Ծոմերովդ, պահքերովդ և աղօթքներովդ սասանեցուր մեր հոգիներուն թշնամին։ Հաշիւ ըրէ թէ հոտիդ մէջ քանի հոգիներ սինեմայով կը կորսուին, քանի հոգի պարահանդէսով, քանի հոգի բօքսով, քանի հոգի անբարոյութեամբ, քանի հոգի արծաթսիրութեամբ, քանի հոգի օղիով և գինիով, քանի հոգի սիկարով, քանի հոգի փառասիրութեամբ, քանի հոգի սոփեստութեամբ։ Անոնց, բոլորին մեղքը վիզէդ կախուած է։ Ոչ Բիէռ Ժանէ, ոչ Բոլ Ժանէ, ոչ Սոկրատ, ոչ Պղատոն, ոչ Աւրելիոս, ոչ Էփիկտէթ, ոչ Լա Ռոշֆուքօ, ոչ Ռուսօ, ոչ Էմըրսըն, ոչ Սփէնսըր և ոչ ոք այդ մեղաց մանեակը կըրնայ վզէդ հանել։ Մէկ անուն մը կայ, որ կրնայ բոլոր վատասերեալ Հայ երիտասարդները և կորսուած հարուստները փրկել — անոյշ անուն մըն է այն անունը — հին, ծանօթ և վաղեմի անուն մը, Յիսուս Նազովրեցի, որմէ հրաշք կը ցայտէ, հագուէ զԱյն վրադ։

Հոգեւոր ժողովներու մէջ հաւաքէ զմեզ շուրջդ, Հայ Եկեղեցական։ Չես գիտեր որչա՜փ պիտի սիրենք զքեզ, երբ օր մը զմեզ հաւաքես քու շուրջդ, քու տանդ մէջ կամ մեր տանը մէջ և խօսիս մեզի այն զարմանալի Յիսուսին վրայ, որ Ինքզինքը մեզի համար տուաւ։ Խօսէ Անոր մասին, Անկէ պատգամներ բեր մեզի, քու մտերիմդ է Անիկա։ Մեզի հաղորդէ թէ ինչ կ'ըսէ Ան քեզի քու աղօթքներուդ մէջ, թէ որքան կը սիրէ զմեզ։ Ըսէ մեզի թէ մեր որ թերութիւննե-

րէն չախորժիր Ան և կը վիրաւորուի, և մենք արցունքներով սրբագրենք ինքզինքնիս։ Անոր Սուրբ Հոգին տեւականապէս մեր վրայ պահելու համար, արդեօք մեր շատախօսութի՞ւնը թէ շատակերութիւնը, կատակաբանութի՞ւնը թէ բամբասանքը, ջղայնութի՞ւնը թէ թերահաւատութիւնը արգելք կ'ըլլան։ Ըսէ մեզի, բացատրէ մեզի, ով մեր հաւատքին դաստիարակը և մենք զքեզ շատ պիտի սիրենք. մեր հաւատքը պիտի սփռենք քու ոտքերուդ առջեւ իբր պարտէզ շահոքրամի, մեր բարի վարքը, իբր ածու շահպրակի և մեր հեզութիւնը իբր կորսուած տունկ մանիշակի։ Մեր Քրիստոնէութիւնը, հոգեւոր պարտէզի մը պէս, պիտի շրջապատէ ու գգուէ զքեզ, Հա՛յ Եկեղեցական։

Շուտով արթնցիր և հայ տունը վերածէ աղօթքի տունի։ Թող բոլոր հեթանոսները գիտնան, թէ ամէն հայ տուն եկեղեցի մ'է և հայ ճրագը կանթեղ մ'է Յիսուսի։ Հաւաքէ թաղեցիները, դրացիները, ամէն օր մէյմէկ տուն, և ճաշակենք զիրար ի Քրիստոս։ Ճերմակ մազերով և հին օրերու Մնացորդ, բարի հայ մամիկներուն, Տէր Յիսուսի կարօտէն տոչորուած հայ մամիկներուն սրտերը ուրախութեան իւղով օծէ, պարարէ անոնց սրտերը երկինք երթալէ առաջ, վերին սիրոյ վայելքներուն կանխումովը։

Բարձրացուր ձայնդ, Հայ Եկեղեցական, և հոգեւոր երգեր երգէ հայ տուներուն մէջ և հայ դպրոցին մէջ։ Յիսուսի սէրը երգէ հայ մանուկին հետ և հայ ապաշխարողին հետ։ Չկարծես թէ դաւաճանած կ'ըլլաս մեր Սուրբ Եկեղեցւոյն դէմ։ Սատանին վերջին հնարքն է այդ։ Աղօթաժողովներն և հոգեւոր աշխարհաբար երգերն ընտիր վարժութիւններ են հոգւոյ անհատական փրկութեան, անոնք քայլեր են, սանդուխի աստիճաններ են. մինչ մեր Եկեղեցին մեր կրօնքն է. Հոն, ամէն ինչ կատարեալ է։ Հայ Եկեղեցին սերովբէներու կողմէ շարադրուած չկարծէք, այլ ուղղակի Հայր Աստուծոյ կողմէ յօրինուած է։ Իր Որդւոյն աննման հարսին զարդարանքն Հայր Աստուած ինք Անձամբ գեղհիւսած է Իր Սուրբ Հոգւոյն հետ միասին։ Ինչ որ թերացում է Հայ Քրիստոնէութեան մէջ, դպրոցին և տունին կը պատկանի, դպրոցին մանաւանդ, ուր վերջին յիսուն տարիներուն, աշխարհի փուճ և սխալ գիտութիւններն եկան տեղաւորուեցան միակ գիտութեան տեղ, որ է Քրիստոնէութիւնն։

Հայ դաստիարակ, յիշէ թէ պաշտօնդ է միայն Յիսուսը սորվեցնել Հայ զաւակներուն. Մնացեալ բոլորը, այդ աւագ գիտութեան իբր օժանդակ պէտք է սորվեցնես։ Ամէն Հայ ազգային թէ անհատական վարժարանի նշանաբանը պէտք է ըլլայ առաքելոյն խօսքը, «Մինչեւ Նկարեսցի Քրիստոս ի Ձեզ։» Տնօրէնին և ուսուցիչներուն պաշտօնն է տքնիլ ու երկնել, աղօթել ու աւանդել, մինչեւ իրենց սաներուն սրտին մէջ Տէր Յիսուս նկարուի։

Եւ առ այդ, անհրաժեշտ է որ Եկեղեցական, Տնօրէն և ուսուցիչ, անոր բերնովը, մանուկին բերնովը երգեն հոգեւոր երգեր, հաւկնալի երգեր, որոնցմով մանուկը իր բարեպաշտ սրտիկին զգացումները բարբառի Փրկչին, նոյնպէս և ապաշխարող և դեռ Յիսուսը չգտած սիրտը։ Մինչեւ որ հասնի լրումը և Հայ Եկեղեցականը բացատրէ Քրիստոսասէր հոգիին, Տիրոջ մօտենալու և անոր հաղորդ ըլլալու սըրբազան խորհուրդը, զոր կը սորվեցնէ Հրեշտակն Տեառն, Եկեղեցին Հայաստանեայց։

Մենք պէտք է սորվինք հնդկերէն հոգեւոր երգեր, չինարէն, խափշիկերէն, մալայերէն, ուրտուերէն, թամիլերէն և բոլոր լեզուներով հոգեւոր երգեր. մենք, Հայերս, Սիօնի հիւրընկալներն ենք, Եդեմի տնեցիներն. մենք պիտի ընդունինք դռներէն ներս, քաղաքը, այն սիրուն հրեշտակները, որք երկրի ծայրէն պիտի գան, իրենց անուշ երգերովը միասին, արքայութիւնը ժառանգելու։ Ինչպէս որ աշխարհի չորս ծայրերէն ազգ և ազինք Երուսաղէմ կուգան ուխտի և հոն ամէնէն մեծ և հոյակապ պանդոկը (Զօր. Ալէնպի) Հայոց վանքին սեպհականութիւնն է, և այդ պանդոկին պաշտօնեաներն ու սպասաւորներն պարտին բոլոր լեզուները գիտնալ, որ ամենազգի հիւրերն ընդունին, նոյնպէս և Հայերս, պարտինք բոլոր լեզուներով Յիսուսի երգերն սորվիլ, մեր ցանկալի և համբուրելի հիւրերը՝ Յիսուսասէր խափշիկները և նահատակ միսիօնարները և բոլոր սրբոց բազմութիւնը, երկնային օթեւաններէն ներս ընդունելու, իբրեւ տանուտէր Սիօնի։ Երբ աշխարհաբար հոգեւոր երգեր ևս սորվինք, գերազանցապէս մեր կոչումին հաւատարիմ եղած կ'ըլլանք, հայ եղած կ'ըլլանք. վասնզի Հայր Աստուծոյ բառարանին մէջ, Հայ բառին դիմացը, մէկ բառ գրուած է — Յիսուս։ Ոչ բացատրութիւն, ոչ բայ, ոչ

մակրայ, ոչինչ. Հայ = Յիսուս։ Այնպէս որ երբ ազգային կ՚ըսենք, ըսել կ՚ուզենք Յիսուսային։ Աստուած Հայ Ազգայնութեան ծագումը անորոշ թողած է, և նախ քան զՔրիստոնէութիւն մեզ գիր չտալով, մեր այդ պատմութիւնը գօսացման դատապարտած է և զմեզ Հայորդի շինած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչով, որ Պարթեւ էր, և Հռիփսիմէով, որ Հայ չէր։ Նոր Հայը շինած են անոնք, կամ բուն Հայը — Յիսուսէ սերած Հոգեւոր Հայը։ Այս Հայութեան էութիւնը տարրացած է Քրիստոսի լուսեղէն իմաստին մէջ։ Հայաստանի սահմաններն են, արեւելքէն՝ Յիսուսի խոցեալ աջ ձեռքը, արեւմուտքէն՝ Անոր խոցեալ ձախ ձեռքը, հիւսիւսէն՝ Անոր փշապսակ ճակատը և հարաւէն՝ Անոր բեւեռեալ համբուրելի ոտքերը, և Անոր կուրծքին ներքեւ մեր մեղքերուն համար տրոփելէ դադրած բարի սիրտը մեր խաղաղութիւնն է... որ ի վեր է քան զամենայն միտս և զբանս։

ԱՂՕԹՔ

Ո՜վ մեր Երկնաւոր Հայրը, ահա Քու առջեւդ կուգանք, կը շարուինք բոլոր աշխարհի ամբարիշտ Հայերս։ Ոչ թէ կամովին աղօթքի կուգանք, Քու ամենաբարի սրտիդ հաղորդ ըլլալու, այլ՝ ձերբակալուած ու շղթայակապ կեցած ենք քու առջեւդ, ով Հայր։ Եօթն անգամ դաւաճանած ենք Քու սուրբ սրտիդ դէմ. քու թշնամիներուդ բանակին մէջ դիրք բռնած, սուր շարժած ենք Քեզի դէմ։

Քու սիրելիդ փոխուած է, Տէ՛ր. այնքան անճանաչելի դարձած է ան, որ կը վախնանք թէ Տէր Յիսուս ամչնայ, երբ բիւր օրիորդաց մէջ, երբ իր երբեմնի խօսեցեալը ներկայանայ ան։ Վա՜խ հաւատարիմ Փրկչին, որ Իր սրտին արիւնը պարպեց այս խօսեցեալին համար։ Տե՛ս, Տէ՛ր, Քու բարութեանդ համբոյրներէն հոգիացած անոր նուրբ շըրթունքները, քեզի դէմ խօսելէն ուռեցած, վար կախուած են։ Շուտ մէջտեղէն վերցուր, Տէ՛ր, զայն. որ սուրբ անունիդ որեւէ արատ չգայ։

Տե՛ս, Քու Սուրբ Հոգւոյդ քնքոյշ ձայնուններուն փոխարէն կից կը զարնէ ու ճիւաղօրէն կը խնդայ։ Երկնաւո՛ր Հայր, այս անշնորհքը մէջտեղէն վերցուր. մեղք է Թագաւոր Յիսուսին. բելիար կտրած է ան, Տէր, չե՞ս տեսներ, կը քրքջայ, աչքերը խենթի պէս կը նային. ունայնութիւնը կը ծամէ ան ու կը կլլէ. չե՞ս տեսներ, Տէ՛ր։ Ծեծի նշաններ կան վրան, երեսին, ձեռքերուն վրայ, ոտքերուն վրայ, կապուտցած։ Տէ՛ր, ի՛նչ վիճակ։

Այս խելառ կինը Թագուհի՞ է։ Խեղճ կալանաւոր։ Երբեմն կը հեծկլտայ խեղճը, և արցունքները սրբած ատեն բերուզակէ աննման մատանիներ կ'երեւին մատներուն վրայ, և կուրծքը ծեծած ատեն քառամանեակ մը կ'երեւի, որուն նմանը պալատներու մէջ չէ տեսնուած. խեղճ կին, կուրծքը շուշան կը նմանի, ցնցոտիներուն տակէն։

* * *

Ո՜վ Տէր, ինչպէ՜ս պաղատիլ, և ինչպէ՜ս բարեխօսել Քու ցանկալի ժողովրդեանդ համար։ Ինչպէս մարգարէն կ'ըսէ, Սիօնի աղջիկը ամբողջ վէրքերով ծածկուած է, անոր վրայ անխոց և անարատ տեղ մնացած չէ։

Տէր, Հայ Եկեղեցականը կամչնայ, զՔեզ ու Քու Սուրբ Որդիդ քարոզելէ. աւելի հպարտ կ'զգայ տիղմէ փիլիսոփաներու անունը յիշելով, քան Որդւոյդ։

Հայ մտաւորականը, Տէր, զՔեզ թողած, խող արածելու գացած է ու եղջիւրը իբր խորտիկ կը ծամէ։

Հայ պատանեակը, Տէր, հազիւ իր աղու աչքերը աշխարհի կը բանայ և Քու արեանդ անոյշ վարդը դեռ այտերուն, կուշտ սատանը անոր վզին կ'անցնէ սեւ փողկապէ շղթայ մը ու կը տանի զայն, կալանաւոր, խեղդամահ ընելու կուսակցական Թակարդասրահին մէջ։

Հայ հարուստը, Տէր, քահքահաձայն կը խնդայ — աւա՜ղ — Քու անունդ ի լուր, և սուր մ'առած կողդ կը խոցէ, Տէ՛ր։

Հայ կինը, Հայր, կ'ապտակէ Քու Որդիդ, իր անպատկառ հագուստներովն ու հոլանի զգուանքովը։

Հայ կնոջ մէջ, Հայր, անուղղայ վարքը և յամառ աշխարհապաշտութիւնը սապատի պէս թանձրացած է, աւա՜ղ։ Ուխտեալ թշնամիդ եղած է ան, անպատճառ դժոխք երթալու և հետն ալ քանի մը հոգի տանելու հաստատ որոշումով։

Հայ աղջիկը, Հա՛յր, վագրերու թաւուտին մէջ ծնած, ճերմակ, երկու օրուան գառնուկ մ'է. ա՜հ, հիմա, գազանին երախը պիտի ըլլայ արդէն, աւա՜ղ։

Հայ երիտասարդը, Տէր, Ովկէանին մէջ ալեկոծութեան բռնուած առագաստանաւ մ'է, որ ընկղմելու վրայ է. ողնափայտին ճարճատումները կը լսուին և նաւաստիներէն ոմանք զիրար կ'սպաննեն։

Տէր, գթա՛ մեր ազգին։ Ոչ մէկ դասակարգ կայ փրկութեան մօտեցած։ Հայ Եկեղեցականներ խմբովին դասալիք եղան Հայաստանի մէջ։ Սրբութենէ անբարոյութեան գլորեցան. աստղե՜ր դժոխք իջան։ Հայաստանի մէջ, մեր գառնուկները, իբր Նախնական կրթութիւն զՔեզ ծաղրել կը սորվին, Տէր. ազատէ զանոնք միջնակարգ և համալսարանական կրթութենէ։

Քէմփերու մէջ անբարոյութիւնը բորբոսի պէս ճարակեցան, մեր խեղճ քոյրերն ու եղբայրները։ Եւ պղծութիւնը, դասի պէս սորվեցան հայ որբ տղաքներ ու աղջիկներ, Թուրքիոյ մէջ։

Ֆրանսայի մէջ, մեր հայ երիտասարդութիւնը կ՚ընկղմի աւազախրեալ եւ անփրկելի։

Պոռնկութիւնը կը կաքաւէ հայ ժողովրդեան ծոցին մէջ ու Պատարագի վազելու տեղ դաշտապարահանդէս կը վազեն. Սաղմոսի տեղ Սինէմա, եւ Յովսէփ Գեղեցիկին տեղ Զարլի Զէփլին կը սիրեն մեր զաւակները։ Տէ՛ր, լսէ՛ մեզ, եւ հասիր։ Մենք Քեզմէ չենք կրնար զատուիլ, Տէ՛ր։ Ձեռքդ տո՛ւր. Տէ՛ր. երկարէ զայն, ցնցէ զմեզ եւ վեր ա՛ռ, Տէ՛ր։

* * *

Բայց, կը նայի Տէրը Իր առջեւ բերուած յանցապարտ ու աղիողորմ կնոջ երեսին։ Երբեմն անոր աչքերուն մէջէն չնաշխարհիկ լոյս մը կ՚անցնի բարութեան, եւ Տէր Յիսուս Իր Հօրը երեսը կը նայի արցունքներով։ Խեղճ կնոջ վզէն կախուած քառամանեակին կը նայի Յիսուս, յափշտակուած աչքերով։ Երկու Գրիգորներէ եւ երկու Ներսէսներէ շինուած անպատմելի քառամանեակին կը նայի Տէր Յիսուս, եւ կ՚արտասուէ։ Կը ճանչնայ այդ քառամանեակը, զոր Ինք նուիրած է Իր խօսեցեալին, աղօթքի եւ սիրոյ անպատմելի զգլխանքի ժամերու։

Կը նայի Տէրը Իր չորս կողմի օրհնողներուն եւ կը նայի կրկին Իր առջեւ շղթայակապ ինկած կոյսին երեսին. ու Տէրոջը աչքերը չեն կրնար բաժնուիլ անկէ։ Ու քանի կը նայի Փրկիչը Հայութեան, Անոր նայուածքին մեղմօրօր քաղցրութենէն Լէգէոնը կը փախչի, դեւերը կը հալածին. քանի կը նայի Ան, արեւ կը ծագի չարչրկուած կոյսին դէմքին վրայ, ու ցնցոտիները բեհեզի կը վերածուին։

Ո՛վ կոյս եւ հարս Քրիստոսի, արեւալոյս աչքերդ վեր առ Փրկչիդ, ու պատմէ չարչարանքներդ ու երկինք թող մտիկ ընեն հաւատարմութեանդ ու սիրոյդ Երգ Երգոցը։

* * *

Հա՛յր, մենք քուկդ ենք միշտ։ Սեղանիդ սպասաւորող պաշտօնեաներէն ոմանց վրայ դեռ քու շնորհդ կը հանգչի, ինչպէս առաւօտեան շաղը Հերմոնի վրայ։ Թէեւ չունինք սիրոյդ բոցը ժայթքող հրաբորբ սրտեր, բայց, Տէր, մեր անբասիր եկեղեցականներէն շատերուն սրտերը կը մնան, կը մնան տիւ և գիշեր ու իրենց տրտմութիւնը ծուխի պէս կը բարձրանայ առ Քեզ։ Թէեւ գերի բռնուած են անոնք ու աքսորուած Բաբելոն, քաղաքականութեան ու երկրաւոր թագաւորութեան գաւառները, սակայն և այնպէս, գաղտնի ժամերու, իրենց հոգւոյն պատուհանէն Երուսաղէմ կը դառնան ու կը հառաչեն...։ Տէ՛ր, գթա՛ անոնց ու գթա մեզի։

Եղջիւր ծամելէն յոգնած ու ցամքած մեր մտաւորականներէն շատ շատեր, դէմքերնին հայրենի տան ուղղութեան դարձուցած Քրիստոսի սէրէն ու կարօտէն կը տոչորին. Անոր կ'անձկան, Տէ՛ր։ Հայ մտաւորականները կ'ուզեն հաւատք, ու հայրենի տունէն կամովին հեռացած անառակ որդիին պէս, ամօթահար՝ Հաւատքի Դուռը կը բաղխեն. «Բաց մեզ Տէր»։ Ողորմէ, Տէր, Հայ մտաւորականներուն, որոնք իրենց ծագումը կը յիշեն։

Ողորմէ, Տէ՛ր, մեր կուսակցականներուն և իրենց կորստեան համար իրենց ձեռքով շինած ոստայնը, անէացուր սիրոյդ արեւովը և մկրտէ զանոնք վերստին Հայ, բարի Հայ։ Ո՜վ գիտէ, որպիսի գանձեր ունիս, Հայր, անոնց մէջ — երբ սրբագործեալ Քեզի դառնան։

* * *

Բայց, ո՜հ, կը կանխես մեզ, Տէ՛ր, Հոգի Աստուծոյ — Ու ահա շուրջերնիս ես ու մէջերնիս։ Ո՞վ ըրաւ զօրակոչ, և ահա զինուորները կը հաւաքուին...։ Ահա վրանդ մէջերնիս, ու ցիցերն արդէն սրտերու մէջ... Տէ՛ր, ահաւոր Տէր, մաշող Տէր, ողորմէ մեզ, եթէ ոչ հիմա կը կորսուինք. զօրքեր կ'երեւին ահաւոր, լոյսէ սուրեր կը շողան — ձայնեցինք ու հասար — մեր կարծելէն ալ արագ — հրեշտակներ կ'երեւին շուրջերնիս։

Հոգիացուր մեզ Տէր, հրեշտակագրէ ու Տեառնագրէ

գլխովին, զի մէջերնիս ես ու չուրջերնիս:

«Տէրոջը Զօրավարն եմ ու հիմա եկայ» (Յես. Ե. 14): Այո՛ Տէր, եկար, մեր Տէրն ու Զօրագլուխը ըլլալու. բայց, ի՜նչ ահաւոր Զօրավար ես, Տէր, մեր թշնամիներէն առաջ մենք կը հալինք քու ներկայութենէդ, Տէ՛ր, ահա զգետնուեցանք մենք քու տեսքէդ ու կերպարանքէդ, ու անտեսանելի հրեղէն մարդիկներուն ահաւոր արագութեան չենք համբեր. Տէ՛ր, մի գուցէ դուրս նետես մեզ բանակէդ:

Վարժեցո՛ւր մեզ Տէր, սուրբ ըլլալու, քուկդ ըլլալու, կայծակի պէս քուկդ ըլլալու — զի ահա կը պատերազմիս մեր առջեւէն ու մեզ համար...: Գրաւէ մեզ, Տէր, ի սպառ:

281-6
4-4

[1n. 584.]

A II
57269

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220057269